

**ПРАВОСУДДЯ
ЧИ РЕЦИДИВИ ТЕРОРУ?**

ПЕРЕДМОВА ДО ВИДАННЯ 1992 РОКУ В ЖУРНАЛІ «КИЇВ»

Збірник «Правосуддя чи рецидиви терору?» укладено протягом перших місяців 1966 року, він був викінчений і офіційно надісланий до ЦК КПУ, Прокуратури та КГБ УРСР у травні того ж року – як тільки закінчилися суди над групою української інтелігенції, заарештованої в серпні – вересні 1965 року. Тоді ж збірник був пущений в обіг через самвидав. За кілька місяців російський переклад (його допомагали робити науковці Інституту мовознавства АН УРСР з ініціативи Зіновії Франко) був надісланий у ЦК КПРС і переданий московським дисидентам.

Збірник складався із вступного звернення до тодішнього першого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста, супровідного листа до Прокурора УРСР та голови КГБ УРСР, самого авторського тексту із семи розділів та понад двадцяти додатків документальних матеріалів, що складали 2/3 тексту (загалом розмір книги – від 200 до 300 машинописних сторінок). На жаль, крім кількох фрагментів рукопису, що вціліли серед залишків архіву автора, повний текст збірника в Україні ще не розшуканий (примірник є в моїй кримінальній справі 1967 року).*

Невдовзі після написання копія збірника потрапила за кордон і була надрукована під редакційною назвою «Я нічого у вас не прошу» в ч. 45 часопису «Новий шлях» за 11.XI 1967 року, а наступного року передрукована окремою книжкою в Торонто (Канада) – але без додатків і вступного листа до П. Шелеста.

---

* Див. статтю «Від упорядника».

До того ж за кордон потрапила недосконала копія збірника, а саме той текст, що був надісланий на початку травня 1966 року в КГБ та Прокуратуру. У текст, посланий через кілька тижнів П. Шелесту, автор уніс немало доповнень. Ще повнішим був текст, посланий наприкінці 1966 року до Верховного суду УРСР (туди ввійшли, наприклад, передані М. Масютком з ув'язнення документи його «справи»).

Через те, що остаточний текст і частина додатків ще не розшукані, для публікації береться текст книги: «Я нічого у вас не прошу. Торонто, 1968 р.», в який унесено незначні правки (неправильно відчитані із самвидавного тексту слова чи частини речень, орфографічні помилки), а додатки друкуються за книгою «Українська інтелігенція під судом КГБ» («Сучасність», 1970), де вони чомусь з'явилися без покликання на мій збірник.

Автор вирішив не міняти своїх тодішніх оцінок поведінки слідчих, підсудних, свідків, які, зрештою, з правдою не розбігаються. Історію не можна підмальовувати, вона вимагає правди й тільки правди. Зрештою, багато з тих, хто був тоді заскочений несподіваними арештами й допустив малодушність, згодом стали принциповими борцями за національну справу (згадаймо, до речі, самокритичну оцінку Валентином Морозом своїх не таких уже й значних прорахунків на першому слідстві в 1965 році).

Автор тішить себе надією, що розшукається повний текст збірника – з усіма документальними додатками – і книга з'явиться перед сучасним читачем у такому вигляді, як вона була написана в ті гарячі місяці перших брежнєвських репресій в Україні.

Сьогоднішнім революціонерам фрази, яких може замлоїти від покликань на «соціалістичну законність» чи «ленінські принципи», що зрідка зустрічаються в тексті, хотілося б нагадати, коли писалася книга, і запропонувати пошукати тоді аналогії таких прямих, неанонімних звернень до влади й народу, писаних не в тюремній ка-

мері, де людина почуває себе завше розкованішою, а в редакційному кабінеті однієї з республіканських газет (автор був на той час літпрацівником газети «Друг читача»). Заодно радив би поцікавитися реакцією української діаспори на цей збірник і ще одну мою книгу «Лихо з розуму», що вийшла за кордоном майже одночасно. Цю реакцію мені згодом передавали такими словами: «Це було як грім з ясного неба. Хоч ішлося про арешти й тюрми, ми все ж раділи: є молода Україна! Вона живе й бореться!».

15 лютого 1992 року

В. Чорновіл

[СУПРОВІДНІ ЛИСТИ]

Прокуророві Української Радянської Соціалістичної Республіки

Голові КДБ при Раді Міністрів УРСР

Я нічого у вас не прошу: численні запити, заяви, скарги й клопотання розбилися об холодний мур вашої байдужості й упередженості. Похмурою мовчанкою ви відповіли лауреатові Ленінської премії М. Стельмахові, лауреатам Шевченківської премії А. Малишкові та Г. Майбороді, усесвітньо відомому авіаконструкторові О. Антонову, кінорежисеру С. Параджанову, композиторам П. Майбороді та В. Кирейкові, письменникам Л. Серпіліну, Л. Костенко, І. Драчеві. Вони просили небагато – гласності, відкритого суду над заарештованими в Києві, Львові, Івано-Франківську, Тернополі.

До вас звернулася з клопотанням велика група – понад 70 осіб – письменники, науковці, студенти, робітники. Вони хотіли небагато: бути присутніми, коли судитимуть їхніх друзів, товаришів, знайомих, рідних. Це їх міліція виштовхувала згодом навіть з коридору будинку, в якому тихцем, подалі від людського ока, розправлялися над студентом Київського медінституту Ярославом Гевричем. Це багатьох з них оточили у Львівському обласному суді міліцією та солдатами й тримали під арештом, поки суд таємно виголошував вирок братам Гориням.

Протягом довгих місяців матері, дружини, діти прагнули бодай побачити своїх синів, чоловіків, батьків, що томилися за ґратами. Оргія обшуків і допитів досі лихо-

манить українську інтелігенцію, багатьом не дає змоги спокійно зайнятися творчою працею.

Та вам байдуже до людських драм, до деморалізуючої дії страху, що холодною гадюкою вповзає не в одну українську родину. Для вас існує нібито тільки закон. Тож гляньмо на те, що діється тепер в Україні, з погляду соціалістичної законності. Сьогодні вже вистачає матеріалу для висновків.

Надсилаю свої замітки не тому, що надіюся переконати вас і пом'якшити долю заарештованих і засуджених. Ви вже відучили людей від таких наївних сподівань. Але не заявити свого ставлення до того, що відбувається, – значить стати мовчазним співучасником сваволі.

Першому секретареві ЦК КПУ
тов. Шелесту П. Ю.

Шановний Петре Юхимовичу!

Звертаюся до Вас не як рядовий журналіст до першого секретаря ЦК КПУ. Звертаюся до вас як радянський громадянин до радянського громадянина, як українець – до українця. Звертаюся до Вас у питанні, яке болить кожному, хто не скотився в багно міщанської уніфікованої бездушності.

Арешти та закриті судові процеси, що прокотилися по Україні за минулих дев'ять місяців, не були масовими й можуть здаватися недалекоглядним людям надто дрібним епізодом у житті республіки, щоб на нього серйозно зважати. Але беззаконня та сваволя, допущені сьогодні як експеримент, завтра можуть стати страшною всеохоплюючою пошестю.

Органи КГБ і Прокуратура, очевидно, інформують Вас про свої дії. Але ця інформація одностороння. Це видно із закритого листа ЦК КПУ, який тепер читається у творчих організаціях. Там вискубуються окремі фрази з по-

казань Івана Світличного, які, узяті поза контекстом, мусять свідчити про глибоке розкаяння І. Світличного, мають дискредитувати творчу молодь, яка прагне справедливого розв'язання наболілих питань (зокрема національного). У листі ЦК КПУ йдеться про каяття заарештованих. Але чому там не говориться, як вели себе на суді (а не в «ізоляторах» КГБ) Михайло Горинь, Валентин Мороз, Михайло Масютко, Панас Заливаха? Зрештою, чи каяття, здобуте шляхом погроз, шантажу й довготривалого тюремного ув'язнення, шляхом антинародних і позазаконних закритих судів, відбиває справжні настрої засуджених? Адже «визнавав» колись у подібних умовах Остап Вишня, що він готував замах на Постишева; «визнавав» Бухарін, що був учасником антирадянського підпілля; «визнавали» тисячі й тисячі замордованих, а нині реабілітованих людей.

Дізнавшись про зміст закритого листа ЦК КПУ, я вирішив надіслати Вам свої замітки про грубі порушення норм соціалістичної законності, які я два тижні тому надіслав голові КГБ при Раді Міністрів УРСР тов. Нікітченкові та Прокурору УРСР тов. Глухові. Якщо, незважаючи на таємне слідство й таємні суди, стало відомо стільки фактів грубого порушення букви й духу радянських законів, можна собі уявити, скільки їх було насправді...

Я не міг не взятися за перо, коли на собі відчув, як розуміють законність лейтенанти та капітани КГБ і деякі судді з прокурорами. Коли я робив нотатки, то мав на оці тільки одну мету: застерегти від повторення (під іншими вивісками) терору 30-х років, який обезкровив український народ і звів до фікції українську радянську державність.

Одночасно звертаюся до Вас і з особистим проханням. 19 квітня Львівський обласний суд ухвалив притягнути мене до відповідальності за 62 статтею КК УРСР (антирадянська пропаганда й агітація), хоч жодних доказів такої «пропаганди й агітації» суд не мав і не міг мати. Мені таким чином помстилися за відмову давати

свідчення на незаконному закритому суді. 17 травня Верховний суд УРСР скасував ухвалу Львівського обласного суду як не обґрунтовану, і я не опинився за ґратами. Але, знаючи, які широкі можливості дає органам КГБ і судові горезвісна 62 стаття, чи можу я й моя сім'я бути гарантовані, що зі мною не зведуть таким способом порахунок за те, що я посмів написати про сваволю й беззаконня? Тому прошу Вас і у Вашій особі ЦК КПУ взяти мене під захист від можливих репресій.

22 травня 1966 р.

Вячеслав Чорновіл

Р. С. Дуже прошу того працівника апарату ЦК КПУ, який перший читатиме цей лист, передати його безпосередньо тов. Шелесту й не давати до рук тому секретареві ЦК КПУ,* якого частина громадськості визнає ініціатором і натхненником репресій щодо української інтелігенції.

Голові Верховного суду УРСР
тов. Зайчуку В. Г.

У травні цього року я надіслав до ЦК КПУ, у Прокуратуру УРСР та в Комітет держбезпеки при Раді Міністрів УРСР зібрані мною матеріали про арешт і засудження групи української інтелігенції, звинуваченої в антирадянській націоналістичній агітації й пропаганді.

Я не відправив тоді матеріалів Вам, оскільки Верховний суд на той час ще не розглянув усіх касаційних скарг засуджених і була слабка надія, що несправедлива кара буде скасована. Але цього не сталося.

Очевидно, з цілого ряду міркувань сьогодні назріло питання про перегляд цих справ.

---

* Ідеться про секретаря ЦК КПУ з питань ідеології А. Д. Скабу.

По-перше, наша країна вступила в 50-й рік свого існування. Чи ж личить нам на 50-му році радянської влади тримати в таборах суворого режиму художників, журналістів, науковців тільки за те, що вони прочитали чи дали комусь прочитати якусь книжку або статтю? Чи це не є стократ сильніша антирадянська пропаганда, ніж дії засуджених?

По-друге, слідство й суди велися з численними, не раз дуже серйозними порушеннями радянських законів (про це я пишу нижче). Уже саме це є достатньою підставою для переліку справ.

Нарешті, тепер громадськості стали відомі матеріали Лук'яненка, Кандиби, Віруна та ін., що слухалися в 1961 році Львівським обласним судом і Верховним судом УРСР, та декілька аналогічних справ початку 60-х років. Виявилися такі факти беззаконня, свавілля, цинізму слідчих і суддів, що постає страшне питання: «Чи дійсно відійшли в минуле сталінсько-беріївські часи?».

Характерно, що «справу» Лук'яненка та ін. штучно скомпонували ті ж самі слідчі, що стали відомі цього року численними зловживаннями при «підготовці» справ Горинів, Масютка, Геля та ін. – Сергадєєв, Денисов, Клименко, Гальський... Той самий Рудик, який судив цього року у Львові Горинів, Осадчого, Зваричевську і, як голова обласного суду, благословляв усі інші львівські суди, 1961 року ні за що засудив Лук'яненка до смертної кари.

Думаю, що Верховний суд УРСР і Ви особисто вважатимете справою честі відмежуватися від злочинів проти правосуддя, що їх учинили Сергадєєв, Денисов, Клименко, Гальський, Стариков, Рудик та ін. (а єдиний спосіб відмежуватися – звільнити несправедливо засуджених).

Оскільки за останні місяці стали відомі нові факти, зв'язані з арештами й судами групи української інтелігенції в 1965 – 1966 роках, поданий Вам примірник зібраних мною матеріалів дещо ширший за послані весною в інші інстанції.

5 грудня 1966 року

[ВСТУП]

Суд не повинен бути знаряддям терору. Він покликаний справедливо карати за злочини й перевиховувати. Про «гуманізм» радянського суду студент юридичного факультету дізнається на першому курсі. Про це гласять закони: «Застосовуючи заходи кримінального покарання, суд не тільки карає злочинців, але також має своєю метою їхнє виправлення й перевиховання» («Закон про судоустрій Української РСР», ст. 3). Останніми роками проголошується найширша участь громадськості в перевихованні людей, які порушують закони (громадські суди, передача на поруки, громадські обвинувачі та захисники на судовому слідстві тощо). Стаття 20 Кримінально-процесуального кодексу УРСР не лише гарантує гласність судового розгляду (за незначними чітко визначеними винятками), але й наголошує на необхідності «з метою підвищення виховної ролі судових процесів... широко практикувати проведення судових процесів безпосередньо на підприємствах, будовах, у радгоспах, колгоспах з участю в необхідних випадках громадських обвинувачів і громадських захисників».

Закон гарантує всебічне, повне й об'єктивне дослідження обставин справи, закон передбачає покарання слідчих, суддів та інших осіб, які домагаються показань обвинуваченого або свідка за допомогою насильства, погроз, шантажу. Закон чітко визначає процесуальні норми, що забезпечують права підозрюваного чи обвинуваченого, гарантують повагу до його гідності, дають йому можливість довести свою невинність.

Нарешті, що особливо важливо, закон зобов'язує слідчі органи, прокуратуру й суд «виявити умови, які сприяли вчиненню злочину, і вживати заходів через відповідні орга-

ни до їхнього усунення... широко використовувати допомогу громадськості для виявлення та усунення причин і умов, що сприяють учиненню злочинів...» (Ст. 23 КПК УРСР). Скажімо, помітивши, що інтерес до зарубіжних українських видань та анонімної рукописної літератури зв'язаний з гострим незадоволенням сучасною національною політикою, дрібними й більшими дискримінаційними заходами щодо національної мови, культури тощо, – слуги Феміди мусили б неминуче поставити перед партійними й державними органами питання про той ґрунт, який живить подібні настрої й призводить до дій, що їх Кримінальний кодекс визначає злочинними.

***

Свої замітки про порушення елементарних вимог правосуддя я базую на таких матеріалах, більшість яких додаю (у копіях):

1. Запит М. Стельмаха, А. Малишка та Г. Майбороди до ЦК КПУ про арешти.
2. Клопотання про гласність і відкритий судовий розгляд, надіслане до ЦК КПУ та Ради Міністрів УРСР групою інтелігенції.
3. Клопотання до Прокурора УРСР та голови КГБ при Раді Міністрів УРСР про допуск на суди (78 підписів).
4. Клопотання групи художників до Верховного суду УРСР з приводу вироку П. Заливасі.
5. Клопотання львівських письменників до обласного суду про взяття на поруки Б. Гориня.
6. Дві скарги Прокуророві УРСР від художниці А. Горської на порушення процесуальних норм ведення попереднього слідства й суду.
7. Заява В. Чорновола до ЦК ЛКСМУ та ЦК КПУ про поширення провокаційних чуток.
8. Постанова про обшук у квартирі В. Чорновола, протокол обшуку, дві скарги до КГБ та одна в суд на незаконне вилучення книжок старих видань.

9. Лист до першого секретаря ЦК КПУ від літпрацівника газети «Радянська Україна» П. Скочка та зроблений ним запис суду в Івано-Франківську над учителем М. Озерним.

10. Вирок у справі студента Київського медінституту Я. Геврича, записаний у залі суду.

11. Нотатки про суд над М. Масютком, зроблені під дверима суду, та передані засудженим матеріали.

12. Заява Н. Світличної про відмову від адвоката.

13. Телеграма Н. Світличної Президії XXIII з'їзду КПРС.

14. Матеріали справи С. Караванського: клопотання С. Караванського Прокуророві УРСР та стаття «Про одну політичну помилку», стаття «Триликій» (газета «Чорноморська комуна», 21.XI 1965 р., копія документа про звільнення від ув'язнення (19.XII 1960 р.), клопотання С. Караванського до депутата М. Стельмаха про незаконність 25-річного строку ув'язнення та повторного ув'язнення без слідства, клопотання до М. Стельмаха дружини Караванського, клопотання С. Караванського про притягнення до відповідальності автора статті «Триликій».

15. Особисті враження від допитів, очної ставки з М. Осадчим, судів над Я. Гевричем, О. Мартиненком, І. Русиним, Є. Кузнецовою, братами Горинями, М. Осадчим та М. Зваричевською.

16. Окремі усні повідомлення очевидців та свідків (як виняток).

І. За що не карає стаття 62 Кримінального кодексу УРСР?

У відповідності з інтересами трудящих і з метою зміцнення соціалістичного ладу громадянам СРСР гарантується законом:

а) свобода слова;

- б) свобода друку;
- в) свобода зборів і мітингів;
- г) свобода вуличних походів і демонстрацій.

Ст. 125 Конституції СРСР

Агітація або пропаганда, проваджена з метою підриву чи ослаблення радянської влади або вчинення окремих особливо небезпечних державних злочинів, поширення з тією ж метою наклепницьких вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад, а так само розповсюдження або виготовлення чи зберігання з тією ж метою літератури такого ж змісту –

карається позбавленням волі на строк від шести місяців до семи років і з засланням на строк до п'яти років чи без такого або засланням на строк від двох до п'яти років...

*Ст. 62, ч. 1 КК УРСР,
розділ «Особливо небезпечні державні злочини»*

Суд, прокурор, слідчий і орган дізнання зобов'язані в межах своєї компетенції порушити справу в кожному випадку виявлення ознак злочину.

Ст. 4 КПК УРСР

Закон, як дишло, куди повернеш – туди вийшло.

Українська народна приказка

Художника великого таланту П. Заливаху, мистецтвознавця Б. Гориня, науковця-психолога М. Гориня, викладачів Луцького педінституту В. Мороза та Д. Іващенко, учителя М. Озерного з Івано-Франківщини, студента Київського медінституту Я. Геврича, київських науковців І. Русина, О. Мартиненка, лаборантку Київського університету Є. Кузнецову, пенсіонера з Феодосії М. Масютка та інших засуджено за статтею 62 Кримінального кодексу УРСР.

Однак дуже популярна нині 62 стаття – позаконституційна. Верховна Рада УРСР повинна або анулювати її, або ж конкретизувати. У теперішньому варіанті ця стаття повністю перекреслює свободи, що їх гарантує громадянам Конституція СРСР. Коли хтось критикує сьогоднішню національну політику за відхід від ленінських норм, то, навіть помиляючись, має на це повне право за Конституцією СРСР. Але за Кримінальним кодексом УРСР цю людину можуть заслати в табори суворого режиму, витлумачивши критику як «пропаганду, проваджену з метою підриву чи ослаблення радянської влади» (хоч насправді йдеться тільки про моральне здоров'я влади). Коли б за часів правління Сталіна хтось здумав критикувати культ його особи, а за Хрущова його псевдореорганізаторську сверблячку, то хіба не можна було тлумачити це (і тлумачилося!) як «поширювання наклепницьких вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад»? До таких «наклепницьких вигадок» можна, зрештою, віднести кожне твердження, що не збігається з директивним.

Практика останніх місяців підтверджує ці думки. Судді розтягують гумову статтю Кодексу як гармошку. Кожен тлумачить поняття «антирадянське» як заманеться (в Івано-Франківську антирадянськими виявилися стародавні афоризми, слово «ватра» та вірші Шевченка).

За декілька фотокопій книжок Ярослав Геврич дістає п'ять років суворого режиму [Верховний суд зменшив

до 3-х]. У вчителя Озерного конфіскують і називають на суді дозволену царською цензурою «Історію України» Аркаса, журнал «Жіноча доля» та аполітичну книжку модерніста Пачовського «Українська богема» (книжки ці є у відкритих фондах бібліотек). А інженера Г. Садовську та вчителя В. Іванишина випускають «на поруки» й розказують їхнім колективам, що такий-то чи така-то розмножували «наклепницькі матеріали» (тобто робили те саме, що Геврич). М. Гориня засуджують на 6 років, П. Заливаху на 5 років таборів суворого режиму, а І. Світличного та М. Косіва випускають без суду, хоч звинувачення проти них усіх були однотипні. Де ж логіка?

Закон мусить формулюватися чітко, і, згідно зі статтею 4 КПК УРСР, жоден злочин не повинен лишатися без покарання. Якщо тільки теперішні суди проводяться не для того, щоб залякати громадськість, а з щирим наміром дотриматися букви й духу закону, то, сказавши «а», треба сказати «б». Треба негайно садити в тюрму тих, хто дав Я. Гевричу, О. Мартиненку чи М. Озерному книжку. Побувши шість-сім місяців під опікою КГБ, вони у свою чергу розкажуть, де ту книжку взяли, і дістануть належних «законних» 5 – 6 років суворого режиму й т. д. Так дійде аж до того нерозважного науковця, що показав комусь спецфондівські записи, або до небораки, що з цікавості взяв у туриста чи заїжджого з-за кордону родича якусь книжку...

Треба взятися й за анекдоти. Адже багато з них – чисті-сінької води «наклепницькі вигадки, що порочать державний і суспільний лад». Суд за анекдоти, такі популярні серед пересічного міщанства, допоможе радикально розв'язати житлову кризу у великих містах. 62 стаття КК УРСР при широкому її застосуванні дає можливість збільшити народонаселення таборів до сталінських меж або й перевищити їх...

В. Ленін не був усепрощаючим гуманістом. Та все ж при ньому чекісти вистежували насамперед тих, хто із зброєю в руках виступав проти радянської влади або го-

тувався до збройного виступу. Ленін не наказав кинути до в'язниці якогось Суханова за антимарксистську книжку, а вступив з автором у полеміку. Навіть Сталін спочатку не боявся антирадянської літератури. 1928 року в ленінградському робітничому видавництві «Прибой» великим тиражем вийшла книжка білоемігранта В. Шульгіна «1920 г.», в якій через вінця хлюпала злість на революцію й висловлювалася надія на переродження радянського ладу. Книжка була передрукована із зарубіжного видання без найменших скорочень. У коротенькій передмові писалося, що Шульгін – «крайне правый националист и монархист», «грубый юдофоб», що він пропагував «зоологическую политику национализма» (додамо від себе: був не лише натхненником єврейських погромів, але й запеклим україножером). Писалося, що книжка буде корисною для широкого читача, бо допоможе зблизька побачити ворога, допоможе боротися з шовінізмом. Далі, уже без усяких застережень і пояснень, слово взяв сам Шульгін: «Конечно, чрезвычайка должна убивать кого-нибудь. Для власти, держащейся только на крови, опасно не упражнять людей в убийстве: отвыкнут, пожалуй» (С. 95).

«Это – штаб, т. е. место, где разрабатывают способы, как принудить 150 миллионов народа трудиться не покладая рук, для того, чтобы 150 тысяч бездельников, имеющих себя «пролетариатом», могли бы ничего не делать (Этот строй, как известно, называется «диктатурой пролетариата»...)» (С. 107).

«Парадомания у большевиков ничуть не меньше, чем в эпоху Павла I» (С. 107).

«Рассказывали, что одесская чрезвычайка получила из Москвы 400 абсолютно верных и прекрасно выдрессированных людей. Было ли это так, не знаю, но внешний вид их был, действительно, если не устрашающий, то действующий на воображение... Люди имели сытый и довольный вид. Очевидно, этих верных псов чрезвычайки холили и лелеяли...» (С. 118 – 119).

«Когда ничтожная горсточка Корнилова, Алексеева и Деникина была их орды, – была потому, что она была организована на правильных началах – без «комитетов», без «сознательной дисциплины», то есть организована «по-белому», – они поняли... И они восстановили армию... Конечно, они думают, что они создали социалистическую армию, которая дерется «во имя Интернационала», – но это вздор... На самом деле они восстановили русскою армию...» (С. 198).

«Наш главный, наш действенный лозунг – Единая Россия... Когда ушел Деникин, мы его не то, чтобы потеряли, но куда-то на время спрятали... мы свернули знамя... А кто поднял его, кто развернул знамя? Как это ни дико, но это так... Знамя Единой России фактически подняли большевики. Конечно, они этого не говорят... Конечно, Ленин и Троцкий продолжают трубить Интернационал. И будто бы «коммунистическая» армия сражалась за насаждение «советских республик». Но это только так сверху...» (С. 198).

«Социализм смоется, но границы останутся... Во всяком случае нельзя не видеть, что русский язык во славу Интернационала опять занял шестую часть суши... И теперь очевидно стало, что, кто сидит в Москве, безразлично, кто это, будет ли это Ульянов или Романов (простите это гнусное сопоставление), принужден, «мусит», как говорят хохлы, делать дело Иоанна Калиты» (С. 198–199).

«...Им, красным, только *кажется*, что они сражаются во славу «Интернационала»... На самом же деле, хотя и бессознательно, они льют кровь только для того, чтобы восстановить «Богохранимую Державу Российскую»... Они своими красными армиями (сделанными по-белому) движутся во все стороны только до тех пор, пока не дойдут до твердых пределов, где начинается крепкое сопротивление других государственных организмов... Это и будут естественные границы Будущей России... Интернационал «смоется», а границы останутся...» (С. 207).

Коли я робив виписки з цієї книжки, то після кожної цитати ставив: «Ленінград, 1926 р.». Боявся, щоб не з'явилися товариші з КГБ із черговим обшуком і, відібравши виписки, не звинуватили мене, згідно зі ст. 62 КК УРСР, не тільки в злісних наклепах на радянський лад, на Леніна, а то ще й у великодержавному шовінізмі... Побоювання небезпідставні. Адже десь у Київському обласному КГБ «зберігається» мій зошит із різними цитатами з творів письменників та з бібліографією зарубіжної україніки. Там немає жодного речення, автором якого був би я сам. Роблячи побіжні нотатки, я не відав, коли і в якому контексті використаю ті матеріали (чи й узагалі використаю), але в КГБ твердо знають, що все це для «антирадянської пропаганди й агітації», для «підриву», «ослаблення» та «поширення наклепницьких вигадок»... Інакше не тримали б той зошит півроку разом з 55 книжками старих видань, серед яких навіть комплект українського журналу за 1900 рік! (Див. Додатки № 7 та № 8).

1926 року Сталін не боявся, що всі, хто прочитає книжку Шульгіна, стануть запеклими монархістами й повалять радянську владу.

Через 10 років він уже запідозрював у зраді й розстрілював своїх найближчих соратників. Ще через 20 літ це назвали культом особи. Минуло відтоді десятиліття – і у виступах деяких керівників раптом забриніли старі нотки.

Дотепно розповідав кілька тижнів тому заступник голови Комітету держбезпеки при Раді Міністрів УРСР тов. Шульженко науковцям АН УРСР про іноземні розвідки, аж поки не дійшов до «ідеологічних диверсій». За його твердженням, усі опозиційні настрої й дії всередині нашої країни – лише наслідок впливу буржуазної пропаганди й буржуазних розвідок.

Таким чином, якби за помахом якоїсь чарівної палички раптом перестав існувати буржуазний світ, – запанувало б «благоденствіє». На селі всіх би тішила доля безпашпортника, пожиттєво закріпленого за колгоспом. У місті українці пишалися б тим, що стали перевертнями без роду

й народу. Ніхто не соромився б кидати у виборчу скриньку бюлетень з прізвищем, визначеним в обкомі чи райкомі. Відомий критик І. Світличний не сидів би 8 місяців у тюрмі, мистецтвознавець Б. Горинь і художник П. Заливаха не опинилися б за колючим дротом, а безкарно собі називали б інтернаціоналізмом русифікацію й мирно раділи б з успіхів такого «інтернаціоналізму»...

Ще одне відкриття зробив заступник голови КГБ київським науковцям. Виявляється, варто людині з незміцнілим світоглядом прочитати книжку «з підтекстом», в якій завуальовано критикується наш лад, як у цієї людини виникають антирадянські настрої. Звідси недалеко до висновку: огородити людей від крамольної книжки будь-якими засобами, навіть тюрмою й таборами суворого режиму. А як же тоді з марксистською тезою, що суспільне буття (а не ворожі книжки) визначає свідомість?

Десять років мене вчила радянська школа. В останньому реченні шкільного твору неодмінно вимагалось згадати партію й Сталіна (навіть якщо це був твір про «Слово о полку Ігоревім»). П'ять років по тому ретельно студював марксизм-ленінізм в університеті. Усі інші науки також непорушно базувалися на марксистській основі. Нарешті, нещодавно склав кандидатський екзамен з марксистсько-ленінської філософії. Та раптом до рук випадково потрапляє якась українська книжка, видана за рубежем, – і я відразу стаю буржуазним націоналістом (тільки що без своєї буржуазії!). Згодом прочитав пекінську брошуру про «опортунізм КПРС» – перетворився в маоцедуніста. Ще пізніше почув по радіо промову Папи Римського (до речі, вона фігурує в звинуваченні проти вчителя Озерного) – став католиком-езуїтом.

Чи не для того, щоб огородити радянських громадян від таких калейдоскопічних змін світогляду, придумали статтю 62 Кримінального кодексу УРСР?

Марксизм-ленінізм, як кажуть, сильніший за буржуазні ідеології. Тим часом у нас судять за читання виданої

на Заході книжки, а наші книжки й газети з різкою критикою капіталізму, «буржуазного націоналізму», біжучої політики капіталістичних держав неважко придбати (навіть поштою) у США, Канаді та ряді інших зарубіжних держав. Спеціально для української еміграції виходить у Києві газетка «Вісті з України», яку в нас, на Україні, прочитати неможливо, бо там спеціалізована правда – тільки на експорт за океан.

Невже немарксистки краще за наших керівників засвоїли марксистсько-ленінську тезу, що революції й інші соціально-економічні зміни не експортуються, що ідея тільки тоді прищепиться на новому ґрунті, коли для цього визріли соціальні, економічні й політичні передумови, що забороняти поширення ідей – значить додавати їм сили й принади? Через це останнє, очевидно, під покарання за статтею 62 КК УРСР підпадають і натхненники та виконавці тих арештів і судів, які зловісною хвилею котяться по Україні...

Чого вчить громадян 62 стаття КК УРСР? Учить сліпо, акуратно потрапляти в сліди останніх газетних норм. Учить найвищої моралі міщанства – боятися й оглядатися.

II. Як виявляють «особливо небезпечних державних злочинців»

Недоторканність житла громадян і тайна листування охороняється законом.

Ст. 128 Конституції УРСР

Незаконний обшук, незаконне виселення або інші дії, що порушують недоторканність житла громадян, учинені службовою особою, – караються позбавленням волі...

Ст. 130 КК УРСР

Порушення таємниці листування, учинене службовою особою, – карається виправними роботами...

Ст. 131 КК УРСР

Партія вважає, що Моральний кодекс будівника комунізму включає такі моральні принципи:

...гуманні відносини й взаємна повага між людьми: людина людині – друг, товариш і брат...

Програма КПРС

В добу, коли ракетні свисти
На Марсі мешканців збудили,
Хто б міг подумать, щоб у місті
За кимось привиди ходили...

М. Холодний

Кагебістам працювати легше, ніж міліції. Хуліган чи вбивця ховається, а «особливо небезпечний державний злочинець» стає за трибуну на ювілейному вечорі (наприклад, Шевченківському) і говорить. Устигай записувати. Потім він з друзями йде вулицею. Спокійно, не озираючись. Сексот може йти майже поруч і геть усе слухати.

Якщо за сигналом КГБ «особливо небезпечного» звільнять з роботи, він навіть не скаржиться, бо в КГБ уособлена найвища, остаточна справедливість. Якщо він не заплаче, не покається й продовжуватиме «небезпечні розмови», – за нього треба взятися серйозніше. На допомогу приходять найсучасніша техніка.

З поштою, телеграфом та телефонною станцією домовитися не важко. Запитайте в поштових і телефонних працівників – і хтось із них під секретом розкаже вам про те, як контролюється кореспонденція та розмови. У них навіть термін побутує – «подслухка» (так називається-

ся поверх, здається, на Хрещатику, де впроваджується в дію ст. 128 Конституції УРСР).

Якщо «особливо небезпечний» живе на верхньому поверсі (а це буває найчастіше), то раптом помічає, що досі відчинене горище наглухо замкнене, і його не пускають навіть за власними речами, які там лежать. Або одержує нову квартиру й уночі за стіною, де ще ніхто не живе, чує якийсь стукіт. Або виявляє під ліжком у студентському гуртожитку якісь металеві «вусики» із замаскованим виводом через вікно назовні (таке «знайшлося» під вікном студента Київського медінституту М. Плахотнюка)...

Отже, у вашій квартирі з'явився новий мешканець. Він чує все: з ким і про що розмовляєте, що шепчете на вухо дружині... Якщо ви здогадуєтеся про цього «непрописаного квартиранта», – життя стає пеклом. Ви зважуєте кожне слово, стаєте мовчазним, роздратованим. Звикаєте говорити пошепки, на вулиці озираєтеся, а людині, яка нахабно фотографує вас з товаришами, даєте дулю... Зрідка помиляєтеся й ображаєте порядну людину, прийнявши її за сексота.

Тим часом заведено на вас досьє розбухає...

Скажете, що все це вигадки. Що для чогось же існує 128 стаття Конституції УРСР і відповідні статті Кримінального кодексу. Що, нарешті, духові нашого ладу мусить бути чужим принизливе підглядання, підслуховування, шпигування за радянськими громадянами, які винні хіба в тому, що намагаються нешаблонно мислити.

...Улітку 1965 року, місяців за два-три до арештів, до письменника Євгена Концевича приїхали з Києва товариші. З'явилися в Житомир не для здійснення «особливо небезпечних злочинів», а щоб привітати з днем народження товариша, прикутого до ліжка паралічем. Слідом за ними в хату ввалився ніким не проханий місцевий «поет» Оксентій Мельничук, з яким Концевич ледь знайомий. До речі, житомирські кагебісти навіть не поінформували свого посланця, що в Концевича – день народження. Тож новоявлений Шерлок Холмс мусив

плести несусвітні дурниці: забіг, мовляв, здоров'ям поцікавитися (це об одинадцятій ночі, під дощем, на околицю міста!), альбомчик приніс з екзотичними відкритками... Потім, як Євген надивиться, забере альбомчика... Після цього всівся за стіл, жував, ковтав дотепи на адресу своєї паралельної професії – і нашорошував вуха. Наступного дня господарі згадали про Мельничуків «подарунок». В обкладинці альбома вони знайшли мініатюрну півпровідникову апаратуру – чи то магнітофон, чи то радіопередавач. Концевичі були ошелешені. Такого подарунка на іменини вони не чекали.

Уранці з'явився Мельничук за альбомчиком. Почувши на свою адресу все, що заслужив, і діставши штурхана, куди належалося, прожогом кинувся до шефів. Невдовзі машиною під'їхала група кагебістів на чолі з підполковником. Почали вибачатися й слізно випрошувати іменинний подарунок. Концевич змилосердився, віддав. А дарма! Треба було б відвезти «альбомчик» до Києва та вручити тов. Шульженкові. Тоді б йому було чим ілюструвати свою розповідь науковцям АН УРСР про витівки спецслужб.

Як пояснити житомирський інцидент? Що хотіли почути кагебісти за іменинним столом, де зібралися люди, серед яких були навіть не знайомі поміж собою? Як поєднати з високими принципами Морального кодексу будівника комунізму гидотний факт підкидання апаратури підслуховування в ліжко тяжкохворої людини? Людини, яка пише світлі й мужні оповідання, яка не дала жодного приводу запідозрити себе в якихось злочинних діях...

Звісно, не скрізь сексоти працюють так грубо, як у Житомирі. Мельничукові слід би було взяти курс лекцій у львівського шпика Ярослава Коротницького (теж «поета»). З'явившись до Феодосії, де відпочивали Горині, він цілком «випадково» зустрів земляків на пляжі і, між іншим, розповів їм сумну історію свого життя. Виявляється, і в таборах сталінських він мордувався, і вірші про Україну там писав. Скучно йому, бідоласі, самому у Феодосії, бо й слова

рідного тут не почувеш... Потім, навідуючись до земляків з пляшкою доброго вина, усе заводив розмови про нещасну Україну... Як Горині від'їжджали, звичайно ж, на вокзал їх проводжав Коротницький. Коли в касі не виявилось квитків, якимось тихцем ублагав сувору провідницю взяти ще двох пасажирів. Так чимось її переконав, що вона в Джанкої сама побігла в касу квитки діставати. А на останній станції перед Львовом Горині були заарештовані. Ще перед цим «поет» вилетів до Львова провокувати нову жертву...

Можна було б ще й ще наводити такі факти. Метаморфози на горищі львівського науковця Михайла Гориня, про які з гіркою іронією він розповідав незадовго до арешту... Щось подібне в помешканні критика Івана Світличного... Одні й ті ж самі «привиди», які то з'являються на літературному вечорі, то «гуляють» під вікнами в сина та внуків Івана Франка, то чимчикують вулицею за кимось з молодих поетів чи критиків... І дають привід поетові сумно жартувати:

А я радію, піт утерши
Пополотнілою рукою...
Це у житті моєму – перший,
Кого повів я за собою.

III. Попереднє слідство, або Фабрикація «злочину»

а) Обшук і арешт

При видачі санкції на арешт прокурор зобов'язаний особисто ознайомитися з матеріалами справи, а в необхідних випадках допитати обвинуваченого (підозрюваного) як по суті пред'явленого звинувачення, так і про обставини, зв'язані із застосуванням запобіжного заходу.

Ст. 157 КПК УРСР

Про арешт підозрюваного або обвинуваченого і його місце перебування слідчий *зобов'язаний повідомити його дружину або іншого родича*, а також сповістити за місцем його роботи.

Ст. 161 КПК УРСР

При обшуку або виїмці можуть бути вилучені лише предмети й документи, які *мають значення для справи...*

Ст. 186 КПК УРСР

При наявності в протоколі зауважень на неправильні дії, допущені під час обшуку, слідчий *не пізніше двох днів повідомляє про це прокурора*, який здійснює нагляд за слідством.

Ст. 189 КПК УРСР

Дії й постанови органів дізнання можуть бути оскаржені прокуророві, який зобов'язаний розглянути скаргу *протягом трьох днів*. Рішення прокурора по скарзі *повідомляється скаржникові*.

Ст. 110 КПК УРСР

Крук крукові ока не виклює.

Українська народна приказка

Нарешті, досьє заповнене. Людина говорить про русифікацію, критикує начальство, відстоює гідність людини, її право на самостійне мислення. Сумнівів немає – це

«особливо небезпечний державний злочинець». Його треба провчити так, щоб іншим не кортіло. Однак слід про людське око дотриматися видимості закону – добути санкцію прокурора на обшук і арешт.

Сексоти пильно стежать, коли до рук «особливо небезпечного» забреде якась зарубіжна українська книжка або рукописна стаття про становище в Україні. Відповідно до наскрізь неконституційної статті 62 КК УРСР це вже «речові докази». У квартиру з'являються охоронці державної безпеки й роблять обшук. Як полонений на фронті, з піднятими руками, чекаєте, поки ваш «друг, товариш і брат» обмацає ваші кишені. Інколи, щоб зовсім перелякати вашу жінку або сусідів, запропонують ще й викласти зброю (зброю вимагали кагебісти в київського електрика Переденка, якого застали в ліжку).

Потім вам покажуть ордер. Там сказано, що обшук проводиться «для обнаружения и изъятия *размноженных* им документов антисоветского содержания (Див. Додаток № 5). Однак, коли через вісім-дев'ять годин, прихопивши господаря, охоронці безпеки залишають квартиру, вони несуть цілі тюки старих книжок (деякі з них були кимось «размноженные» сімдесят літ тому за цесаря Франца-Йосифа), листи, щоденники, нотатки для наукової роботи (Див. Додатки № 6 та № 7).

Не здумайте писати протест, посилатися на статтю 186, доводити, що листи до коханої ви писали не заради антирадянської пропаганди та агітації, що деякі автори забраних у вас антирадянських книжок померли ще до революції. Ні від слідчого КГБ, ні від прокурора відповіді не одержите. Те ж саме буде й пізніше, коли поскаржитесь на фальшування протоколів допиту, на погрози й т. ін. (хоч є в КПК УРСР статті 110, 129, 189, 234 – 236, в яких установлюються чіткі строки відповідей на скарги й клопотання).

Інколи в поспіху кагебісти забувають про набридливі формальності. Так, у брата Масютка, львівського художника, без усякої постанови про обшук і виїмку вилучили три

смертельно небезпечні для радянського ладу книжки: збірку віршів Богдана Лепкого, читанку для 1 класу старого видання та якусь пошарпану «Географію» (російською мовою).

Якщо під час обшуку на очі охоронців безпеки потрапить книжка або фотокопія так званої «антирадянської» книжки, виданої за кордоном, за вами на довгі місяці замикаються тюремні двері. Починається попереднє слідство.

Схема, намальована вище, – не догма. Часом заарештовують у поїзді, по дорозі з канікул (студент Я. Геврич) або з відпочинку (критик І. Світличний, брати Горині, учитель М. Озерний). У цей же час у квартирі перевертають усе догори дном, забирають «Записки Наукового товариства ім. Шевченка», «Літературно-науковий вісник», «Географію України», книжку «Кобза й кобзарі» та іншу «антирадянську» літературу (обшук у Світличного) – але дружині слова не кажуть про арешт чоловіка. Не кажуть і на другий день, і на третій... Аж потім, змилювавшись, відповідають нарешті, що чоловік не потрапив під поїзд, не потонув у морі, а закінчує відпочинок у тюрмі Київського КГБ.

Ще менше церемонилися з батьком Я. Геврича. Два тижні оббивав він пороги міліції, а потім КГБ в Косові, Івано-Франківську, Києві, перш ніж дізнався про долю сина.

Прокурори, мабуть, не дуже задумувалися, коли давали санкцію на обшуки й арешти. Не було їм потреби «особисто знайомитися з матеріалами справи», допитувати підозрюваного «по суті пред'явленого звинувачення» (Див. ст. 157 КПК УРСР). Інакше пильне прокурорське око відразу помітило б білі нитки, якими зшиті «обвинувачення».

Арешти, без сумніву, проводилися за централізованою вказівкою «згори». Про це переконливо говорить хоча б той факт, що *одночасно* в різних областях України було заарештовано велику групу людей, більшість з яких поміж собою не знайомі і ніяк не були зв'язані. (Їх і судять тепер кожного зокрема або групами по 2–3 особи).

б) Допити обвинувачених і свідків, очні ставки

...Суд, прокурор, слідчий і особа, яка проводить дізнання, не вправі перекладати обов'язок доказування на обвинуваченого. Забороняється домагатися показань обвинуваченого шляхом *насильства*, погроз та інших незаконних заходів.

Ст. 22 КПК УРСР

Допит обвинуваченого, крім виняткових випадків, повинен проводитися вдень.

Ст. 143 КПК УРСР

Обвинуваченому, якщо він того просить, надається можливість написати свої показання власноручно...

Ст. 146 КПК УРСР

Те ж саме щодо свідка.

Ст. 170 КПК УРСР

За проханням рідних і близьких заарештованого слідчий чи прокурор може дозволити їм *побачення* із заарештованим...

Ст. 162 КПК УРСР

Оголошення показань, даних учасниками очної ставки на попередніх допитах, дозволяється лише після дачі ними показань на очній ставці та запису їх до протоколу... Допитані особи мають право вима-

гати доповнення протоколу й внесення до нього поправок. Ці доповнення або поправки підлягають обов'язковому внесенню в протокол.

Ст. 173 КПК УРСР

Примушення давати показання при допиті шляхом незаконних дій з боку особи, яка провадить дізнання або попереднє слідство, – карається позбавленням волі на строк до трьох років.

Те саме діяння, поєднане із застосуванням насильства або із знущанням з особи, яку допитують, – карається позбавленням волі на строк від двох до восьми років.

Ст. 175 КК УРСР

Что ты во мне, мужике, вражину ищешь, а коль не нашел, так на меня же и в обиде!

С. Залигін

Не обов'язково защемлювати пальці поміж двері, заганяти голки під нігті, бити по обличчю, щоб змусити людину подивитися на свої вчинки як на страшений злочин, а то й визнати те, що потрібно слідчому для заповнення наперед продуманої схеми. Треба тільки на довгі місяці замкнути людину в кам'яний мішок з ґратами, парашею й іншими атрибутами тюремного побуту, протягом півроку не дозволити побачення ні з ким з рідних, з дня в день по декілька годин убивати в голову їй почуття великої провини, нарешті, довести людину до такого стану, що на побаченні не відразу впізнає свою дружину. У результаті мо-

рального терору, погроз і обіцянок (про які на суді забувають) з людини витискуються потрібні слідчому показання. На очній ставці з Я. Гевричем на початку грудня минулого року свідок Алла Горська запитала: «Ярославе, скажіть, що примусило вас набрехати на мене?». І почула характерну відповідь: «За 105 днів навчать брехати».

Звичайно ж, до протоколу очної ставки цієї фрази не внесли, незважаючи на вимогу Горської (Див. Додаток № 16).

Ось діалог судді з учителем Озерним на суді в Івано-Франківську:

С у д д я. Ви сказали свідку, що прочитали (Ідеться про рукописну статтю з приводу спалення бібліотеки АН УРСР у Києві. – В. Ч.). На допиті ви говорили, що вийняли статтю з портфеля й дали свідку. То ви давали чи згадали? Які покази правдиві?

– Ці, що тут, на суді.

– Чому ж на слідстві ви не сказали?

– На допитах я був настільки втомлений, що інколи підписував і те, з чим не згоден був. На допиті я був 11 годин, потім 10 годин.

– Перерву давали?

– На обід.

(11 + 10 + обід – це вже доба. А як же стаття 143 КК УРСР?).

– Ви були втомлені? (Наївне запитання... Подопитували б суддю без сну й відпочинку. Може, і він визнав би, що ведений ним суд – антирадянський...).

– Так. Я сказав слідчому, що Малярчину не давав документа. Стомився й підписав, як було написано. Я був викликаний на допит 46 разів. Цього разу я був на допиті 6 годин 46 хвилин. Мої покази тут правдиві. Я це казав і слідчому. Він мене так стомив, що я сказав: «Пишіть, як хочете». Підписав (Див. Додаток № 20).

На тому ж суді свідок А. Матвієнко заявила, що згідно зі статтею 234 КПК УРСР вона оголошує протест проти терористичних методів ведення допитів капітаном Рудим. Далі відбулася така розмова:

Прокурор. Який терористичний метод допустив до вас Рудий?

– Це був моральний терор. Не можу ж я тут уживати нецензурних слів!

– Чим він вам погрожував?

– Казав, що він позбавить мене абсолютно всього, що я маю.

– Ще що?

– Цього досить.

– Ви казали про жіночу гордість.

– Так, її ображали.

– На першому допиті ви сказали...

– На першому допиті ми обсмоктували мої листи.

– Чому ж ви не давали правдивих показів?

– Мене залякували(...).

– Скільки раз вас допитував Рудий?

– Чотири дні. З 9 ранку до 7 вечора.

Протест А. Матвієнко було «враховано»: капітан Рудий десь допитує нову жертву, а кандидат філологічних наук А. Матвієнко, згідно з рішенням суду, поповнила загін безробітних «крамольних» інтелігентів.

Не знаємо, якими нецензурними словами обзивав капітан Рудий кандидата філологічних наук А. Матвієнко, а от капітани Клименко й Рибальченко та полковник Сергадєєв у Львові налетіли на свідка Любу Максимів із відвертим «матом». Побачивши, що його красномовність робить неабияке враження на перелякану дівчину, посилили натиск: «Ти, сволоч, ми тобі й твоїй родині життя не дамо ні у Львові, ні в Дрогобичі». Гадаєте, Сергадєєва, Клименка та Рибальченка судили за статтею 175 КК УРСР і послали розбудовувати народне господарство Мордовії або якоїсь іншої автономної республіки? Аякже! Полковник Сергадєєв сам ще не одного туди пошле, адже – він начальник слідчого відділу Львівського КГБ...

У Процесуальному кодексі є статті, за якими обвинувачені й свідки можуть самі написати свої показання влас-

норучно. Чому ж нікому не дали можливості скористатися цим правом? Слідчі інколи так хитромудро викладали показання, що все ставало з ніг на голову. Сестра І. Світличного, прочитавши під час допиту в Донецьку протокол, навідріз відмовилася підписати «свої» свідчення, так вони були записані. «Слідчий не завжди записував так, як я хотів», – скаржитесь на суді Озерний.

На очній ставці обвинуваченого Осадчого й свідка Чорновола у Львові капітан Клименко, порушуючи статтю 173, розказував, як усе «було», а Осадчий за ним покірно повторював. Коли Осадчий сказав, що він таки, мабуть, не брав у свідка виступу Ейзенхауера на відкритті пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні («страшний» антирадянський документ!), то Клименко накинувся на нього: «А що ж ти раніше на допиті казав, що брав?». Сумніви з Осадчого як рукою зняло. Свідок попросив, щоб цей сумнів усе-таки занесли до протоколу. Одержав відповідь, що йому нічого втручатися в показання Осадчого, що він повинен прочитати й підписати лише власні...

Стаття 15 КПК УРСР гласить, що до вироку суду «ніхто не може бути визнаний винним у вчиненні злочину». А на побаченні з вагітною дружиною ще до закінчення слідства той же Осадчий розповідав навіть про місце майбутнього ув'язнення – табори для політичних у Мордовській АРСР. Мені добре відомо, що до арешту викладач Львівського університету М. Осадчий нічого не знав про мордовські табори...

Таку ж інформацію про своє майбутнє одержав від слідчого Богдан Горинь і задовго до суду ділився новою на побаченні з нареченою. А слідчий Малихін тільки на рік помилився, коли в грудні минулого року розповідав Ользі Горинь, скільки одержить її чоловік...

Коли доля ув'язнених вирішується в КГБ, то навіщо потрібна ота комедія з судами (та ще й закритими)? Чи не легше скласти список «особливо небезпечних» і розмітити напроти кожного прізвища: цьому – сім років, цьому –

п'ять, іншому – чотири... До речі, кагебісти, що «охороняли» закритий суд над Гевричем, були відвертішими, коли казали вигнаним з коридору вболівальникам: «Усі ви там будете...» А цивільні «охоронці» суду над Горинями, показуючи на «чорного ворона», з епічним спокоєм інформували: «У нас таких машин багато. На всіх вас вистачить...»

Крім батога, слідчі користуються й пряником: визнає, що ти вчинив страшний злочин, викажи всіх, хто ще читав книжки, – і тебе за щире визнання помилують. З такою певністю прийшов на суд учитель Озерний. Додавала йому певності й зустріч з головою КГБ при Раді Міністрів УРСР, про яку Озерний казав на суді: «30 листопада 1965 року в приміщенні Івано-Франківського КГБ я мав зустріч з головою Комітету держбезпеки Нікітченком. Після розмови другого дня мені стало відомо, що Нікітченко на нараді в КГБ взяв до уваги моє зізнання». Тому Озерний на суді, що був формально відкритим, тримався з гідністю, відкидав безпідставні звинувачення прокурора й безглузді показання таких свідків, як неграмотні вчителі Мельниченко й Хацько. Навіть жартував із зарештованим Геретою, якого як свідка привезли з Тернополя: «Ваша справа закінчена? Скоро я до вас у гості приїду». На що суддя кинув зловісне: «Смійтесь, Озерний. Хто сміється останнім – невідомо».

Останнім сміявся суддя. Державне обвинувачення прокурора Параскевича й нелюдськи жорстока вимога шестирічного ув'язнення були для Озерного як грім з ясного неба. Приголомшений, повністю дезорієнтований, він у заключному слові каявся, плакав, просився, покликався на «велику справедливість радянського суду». Здається, саме цього й потрібно було від нього добитися. За логікою, треба було б пом'якшити кару, щоб усі інші, хто попадеться на читанні книжок, «признавалися» не на п'ятий-шостий місяць після ув'язнення, а відразу, сподіваючись на помилування. Та ба! Суд задовольнив жорстоку вимогу прокурора. Може, тому, що вже пізно було відхо-

дити від раніше отриманої «згори» вказівки (а там не врахували, що Озерний може під кінець так сильно покаятися)? Верховний суд УРСР, коли застенографована комедія в Івано-Франківську стала відома громадськості, усе ж не випустив Озерного на волю, а зменшив кару до 3-х років.

На всі наступні суди не пустили навіть спеціально підібраних людей. Там, мабуть, виявилось б ще багато фактів морального терору (а може, й не тільки морального? Хіба дізнаєшся – суд закритий...), підступу й обману. Недарма ж на побаченні з братом після суду Я. Геврич гірко нарікав на слідчого київського КГБ Ковалю, який обманив його, наобіцявши золоті гори за «чистосердечне» визнання «злочину». Золоті гори обернулися п'ятьма роками таборів суворого режиму...

Про методи ведення попереднього слідства говорять і такі факти:

а) На слідстві використовуються дані, здобуті незаконним, антигуманним шляхом підслуховування за допомогою встановлених у квартирах апаратів. Одному зі свідків Михайло Горинь на цій підставі заявив на очній ставці: «Не запирайся, вони все знають. У мене вся квартира була радіофікована». Про випадок на іменинах Концевича вже згадувалося. Зрештою, слідчі не дуже й крилися. На одному з допитів, коли М. Косів ніяк не міг згадати якоїсь розмови, йому запропонували: «Хочете, ми вам запис прокрутимо?».

б) Щоб викликати моральний шок і витягнути заплановане зізнання, слідчі не гребують покопирсатися в інтимному житті підсудних і свідків, хоч це жодного зв'язку зі справою не має. Так було на слідстві в справі Озерного. Навіть на суд проникли липкі натяки на якісь нібито існуючі інтимні стосунки поміж свідком і підсудним:

– Так ви добре знали Озерного?

– Зустрічалися з ним двічі. За цей час я переконалася в його порядності.

– Це за час катання на човні і в ресторані?

– Це справи не стосується.

Слідчі Рибальченко й Рапота у Львові запевняли Л. Максимів, що вона цілувалася по під'їздах з Осадчим, хоч вони були ледь знайомі.

Цей прийом слідчих КГБ – не український національний здобуток. Як видно зі скарги Генеральному прокуророві СРСР дружини Ю. Даніеля, так шантажували свідків і московські слідчі.

в) Заарештовану на декілька днів на початку вересня студентку Київського університету Ольгу Борбот піддали принизливій процедурі обшуку особи, роздягаючи догола. Нічого не знайшли та, звичайно, і не сподівалися знайти, але домоглися «зізнання» й невигойно травмували душу людини. Таку ж процедуру періодично проводили в камері з кожним із заарештованих.

г) М. Зваричевська через «доброго» наглядача й «співчуваючу» сусідку по камері одержала три записки від М. Гориня, а одну навіть з волі від Ольги Горинь. Записки не відзначалися різноманітністю: «Михайло говорить усе. Свідки говорять усе. Говори й ти все й викручуйся (!)». Згодом виявилось, що ні Михайло, ні Ольга Горині ніяких записок Зваричевській не послали, а склав їх в одному з кабінетів КГБ якийсь спеціаліст з почерків.

д) Мені особисто, як свідкові в справі Осадчого, довелося вислуховувати погрози й образи, починаючи від жалісливого «співчуття» капітана Коваля в Києві: «Подумайте про своїх діток..., ви тюрмою кінчите», – до цинічної грубості капітана Клименка у Львові: «Що ж ти брешеш, викручуєшся, ми тебе звідси можемо й не випустити...» Коли так поводяться зі свідками, неважко уявити ставлення до заарештованих.

Подібні факти можна наводити без кінця.

У результаті таких дій і тривалого ув'язнення доходить до того, що люди із слабшою волею втрачають контроль над собою (я не хочу вірити в чутки, що ув'язненим дають до їжі медичні препарати, що розслаблюють волю,

роблять людину байдужою й на все згідною. До речі, закриті суди якраз і дають ґрунт для таких чуток). Навіть адвокат Миколи Гриня безпорадно розводив руками: його підопічний у всьому каювся, валив на себе, що було, чого й не було, ба навіть відмовився від гарантованого законом побачення з адвокатом сам на сам. Мовляв, у мене секретів від слідчого немає... Чи бачите, яка дружба виникла після проведених за ґратами семи місяців...

У Макіївці Донецької області переляканий несподіваними допитами «с пристрастием» учитель Цетляк написав показання на кількох десятках сторінок. Оскільки фактів «злочину» було обмаль (якась одна фотокопія книжки та читання віршів поета М. Холодного), Цетляк аналізував думки й настрої своїх знайомих та товаришів і свої власні. Дійшов до того, що почав шукати крамольні «підтексти» у власній збірочці оповідань. Мали потім клопіт у видавництві «Донбас», доводячи, що «підтексти» треба шукати в самих оповіданнях, а не в показаннях переляканого Цетляка. Трагікомедія скінчилася тим, що знайомих Цетляка полякали судом і повикидали з роботи...

в) Тюремне ув'язнення, строки попереднього слідства

Попереднє слідство в кримінальних справах повинно бути закінчено *протягом двох місяців... В особливо складних справах* прокурор області може за мотивованою постановою слідчого продовжити строк попереднього слідства ще *на один місяць*. Далі продовжувати строк попереднього слідства може лише у *виняткових випадках* Прокурор УРСР або Головний військовий прокурор.

Ст. 120 КПК УРСР

При наявності достатніх підстав уважати, що обвинувачений, перебуваючи на волі, скриється від слідства й суду, або перешкодить установленню істини в кримінальній справі, або займеться злочинною діяльністю... слідчий, прокурор вправі застосувати щодо обвинуваченого один із запобіжних заходів...

Ст. 148 КПК УРСР

Тримання під вартою при розслідуванні справи *не може тривати більше двох місяців*. Цей строк може бути продовжений лише через *особливу складність справи* прокурором області, військовим прокурором округу або флоту *до трьох місяців*, а Прокурором УРСР і Головним військовим прокурором *до шести місяців* з дня взяття під варту. Дальше продовження строку тримання під вартою... може бути проведене лише у *виняткових випадках* Генеральними прокурором СРСР додатково на строк *не більше трьох місяців*.

Ст. 156 КПК УРСР

Припустимо, людина, яка сама читала книжку й дала читати іншій, справді настільки серйозний злочинець, що до неї треба вживати при розслідуванні так звані запобіжні заходи. Але чому неодмінно тюрму й повну ізоляцію від людей? Коли б з Геврича, який сфотографував кілька книжок, узяли підписку про невиїзд або відпу-

стили його на поруки, то хіба це перешкодило б дізнатися, що зробив Геврич фотокопії в хаті свого знайомого Моргуна, а розповів про них своїй нареченій Сандурській та її братові?

Закон каже, що більше двох місяців у тюрмі можна тримати «через особливу складність справи», а зверх шести місяців – тільки «у виняткових випадках».

Невже фотокопія книжки й передрук анонімної статті – це і є «особлива складність» і «винятковий випадок»? А як же ж тоді класифікувати зґвалтування, убивство, казнокрадство? Невже ми вертаємося до сталінських часів, коли вбивця називався «соціально близьким», а письменник чи художник уважався небезпечним ворогом?

Ставка робиться на те, щоб зломити волю заарештованого, примусити його на суді говорити завченими словами. Чим довше людина посидить за ґратами, чим більше єдиним співбесідником замість колишнього інтелектуального товариства матиме слідчого КГБ з одноманітною пісенькою про страшний злочин і каяття, чим довше клацатиме замок камери, а у вічко зазиратиме пильний вартовий, тим більше гарантій, що людина перетвориться в глину, з якої можна виліпити будь-що за власним уподобанням.

Наяву зловмисне затягування слідства з метою цілковитої нівеляції людської гідності й громадянських імпульсів. У людині планомірно приглушують людське й відроджують тваринні інстинкти страху й самозбереження.

Візьмемо найвідомішу мені як «свідкові» справу М. Осадчого. Його арештували 28 серпня 1965 року. У перші ж дні Осадчий повністю задовольнив допитливість львівських кагебістів. Претензії до нього були настільки мізерні, що слідство можна було скінчити за тиждень. Однак тільки через місяць, 30 вересня, у мене, одного з небагатьох свідків у справі Осадчого, на основі його показів зробили обшук і почали допитувати в Києві. Ще

через місяць викликали до Львова на допити й очну ставку. Я повторив свої заперечення, а Осадчий свої показання з кінця серпня. І знову кількамісячне затишшя...

Насидівшись за ґратами, Осадчий на останньому побаченні з дружиною щиро говорив про бажання розлучитися з тюремною конурою й потрапити в табір.

«Злочин» Осадчого (як стало відомо мені під час допитів та з розповідей інших свідків) настільки мізерний, розкаяння й слухняність такі безмежні, а минуле таке світле (редактор телестудії, інструктор ідеологічного відділу обкому партії, викладач Львівського університету), що через тиждень після арешту його можна було б віддати на поруки, ураховуючи, що «злочин і особа, яка його вчинила, не являють великої суспільної небезпеки й що дії винного не спричинили тяжких наслідків, а сам винний щиро розкався» (Ст. 10 КПК УРСР). Та ба, просидів Осадчий без суду майже 8 місяців, мріючи вже не про звання кандидата наук (незадовго до арешту він захистив дисертацію), а про табори... Мріям у наш час властиво збуватися: 19 квітня 1966 року Львівський обласний суд ні за що засудив Осадчого до двох років таборів суворого режиму.

Однак 1966 рік – не 1930-й. Другу СВУ тепер сфабрикувати нелегко. Дві спроби провести «відкриті» суди над заарештованими закінчилися повною поразкою тих, хто судив. Мороз у Луцьку говорив про русифікацію, про нерівноправне становище нашої «суверенної» республіки й заявляв, що ніякий він не «буржуазний націоналіст», що він не бажає ні буржуазії, ні капіталізму, а хоче, щоб Україна мала такі ж права, як її соціалістичні сестри Росія, Польща, Чехо-Словаччина. А Озерний в Івано-Франківську, хоч і «визнавав свою провину», виявився морально й інтелектуально на голову вищим і за суддів, і за деяких свідків. Викликані як свідки учні не гудили, а хвалили вчителя. Студенти Луцького педінституту теж із захопленням говорили про своїх викладачів В. Моро-

за та Д. Іващенко. Потерпівши фіаско, вершители «правосуддя» вдалися до такого ультразаконного й надгуманного заходу, як закриті суди...

IV. Суд

а) Порушення на суді процесуальних норм

Копія обвинувального висновку й повістка про виклик до суду вручається підсудному під розписку не пізніше як за *три доби* до дня розгляду справи в суді. *Усі інші особи* повідомляються про день розгляду справи *в той же строк*.

Ст. 254 КПК УРСР

Документи, що є доказами в справі, *повинні бути* оглянуті або оголошені в судовому засіданні. Ці дії можуть проводитися як за ініціативою суду, так і за клопотанням учасників судового розгляду в будь-який момент судового слідства.

Ст. 314 КПК УРСР

Обвинувальний вирок не може ґрунтуватися на припущеннях....

Ст. 327 КПК УРСР

Дізнання, попереднє чи судове слідство у всякому разі визнається *однобічним і неповним*:

1) коли не були допитані особи, показання яких мають істотне значення для справи...

Ст. 368 КПК УРСР

Вирок вважається таким, що не відповідає фактичним обставинам справи:

3) коли при наявності суперечних доказів, які мають істотне значення для висновків суду, у вироку не зазначено, чому суд узяв до уваги одні докази й відкинув інші.

Ст. 369 КПК УРСР

Немає нічого небезпечнішого за правосуддя в руках судді.

Пікассо

Скрипучий віз попереднього слідства за 5 – 8 місяців доповз до суду. Доповз, попри численні порушення норм ведення слідства, про які вже писалося вище. На ці порушення «не звернув уваги» прокурор, їх не оскаржив «захисник», а протести свідків (а може, й обвинувачених?) залишилися голосом волаючого в пустелі.

Здавалося б, правосуддю боятися нічого. Навпаки, Кодекс рекомендує підвищити «виховну роль судових процесів», надаючи їм якнайширшої гласності (Ст. 20 КПК УРСР). А головуючому на суді рекомендується «забезпечити належний виховний рівень судового процесу» (Ст. 260 КПК УРСР).

Однак дарма думаєте, що суд над викладачами Луцького педінституту вівся в найбільшій аудиторії вузу при повній залі студентів та викладачів. Тільки декому з них пощастило послухати, у чому винуватять Іващенко та Мороза. Ще ретельнішим був добір слухачів на «відкри-

тому» суді над Озерним в Івано-Франківську: залу в основному заповнили за перепустками «люди з готелю» (Див. Додаток № 20). Зрештою, там і слухати не було чого: переливалися дріб'язкові факти з життя підсудних і намагалися не чіпати документів, названих антирадянськими. Що вони такі, доводилося вірити на слово...

Гадаєте, у творчих організаціях та установах Києва, Львова, Івано-Франківська вивісили великі оголошення, які кликали: ідіть на суд, слухайте, переконайтеся в правоті тих, хто судить, не робіть таких помилок, як Горині, Заливаха, Геврич, Мартиненко, Масютко? Ні ж бо: усю решту судів, після Озерного, зробили закритими. А щоб уникнути небажаних гостей, про суд часом не повідомляли навіть найближчих родичів, а свідкам уручали повістки в останню хвилину (суд над Кузнецовою та ін. у Києві). Так, тільки випадково, від свідків, дізналися про суд над сином мати Русина, батьки Геврича... Свідків запрошували, як правило, на другий день суду, тож першого дня ніхто не тривожив спокою вершителів правосуддя...

Здавалося б, кого боятися, коли в залі тільки судді, охорона й підсудні? Чому ж тоді не всіх свідків запросили на суд (Див. Додаток № 17)? Як це можна обійтися без свідка, який за висновками слідчих КГБ і за вироком був одним з двох постачальників Гевричу «антирадянської» літератури? Тим паче, сама А. Горська на попередньому слідстві категорично заперечувала цей факт. Чи, може, судді боялися, щоб А. Горська, людина рішуча й безкомпромісна, не заявила про своє ставлення до закритих судилищ, як це зробив інший свідок – студент медінституту М. Плахотнюк?

Людину, юридично не підковану так, як суддя Київського обласного суду Мацько та прокурор Комащенко, напевне, здивує у вирокі в «справі» Я. Геврича така фраза: «Не заслуговують на увагу покази свідків Пронюка та Горської, що вони не передавали антирадян-

ських матеріалів Гевричу, оскільки це спростовується показаннями підсудного Геврича та речовими доказами» (Див. Додаток № 18). Людина, якою кілька місяців опікується КГБ, після довгого мовчання нарешті каже «так» – і їй вірять. Інша особа ходить на волі, тому, мабуть, її «ні» – не дійсне... Чому саме забрані в Геврича «речові докази» мають стосуватися саме Горської, а не когось іншого, – невідомо. Якби проводилася якась експертиза, то про це за законом неодмінно повинно вказуватися у вирок. Отже, за статтею 369 КПК вирок «не відповідає фактичним обставинам справи», бо в ньому «не зазначено, чому суд узяв до уваги одні докази й відкинув інші». Таке ж трапилося й на суді Осадчого. У вирок записали, що дві антирадянські статті йому дав Чорновіл, хоч, крім показів самого Осадчого, ніяких доказів цього не було.

Прямим порушенням процесуальних норм слід уважати й той грубий знущальний тон, яким зверталися до підсудних та свідків суддя й прокурор. Ось зразки ерудиції та культури із суду в Івано-Франківську. Прокурор, людина з вищою юридичною освітою, так звертається до кандидата філологічних наук, в. о. доцента КДУ А. Матвієнко, яка мала нещастя взяти до рук виступ Ейзенхауера при відкритті пам'ятника Шевченкові: «Без помилок (виступ переписано. – В. Ч), на місці коми, крапки. Вас же навчили в радянській школі...», «Чому ви розписуєтеся за весь Київ? Я теж часто буваю в Києві, маю відношення до таких-от, як ви...», «Чому ж це ви ратуєте за українську мову, а викладаєте то німецьку, то турецьку?» (Матвієнко викладала в університеті польську мову, вона – автор популярної книжки про мову «Живе слово». – В. Ч); «Сідайте, Немирович, поруч з кандидатом наук»; *Немирович* (з приводу твору Озерного. – В. Ч.): «Бездарна писанина». *Прокурор*: «А кандидат наук іншої думки». *Матвієнко*: «Протестую. У мене є прізвище». І т. д.

Ось ще перли прокурорської й суддівської ерудиції та культури:

П р о к у р о р. Син одружений?

Г е р е т а (свідок). Ні.

П р о к у р о р. Ну, добре. Скоро його там оженять.
(Син свідка сидів у тюрмі в Тернополі. – В. Ч.).

П р о к у р о р (до свідка Мельниченка). Звідки у вас виникли такі дурацькі думки? Україна що, залежить від якоїсь капіталістичної країни?

С у д д я. Як до вас підійшов Озерний, хитро? (!).

М е л ь н и ч е н к о. Ми бачили, що це розумна, грамотна людина...

С у д д я. Я не знаю такого слова (ватра. – В. Ч.). Що це за слово? У 12-томному словнику я такого не зустрів.

О з е р н и й. Слово «ватра» в українській мові 600 літ. Його вживали Коцюбинський, Франко. Про 12-томний словник української мови я не чув. Може, перепрошую, за мою відсутність уклали?

(Бідні судді й прокурори... В які незвичні для юриста сфери заводять їх 62 стаття КК УРСР і в яке глибоке корито не раз садить...).

П р о к у р о р (до свідка Косів). А якесь інше слово до ватри не добавлялося?

К о с і в. Ні. (Можна подумати, що Озерному дали 6 років саме за цю «ватру»!).

С у д д я. Ви ж атеїст, а «дай Боже» вживаєте.

О з е р н и й. Перший секретар теж уживав ці слова.

С в і д о к Х а ц ь к о (учителька!). По-моєму, не варто зловживати Шевченком. Шевченко – це був одинока нещасна людина, а тому писав сумні вірші.

С у д д я. Це (зловживання Шевченком! – В. Ч.) з ініціативи Озерного робилося?

Х а ц ь к о. Так.

П р о к у р о р (до свідка Малярчина). Давно знаєте Озерного?.. Давали йому медок, горілочку? Ви часто їздите на мотоциклі п'яним?

П р о к у р о р (у державному обвинуваченні). Націоналісти продалися за шмат гнилої ковбаси, та ще й консервованої... Питання сина, чому Бельгія має самостійність, а ми ні, не могло не примусити Мельниченка звернутися в КДБ. Тут виступали деякі науковці й письменники, так Мельниченко по культурі й політичному розвитку стоїть вище них. (Хіба в тому разі, коли доноси в КГБ уважати виявом культури. Детальніше з «культурою» Мельниченка можна познайомитися з його свідчень – Додаток № 20. З таким рівнем, як бачимо, цілком солідаризується прокурор Параскевич. – В. Ч.)... Коли не вистачало продовольчих продуктів, це не була політика радянської влади, це помилка... Якоїсь організації в наш сучасний вік не може бути. Це окремі явища, як-от Озерний, Герета...» і т. д.

Як вели себе судді й прокурори на інших восьми процесах, коли опинилися віч-на-віч зі своїми жертвами, можна тільки здогадуватися (тепер, коли засуджені дістали можливість мати хоч якісь контакти з рідними, стає відомо все більше фактів). Щоправда, деякі враження від прокурорської ввічливості винесли із зали закритого суду свідки. Особисто я мав нагоду на процесі Горинів, Осадчого й Зваричевської познайомитися з прокурором Львівської області Антоненком (він же – письменник, автор книжки про доблесних чекістів та високу справедливість нашого суду). Коли я заявив, що не буду давати на *закритому* суді жодних свідчень, бо не бажаю бути учасником грубого порушення законності, і передав незаконно судженим людям квіти від друзів і знайомих, прокурор схопився й на високих нотах обізвав мене *ворогом*, який не має права говорити про соціалістичну законність. Солдатам дана була команда «убрать» мене

із зали суду – і вони так блискавично виконали цю наступальну операцію, що я не встиг рота розкрити. А дуже хотілося запитати прокурора-«письменника», чому це я, протестуючи проти рецидивів культівської сваволі – закритого судилища, – стаю ворогом, а він, санкціонуючи як прокурор області це грубе порушення законів, виступає другом радянського ладу...

В останньому прокурорському слові «письменник» Антоненко довів ще й те, що літературною ерудицією він не поступається перед івано-франківським колегою. Він узяв собі в спільники проти «особливо небезпечних»... Маркіяна Шашкевича. Виявляється, знамениті слова будителя Галичини:

Руська мати нас родила,
Руська мати нас сповила,
Чом же мова єй не мила,
Чом же єй встидатись маєм
І чужую полюбаєм, –

мають свідчити про віковічне прагнення Галичини до злиття зі «старшим» братом – Росією. Прокурор Антоненко, якого не рік і не два тому прислали до Львова вчити галичан соціалістичної законності, досі не знає навіть того, що «руський» раніше тут значило зовсім не «російський». Бідний Маркіян Шашкевич! Примусив його «письменник»-прокурор крокувати в одній шерензі з чорносотенцем Шульгіним.

Не всі підсудні каюлися й вели себе так, як хотілося прокурорам, то вершителі правосуддя вдавалися навіть до фальшування протоколів суду (Див. Додаток № 24).

Якщо комусь здадуться другорядними порушення окремих статей КПК УРСР, про які досі говорилося, то вже ніяк не можна відмахнутися від такого злочину проти закону й гуманізму, як закрита судова розправа над інакомислячими.

б) Закритий суд

Розгляд справ у всіх судах СРСР відкритий, оскільки законом не передбачені винятки із забезпеченням обвинуваченому права на оборону.

Ст. 111 Конституції СРСР

Відповідно до статті 91 Конституції Української РСР розгляд справ у всіх судах Української РСР відкритий, оскільки законом не передбачено винятку.

Ст. 11 Закону про судоустрій Української РСР

Гласність судового розгляду.

Розгляд справ у всіх судах відкритий, за винятком випадків, коли це суперечить інтересам охорони державної таємниці.

Закритий судовий розгляд, крім того, допускається за мотивованою ухвалою суду в справах про злочини осіб, які не досягли 16-річного віку, у справах про статеві злочини, а також в інших справах з метою запобігання розголошення відомостей про інтимні сторони життя осіб, які беруть участь у справі.

Вироки судів у всіх випадках проголошуються публічно.

З метою підвищення виховної ролі судових процесів і запобігання злочинам

суди в необхідних випадках повідомляють трудящих за місцем роботи або проживання підсудних про судові процеси, які мають відбутися, а також після набрання вироком законної сили повідомляють про результати розгляду кримінальної справи. Суди повинні *широко практикувати проведення судових процесів безпосередньо на підприємствах, будовах, у радгоспах, колгоспах* з участю в необхідних випадках громадських обвинувачів і громадських захисників.

Ст. 20 КПК УРСР

Вирок у всякому разі належить скасувати:

9) якщо суд порушив вимоги цього Кодексу, які встановлюють відкритий судовий розгляд справи...

Ст. 370 КПК УРСР

Кожна людина, звинувачена в здійсненні злочину, має право вважатися невинною доти, доки її вина не буде встановлена законним порядком шляхом *прилюдного судового з'ясування*, при якому їй забезпечуються всі можливості для захисту.

Ст. 11 Загальної декларації прав людини, прийнятої Організацією Об'єднаних Націй

Стаття 20 КПК УРСР зрозуміла навіть школяреві молодших класів. У ній немає жодної вказівки на існу-

вання якихось інших законів чи інструкцій, що розширювали б право закритого суду.

Але чому ж тоді Заливаха, Горинів, Геврича, Герету, Геля, Менкуш, Кузнецову, Мартиненка, Масютка та інших судили закритим судом? Усі вони повнолітні, статевих злочинів не чинили, інтимні сторони їхнього життя на суді не було потреби зачіпати. Ніхто з них не передавав іноземним розвідкам військових та технічних таємниць (якщо, звичайно, до рангу державних таємниць не віднесено дані про кількість українських та російських шкіл у республіці, про мову викладання у вузах та про чисельність літератури, яка виходить в УРСР російською та українською мовами).

Зате коли судили шпигуна Піньковського, дотримувалися найширшої гласності, стенограма суду вийшла з друку чималим тиражем. Там ішлося про передачу за кордон секретних матеріалів, тут – про книжки, які ні для кого за рубежем не є недоступними. Зате в нас вони виявилися тією супербомбою, якої, як вогню, бояться натхненники закритих судилищ.

Декілька днів пояснення підсудного, показання свідків, так званий захист «адвоката», останнє слово підсудного й полум'яне звинувачення прокурора слухали сам прокурор, судді, «адвокат» і підсудний та ще декілька рядів порожніх лавок у залі. Публікою були хіба солдати при зброї в повній бойовій готовності (як же, судять не якогось там убивцю, а художника або вчителя... Ще кинеться на високий суд!).

Не треба бути надто проникливим, щоб дорозумітися: людей судили тільки за спробу мати свої думки, свої переконання, а відсутність доказів злочину сховали за чотири порожні стіни. Судді боялися, що Заливаха, Масютко, Горині, Мартиненко та інші скажуть при людях (навіть попередньо перевірених) *правду*, як казав її Мороз у Луцьку, що вони заговорять про кричущі порушення національних прав. Скажуть про те, що їх зацікавили в отих зарубіжних книжках і анонімних статтях не

стільки думки й висновки авторів, скільки фактичний матеріал (зокрема, про страшні роки культу особи), якого чомусь немає на сторінках наших газет, журналів, книжок. Судді боялися, що на світ Божий впливе мізерність звинувачень і ганебні методи ведення слідства, методи психологічного терору.

«Тут царит закон» – великими літерами повідомляли газети про суд над Синявським і Даніелем. І одним з головних аргументів законності вважали те, що суд був відкритий (принаймні формально). Чому ж не «царит» хоча б такий закон нині в Україні? Жодна газета навіть не заїкнулася про таємні суди. Від народу сховали не тільки «злочини», але й сам факт політичних арештів.

Про закриті суди в Тернополі та Івано-Франківську маємо лише скупі дані (іде чутка, що Заливаха категорично заперечував свою вину), тому детальніше розгляну, як вершилося правосуддя в Києві та Львові.

Суд над Гевричем 9–11 березня вели суддя Мацько, засідателі Ярکو й Завгородний, прокурор Комащенко (прізвища «адвоката» не встиг записати, та він, зрештою, ніякої ролі й не відігравав).

«Законність» почалася з того, що нікого, навіть рідних, не повідомили про суд. Тож першого дня тов. Мацько мав спокій. На 10 березня викликали свідків, тому про суд дехто довідався. (От би робити суд закритий, та ще й без свідків! Ніхто б і не знав...). Друзі й знайомі Геврича, його товариші по інституту, перехопивши Мацька, почали допитуватися, за яким законом Геврича судять закрито. Щоб не заважали чинити «правосуддя», міліція й люди в цивільному викинули надмірно допитливих громадян з коридору суду. Кого за рукав, кого в плечі... Проте люди не розійшлися, а, незважаючи навіть на товаришів у цивільному, почали без належної побожності говорити про беззаконня. Щоб відкараскатися від них, було оголошено, що вирок виноситиметься наступного дня о 2-й годині (як відомо, за законом вирок зачитується завжди відкрито).

Як і треба було чекати, високий суд збрехав: вирок був оголошений близько 11-ї ранку. «Разве вы не понимаете, зачем это сделали?» – дивувалася «адвокат» з наївності невдоволених. Тов. Мацько трохи прорахувався: під будинком суду все ж зібралося кілька десятків людей. Оперативно було прийнято нове рішення: мимо здивованих друзів Геврича в суд продефілювала майже стройовим кроком велика група людей. Міліція й цивільні охоронці дверей шанобливо пропустили колег. За десять хвилин було оголошено вирок, але до залу могло потрапити лише декілька бажаючих. Для решти «не вистачило» місця. Усі лавки, крім задньої, зайняли несподівані «друзі» підсудного, яких завели строем...

Немає потреби детально коментувати вирок, він говорить сам за себе (Див. Додаток № 18). Звертає на себе увагу тільки «помилка» тов. Мацька. Замість «суд у закритому засіданні розглянув справу» він чомусь прочитав «у відкритому». Не можна голові обласного суду робити такі помилки, а то хтось із присутніх (кажемо не про організовану роту «друзів» підсудного) ще чого доброго подумає, що тов. Мацько хотів відмити себе перед історією, фальшуючи документи.

Коли після суду троє з присутніх прорвалися крізь міліцію й кагебістів до тов. Мацька, то поставили йому три запитання: 1) За якою статтею якого кодексу суд був закритим? 2) Чому суд набрехав про час оголошення вироку? 3) Чому на вирок не впустили бажаючих і що то за люди, яких завели строем?

На двоє з цих запитань голова обласного суду не зміг (чи не побажав) відповісти, на третє сказав тільки: «*Ваші* теж ходять гуртом».

Кузнецову, Мартиненка та Русина тов. Мацько «сотоварищи» судили, урахувавши помилки попереднього процесу. Викликали більші наряди міліції та людей у цивільному, «громадськість» на читання вироку цього разу завели непомітно – чи то через вікно, чи то через

чорний хід (бо центральний хід блокував цілий натовп людей, які бажали потрапити на суд). Тов. Мацько цього разу намагався не з'являтися на очі, а за поясненням до інших керівників обласного суду людина з посвідченням члена Спілки письменників України йшла в супроводі цілого ескорту міліції.

На читання вироку до зали суду впустили лише трьох «сторонніх» людей, та й тих тісним кільцем оточила присутня там «громадськість». Але й ці троє наробили лиха вершителям правосуддя. Мабуть, знаючи, що вирок не є секретом, бо «в усіх випадках проголошується публічно» (ст. 20 КПК), поетеси Ліна Костенко й Любов Забашта здумали його записати. «Громадськість» буквально насильно відібрала в них ці записи. А ще Ліна Костенко після вироку кинула засудженим квіти. Квіти, звичайно, були негайно заарештовані, саму Ліну Костенко в сусідньому приміщенні «с пристрастием» допитали, але урочиста церемонія завершення закритого суду над «особливо небезпечними державними злочинцями» була геть зіпсована. І вже зовсім потривожили зім'яту совість тов. Мацька і К^о ті несвідомі громадяни, які, дочекавшись через годину «чорного ворона», вигуками підтримували засуджених, а під колеса машини кинули квіти...

Та київські кагебісти й вершители правосуддя в порівнянні з львівськими колегами – це ангели з крильцями. Скільки б не порушували вони процесуальні норми, які б жорстокі вироки не виносили за читання книжок, сфабрикувати щось подібне до справи Масютка кияни виявилися безсилі (про цей процес, гідний 30-х років, пишу далі).

Київські судді все ж трохи рахувалися з вимогою закону, що «*вироки судів у всіх випадках проголошуються публічно*» і, крім «громадськості», пускали на вирок бодай родичів та кількох «сторонніх». У Львові глянули на справу тверезіше: коли можна брутально порушити статтю 20 КПК УРСР щодо гласності судового розгляду, то для чого рахуватися з вимогою тієї ж статті щодо

публічного проголошення вироку? На вироки всіх трьох львівських судів не пустили нікого. Не було там і «громадськості», крім, звичайно, солдатів охорони. Без жодної сторонньої особи проголошували вирок Михайлові Масютку. Очевидно, думали, що ніхто не довідається про безглузде звинувачення, не знатиме прізвищ експертів-брехунів... Заховали від людей і «вину» братів Горинів, Геля, Менкуш, Зваричевської, Осадчого. Якщо вже й вирок проголошується закрито, то хіба не ясно, що взагалі жодної вини за цими людьми не було!

Відзначилися львівські кагебісти і в організації «порядку» на судах, особливо ж на процесі Горинів. Кагебісти й міліція вели себе у Львові як на окупованій території. Бо ж як інакше пояснити відверті погрози людям, що зібралися під судом? Як назвати цинічну поведінку майора (у цивільному) КГБ, котрий закривав рота Ользі Горинь, коли та хотіла показати дворічній доньці батька, якого виводили з «чорного ворона»? Як оцінити поведінку іншого майора (у формі), котрий вів мене, свідка, із зали суду, обсипаючи брутальними лайками? Якими моральними нормами нашого суспільства виправдати цинічний обман, що до нього вдався підполковник міліції Херсонюк (так принаймні він себе назвав), щоб «очистити» поверх, на якому відбувався суд над Горинями та іншими?.. Зганяючи людей униз, він давав чесне слово, що повідомить про вирок і родичів та декого з бажаючих на зачитання вироку пропустить. Коли всі зійшли на перший поверх, то побачили, що опинилися в пастці. Нагору не пускала міліція, на вулицю не випускали озброєні солдати. Людей тримали під арештом, аж поки таємно проголосили вирок і вивезли з чорного ходу засуджених (боялися охоронці законності, щоб не повторилася історія попередніх днів, коли львів'яни засипали «чорного ворона» квітами й скандували «слава»...). Коли заарештованих у вестибюлі випустили на вулицю, вони побачили, що навколишні вулиці перекриті міліцією. Натовп скандував законникам

«ганьба!»). А підполковник міліції Херсонюк, майор-закривач ротів, та інші кагебісти зловтішно сміялися в очі людям: «Ага, обманили: і на вирок не пустили, і вивезли засуджених тихенько...» Самі спричинивши маніфестацію протесту, львівські охоронці «державної безпеки» потім машинами відтісняли людей з вулиці, прилеглої до суду, або розганяли при допомозі поливальної машини (на черзі, мабуть, дубинки й сльозоточиві гази).

Як член ООН, делегація УРСР голосувала за «Загальну декларацію прав людини», ухвалену Генеральною Асамблеєю. Більше того, радянська делегація вважала, що «недостатком Декларации является... отсутствие в ней указаний на обязательность соблюдения государствами провозглашаемых Декларацией прав и свобод человека. Для дополнения этого пробела Советский Союз предлагал включить в Декларацию следующую статью: «Перечисленные в этой Декларации права и основные свободы человека и гражданина обеспечиваются законами государств. Всякие нарушения или ограничения этих прав, прямые или косвенные, являются нарушением настоящей Декларации и несовместимы с высокими принципами, провозглашенными в уставе Объединенных Наций (Международная жизнь. – 1955. – № 12. – С. 145).

Але в Декларації чорним по білому написано про право кожної звинуваченої людини на захист, «на прилюдне судове з'ясування» (Ст. 11 Декларації)!

Або ми найбільші лицеміри у світі, або ж маємо настільки коротку пам'ять, що сьогодні забуваємо про те, що гаряче відстоювали вчора.

Коли було проголошене відновлення затоптаних у багнюку норм законності, здавалося, що назавжди відійшли в минуле всякі «трійки» й закриті розправи над людьми, вина яких хіба в тому, що їхній мозок здатний мислити ширше кимось декретованого еталона. Невже ми так страшно помилилися у своїх сподіваннях?

в) Право на захист, «адвокат»

Захисник зобов'язаний використовувати всі вказані в законі засоби й способи захисту з метою встановлення обставин, які виправдовують обвинуваченого або пом'якшують його відповідальність, і надавати обвинуваченому необхідну юридичну допомогу.

Ст. 23 Основ кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік

Захисник сприяє підсудному в здійсненні його прав і в захисті його законних інтересів. Захисник має право на побачення з підсудним, бере участь у дослідженні доказів, порушує перед судом клопотання про витребування й приєднання до справи нових доказів, що виправдовують підсудного або пом'якшують його відповідальність, заявляє інші клопотання, викладає суду свою думку про клопотання інших учасників судового розгляду.

Захисник бере участь у судових дебатах, висловлюючи суду *свою думку про значення перевірених доказів у справі*, про наявність обставин, які виправдують підсудного чи пом'якшують його відповідальність, а також свої *міркування з приводу засто-*

сування кримінального закону та міри покарання.

Ст. 266 КПК УРСР

Захисник з числа осіб, зазначених у частині 4 статті 44 цього Кодексу, запрошується обвинувачем, його законним представником, родичами або іншими особами за дорученням або на прохання обвинуваченого.

Ст. 47 КПК УРСР

Як захисники допускаються адвокати, представники професійних спілок та інших громадських організацій.

Ст. 44, ч. 4 КПК УРСР

Обвинувачений чи підсудний має право в будь-який момент провадження в справі відмовитися від захисника.

Ст. 46 КПК УРСР

Audiatur et altera pars. (Лат).
(Хай буде вислухана й протилежна сторона).

Право на захист, яке нібито має сам підсудний, в умовах закритого суду стає пустопорожньою фікцією. Коли в залі є люди, найупередженіші судді мусять рахуватися і з громадськістю, і з совістю, мусять знаходити відповідь на аргументи підсудного. Закритий суд нагадує заґратовану клітку удава, якому вкинули на сніданок зайчєня, дозволивши останньому викласти перед голодним хижаком аргументи своєї невинності.

Найкумеднішою фігурою нашого суду, надто при розгляді «особливо небезпечних злочинів», є адвокат. Він повністю позбавлений можливості говорити про соціальні умови, які привели підсудного до дій, що їх піднесено в ранг «злочину». Будь-які екскурси в цю царину – для нього смертельне табу. Ні в Луцьку, ні в Івано-Франківську «адвокат» жодного разу не заперечив прокуророві або судді, навіть коли ті плели несусвітні дурниці (про «ватру», про твори Шевченка тощо), хоч мав на це повне право згідно зі ст. 261 КПК УРСР («рівність прав учасників судового розгляду»).

На суді в Івано-Франківську протягом допитів численних свідків адвокат мовчав як риба. Він не запитав учнів, якої вони думки про Озерного як педагога: школярі самі хвалили вчителя. Він не заявив протесту, коли «рівноправні» з ним прокурор і суддя ображали його підопічного й свідків: ті протестували самі. Адвокат не заявив, що суд пішов не по тій лінії, коли, підміняючи збори педколективу школи, довго й нудно досліджував, скільки віршів Шевченка давав учитель дітям для вивчення, як називався шкільний клуб, які були недоліки доповіді Озерного про Шевченка, як відвідував Озерний політнавчання... Він не обурився, коли у вину підсудному поставили крилаті вислови кількасотрічної давності (чи, може, й сам думав, що вислови «Здоровий дух у здоровому тілі» та «Вороги твого народу – твої вороги» придумали бандерівці), коли доказом злочину виставляли «Історію України» Аркаса, сто років тому написаний вірш Чубинського «Ще не вмерла Україна», вірш Шевченка «Розрита могила»... Єдине питання, яке «адвокат» спромігся з себе витиснути, було чисто прокурорське: він допитувався у вчителів, чому за перелічені вище «злочини» Озерного не покарали в педколективі!

«Адвокат» Озерного не обурився, коли і в допитах свідка, і в державному обвинуваченні фігурувала чарчана розмова за столом у Герети, якої підсудний і свідки

не могли толком пригадати, і їхні свідчення приводили до одного знаменника даними, які КГБ добуло якимсь іншим, «тверезим» шляхом (мабуть, щось на зразок житомирського «альбомчика»?). Нарешті, адвокат не вимагав розшифрувати, що ж то за антирадянські документи, яких тільки назви приводилися на суді. А він мав, згідно із законом, повне право вимагати оголосити їхній зміст чи принаймні ширше поінформувати про них (може, тоді не віднесли б до числа страшних документів загальникові виступи Ейзенхауера та Папи Римського). Він, нарешті, мав право висловити «свою думку про значення перевірених доказів»...

Багатогодинну мовчанку «адвокат» увінчав захисним словом, яким красномовно довів, що коли в нас зовсім відживе адвокатура, він зможе претендувати принаймні на посаду помічника прокурора. Ось витримки з промови, яка «сприяла підсудному в здійсненні його прав і в захисті його законних інтересів» (ст. 266 КПК УРСР): «У сучасний момент на території західних областей України значно виросла свідомість людей. Наше село, якщо порівняти його з панською Польщею, – це семимильний крок уперед. Дивно, що такі явища, як прояви націоналізму, ще є. (Правда ж – допоміг! – В. Ч.). Хай би хоч після війни! Це поодинокі темні плями на нашому білому тілі. Сьогоднішня справа показала, що опошлено найдорожчі принципи. (Ще кару пом'якшив... – В. Ч.). Тут говорилося про якесь приниження української мови, про русифікаторство... Старші люди пам'ятають, що це була подія, коли українець одержував роботу. Зараз ми всі забезпечені роботою, і говорити про якесь русифікаторство – безглуздя й одурманення молоді. (Маєш! Хіба безробіття й русифікація – одне і те ж? – В. Ч.). Я не буду зупинятися, що склад злочину доведений. Я згодний... (Ще б пак! – В. Ч.)».

Розійшовшись, «адвокат» вирішив «захистити» не тільки свого підсудного, а й свідків: «Або візьмемо Герету – старшого наукового співробітника Тернопільсько-

го музею. Він повинен пропагувати минуле (?). А як же він це робить, коли він син священика?» (Як запашно повіяло гуманізмом тридцятих років...).

Правда, «адвокат» не зовсім копіював прокурора. Він називав і пом'якшуючі обставини: підсудний визнав свій «злочин», у нього двоє дітей, у дружини й у нього поганий стан здоров'я... Головне ж, «у 1959 – 1961 роках Озерному давали характеристики, які говорять про те, що Озерний був дуже *«позитивним»*, а «в армії йому видано було похвального листа». Відсутність дружби з логікою знову підвела «адвоката»: чого ж дуже позитивний Озерний раптом став дуже негативним, ба навіть «особливо небезпечним державним злочинцем»? Невже від випадкової зустрічі з викладачкою Київського університету? Якщо так легко дуже позитивні люди стають злочинцями, то або цей злочин – не злочин, або існують соціальні умови, які підштовхують людину до того «злочину», і тут розмовами про «темні плями на білому тілі» не відбудешся.

З такою курйозною фігурою, як адвокат, не дуже прийнято рахуватися. Тож несміливе зауваження «шість літ, по-моєму, забагато» на суд не вплинуло. Вимогу прокурора задовольнили повністю: Озерний одержав від обласного суду «на повну катушку».

Ще смішніша, ба навіть ганебніша роль адвоката на закритому суді. Там йому, по суті, робити нічого. Коли дехто брав адвоката, то сподівався принаймні на те, що вдасться щось дізнатися про стан здоров'я, про самопочуття своїх рідних, які опинилися за ґратами (по закінченні слідства адвокат має право на побачення із заарештованим віч-на-віч). Та де там, «адвокати», як досі слідчі, були німі як риби. Більше того, усупереч усякій законності, «адвокати» іноді навіть не повідомляли про суд родичів підсудного. Так, «адвокат» у справі Я. Геврича не повідомила ні батьків, ні підсудного, ні його товариша, студента М. Плахотнюка, який *«адвоката» наймав*. Мав рацію свідок захисту М. Плахотнюк, коли на судо-

вому засіданні разом з протестом проти закритого суду висловив обурення поведінкою «адвоката». (Цікаво, чи цей протест і обурення були записані до протоколу? Читов. Мацько обмежився тим, що негайно повідомив у медінститут про «негідну» поведінку студента?).

Незручно було дивитися, як під час закритого суду над Горинями, Осадчим і Зваричевською адвокати намагалися уникати родичів підсудних, а коли казали кілька малозначних фраз, то сторожко бігали навколо очима. Чого варт був їхній захист, видно з такого порівняння: прокурор вимагав 6 років ув'язнення М. Гориню, 4 – Б. Гориню, 3 – М. Осадчому, 1,5 умовно – М. Зваричевській. Суд дав відповідно: 6, 3, 2 роки і 8 місяців ув'язнення.

Але, може, просто родичам засуджених не пощастило з адвокатами? Може, вони взяли захисників низької кваліфікації з малорозвиненою здатністю логічно мислити й ширше дивитися на проблему? Отим-то й ба! Брати можна не кого хочеш, а кого *дають*, хто має *спецдопуск* до «особливо важливих» справ. Таким чином, «адвокат» Озерного такий спецдопуск має, а прекрасний захисник поета-перекладача Бродського, якого судили в Ленінграді за «тунеядство» (поталанило ж чоловікові!), мабуть, не має... То зрозуміло, чому такими мовчазними стають «адвокати», які ретельною службою заробили той допуск.

Перегорніть усі основні юридичні закони – Основи кримінального судочинства СРСР і союзних республік, Закон про судоустрій УРСР, Кримінально-процесуальний кодекс УРСР, нарешті, Положення про адвокатуру СРСР – ви ніде не знайдете й натяку на якісь спецдопуски. Будь ласка, каже стаття 44, п. 4 КПК УРСР, бери адвоката, який тобі до душі. А в юридичній консультації вам скажуть: ні, Петренка не можна, у нього спецдопуску немає, радимо вам Павлюка...

Котрийсь із «спецдопущених» адвокатів потім, під час суду, скаже вам: «Все вы националисты и антисоветчики» (як відповіла на претензії друзів Геврича його «за-

хисниця»), а отже, усім вам туди дорога. На такий «захист» і не кожен прокурор зважиться! Правда, і серед «спецдопущених» трапляються люди з не зовсім згаслою совістю. Таким виявився захисник Масютка Сергієнко. Настільки абсурдним було звинувачення, не підтвержене жодним свідченням, настільки сміховинними виявилися висновки титулованої експертизи, що адвокатське сумління не витримало, – і Сергієнко не згодився з приписаним підсудному злочином. На нього, звісно, не зважили, а в перерві прокурор зробив «рівноправному учасникові судового розгляду» зауваження, що він, комуніст, чинить усупереч своїм переконанням. Після цього Сергієнко бідкався, що і з партії він може вилетіти, і до пенсії можуть не дати допрацювати... Щось несміливо намагався сказати про соціальні умови, які привели його підзахисного до «злочину», й адвокат М. Гориня.

Знаючи, в які умови поставлені захисники й кого допускають до захисту «державних злочинців», дехто з підсудних волів краще відмовитися від адвоката й узяти захист на себе. Але не завжди це вдавалося зробити. Усупереч статті 46 КПК УРСР, М. Гориневі, незважаючи на відмову, суд призначив адвоката. Для чого? Щоб збільшити кількість учасників комедії за закритими дверима чи щоб з мізерної зарплати дружини Гориня вирахувати чималеньку суму для сплати «адвокатських послуг»? Доведеться Ользі Горинь відривати кусень хліба від дитини, бо «долари», про які так багато говорили партійні пропагандисти після арештів, мабуть, затрималися в дорозі...

V. Мізерність або безглуздість звинувачень і жорстокість вироків

Невідповідним тяжкості злочину та особі засудженого визначається таке призначене судом по-

карання, яке хоч і не виходить за межі, установлені відповідною статтею Кримінального кодексу, але за своїм розміром є явно несправедливим.

Ст. 372 КПК УРСР

Вирок суду повинен бути законним і обґрунтованим.

Ст. 327 КПК УРСР

У судовому засіданні підсудний має право:

б) просити суд про оголошення доказів, що є в справі.

Ст. 263 КПК УРСР

Застосовуючи заходи кримінального покарання, суд не тільки карає злочинців, але також має своєю метою їх виправлення і перевиховання.

Ст. 3 Закону про судоустрій Української РСР

Приговори суда особого присутствия, который был послушным орудием в руках правительства, были безобразно жестоки. Люди приговаривались на десять, двенадцать, пятнадцать лет каторжных работ за несколько революционных разговоров с кучкой рабочих, за прочитанную или данную для прочтения книжку. Таким образом, то самое, что делается со-

вершено свободно в любом западно-европейском государстве, у нас наказывалось наравне с убийством.

Степняк-Кравчинський.

Подпольная Россия. – Лондон, 1893. – С. 20 – 21.

Ф а м у с о в. Ученъе – вот чума,
ученость – вот причина,
Что ныне пуще, чем когда,
Безумных развелось людей, и
дел, и мнений...

С к а л о з у б. Я вас обрадую:
всеобщая молва,
Что есть проект насчет лицеев,
школ, гимназий,

Там будут лишь учить по-нашему:
раз, два;

А книги сохранять так: для больших
оказий.

Ф а м у с о в: Сергей Сергеич, нет!
уж коли зло пресечь:

Собрать все книги бы да сжечь».

А. Грибоедов. «Горе от ума»

Кинемо тепер загальний погляд на продукцію машини «правосуддя» в Україні за останні місяці:

а) Засуджено на різні строки ув'язнення у виправно-трудових таборах суворого режиму – 16 осіб:

1. Дмитро Іващенко – викладач української літератури Луцького педінституту – 2 роки.

2. Валентин Мороз – викладач історії Івано-Франківського інституту – 4 роки.

3. Михайло Озерний – учитель української та німецької мови Ріпківської середньої школи Івано-Франківської області – 6 років (Верховний суд зменшив до 3 років).

4. Ярослав Геврич – студент V курсу Київського медінституту – 5 років (Верховний суд УРСР зменшив до 3 років).

5. Євгенія Кузнецова – лаборантка Київського університету – 4 роки.

6. Олександр Мартиненко – інженер (Київ) – 3 роки.

7. Іван Русин – працівник науково-дослідного інституту (Київ) – 1 рік.

8. Михайло Масютко – пенсіонер (Феодосія) – 6 років (з них 3 роки тюрми). (Верховний суд замінив усі 6 років на табір).

9. Панас Заливаха – художник (Івано-Франківськ) – 5 років.

10. Іван Гель – робітник, студент-вечірник (Львів) – 3 роки.

11. Ярослава Менкуш – співробітниця будинку моделей (Львів) – 2,5 р. (Верховний суд зменшив до року).

12. Михайло Горинь – науковий працівник лабораторії психології праці (Львів) – 6 років.

13. Богдан Горинь – мистецтвознавець, працівник Музею українського мистецтва (Львів) – 3 роки.

14. Михайло Осадчий – викладач Львівського університету – 2 роки.

15. Мирослава Зваричевська – працівник облархіву (Львів) – 8 місяців.

16. Микола Гринь – кандидат наук, науковий працівник Інституту геофізики АН УРСР (Київ) – 3 роки. (Нині на волі).*

б) Засуджені умовно:

1. Ігор Герета – науковий працівник Тернопільського краєзнавчого музею – 5 років.

2. Мефодій Чубатий – учитель музичної школи с. Великі Гаї Тербовлянського району Тернопільської області – 4 роки.

---

* Верховний суд замінив на умовне покарання.

(Є неперевірені ще дані про інші арешти, зокрема про арешт лінотипіста Житомирської друкарні, молодого письменника Шевчука).*

в) Засланий без слідства й суду в табори суворого режиму (Мордовська АРСР) Святослав Караванський – журналіст, літератор (Одеса).

г) Випущені після 5-місячного ув'язнення в тюрмі КГБ – 5 осіб:

1. Михайло Іванишин – учитель фізкультури (с. Дуба Рожнятинського району Івано-Франківської області.

2. Батурин – бухгалтер Львівської облспоживспілки.

3. Михайло Косів – зав. кабінету франкознавства, викладач Львівського університету (у тюрмі дістав серцевий напад), після звільнення безробітний.

4. Ганна Садовська – інженер проектного інституту (Львів).

5. Моргун – художник Київського театру ім. І. Франка.

д) Випущений після 8-місячного тюремного ув'язнення критик І. Світличний.

е) Декілька осіб (наприклад, робітник-електрик Переденко, студентка університету Борбот (Київ), Ольга Горинь (Львів) та ін.) були випущені після короткочасного (кількаденного) ув'язнення.

є) У десятків осіб було проведено обшук і вилучення книжок, листів, щоденників, записних книжок.

ж) Сотні осіб допитано (допити тривають досі).

д) Не без впливу КГБ (принаймні непрямого) чимало людей звільнено з роботи й покарано адміністративно (Див. Додаток № 31).

Колоритна картина! Вона дає цілковиту можливість говорити про планомірність, продуманість і націленість проведеної акції «втихомирення».

---

* Див. додатково «Лихо з розуму».

Досі більше говорилося про порушення процесуальних норм ведення суду й слідства й лише побіжно згадувалося про те, у чому звинувачують засуджених. Зупинюся на цьому детальніше, базуючись в основному на матеріалах судів над Гевричем, Озерним, Масютком. Про інші суди маю менше даних. Як відомо, вирок у справах Кузнецової, Русина, Мартиненка не дозволили записати, а вирoki у справах Геля, Менкуш і Горинів, Осадчого та Зваричевської проголошували таємно.

Як стало відомо, М. Горинь, П. Заливаха та ще дехто не повністю визнавали себе винними, незважаючи на кількамісячну обробку, і не каюлися. Однак покарали їх на обласному суді так само, як Озерного й Геврича.

Отже, можна подумати, проти Геврича й Озерного КГБ зібрало такі серйозні звинувачення, що каюття підсудних не допомогли (зрештою, і після перегляду Верховним судом УРСР присуд їм залишився досить суворим).

У чому ж полягають ті звинувачення?

Відсіємо з кількадечної балаканини в Івано-Франківську полову, а саме: «факти» невідвідування політнавчання, «зловживання» Шевченком, «ватру», футбольні емоції учнів тощо; недоладну розмову за чаркою в Герети (якби всі п'яні розмови КГБ підслуховував, то треба було б пів-України пересадити); так звані «крилаті вислови», принаймні ті, що називалися на суді (якщо були інші, то треба було їх називати).

Коли відкинути всі ці й подібні «злочини», про які, власне, найбільше говорилося, лишається кілька статей, які читав чи згадував друзям Озерний: «З приводу процесу над Погружальським», «Українська освіта в шовіністичному зашморзі», промова Папи Римського, виступ Ейзенхауера при відкритті пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні, відповідь діячів культури Канади й США діячам культури України, якийсь невеличкий твір самого Озерного, якого він не поширював, і записаний ним анекдот чи переказ про продовольчу скруту за Хрущова.

Коли про «ватру», «гімн» і лист учня до вчителя говорилося хтозна-скільки, то ці речі тільки *називалися*. Чи ж може назва (наприклад, «З приводу процесу над Погружальським») сама говорити, що це твір антирадянський? Якщо не було закритих засідань суду (а про них не згадувалося), звідки засідателі могли дізнатися, що та чи та рукописна стаття – антирадянська? Чи вони просто вірили прокуророві на слово? А для чого ж тоді вони кілька днів сиділи в поважних суддівських кріслах – щоб вислуховувати анекдоти про «ватру» та неіснуючий дванадцятитомний словник української мови?

Чи можна судити людей за читання офіційних виступів (Папи Римського чи президента зарубіжної країни), навіть якщо вони ідеологічно нам неприйнятні? Такі виступи треба друкувати в газетах і пробувати аргументовано спростовувати, як це, зрештою, інколи робиться на сторінках «Правди».

Особливо ганебний випадок з листом заокеанських українців. Років два тому група діячів культури України звернулася через «Літературну Україну» до української еміграції за океаном з посланням, в якому досить увічливо писалося про підготовку відкриття пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні. Проти самого факту відкриття пам'ятника наші діячі культури не протестували, але просили заокеанських земляків (на цей раз не називаючи їх «запроданцями», не згадуючи про звичний для розмов обох сторін «шмат гнилої ковбаси») не допустити, щоб відкриття пам'ятника вилилося в перекручення творчості Шевченка. Лист *передрукували* за океаном і написали відповідь, якої, звичайно ж, адресати не прочитали... А той, хто прочитав, став перед судом...

На суді в Івано-Франківську не було доведено, що Озерний активно розмножував і поширював ці матеріали. Згадувався тільки випадок, коли він попросив товариша передрукувати статтю «З приводу процесу над

Погружальським» та промову Папи (до речі, її передавала Ватиканська радіостанція, яку в нас не «глушать», а отже, слухали промову тисячі). Сфера «поширення» вилучених в Озерного матеріалів обмежувалася двома-трьома найближчими товаришами, з якими він поділився «новинками», що були в нього (іноді за чаркою, як-от з Малярчиним)...

Таким чином, якщо навіть припустити, що стаття 62 КК УРСР відповідає духові радянської законності, то з М. Озерним явно «палку перегнули». Безневинні «крилаті вислови» та розмови напідпитку – це ще, очевидно, не «агітація або пропаганда, проваджена з метою підризу чи ослаблення радянської влади або вчинення окремих особливо небезпечних державних злочинів», не «розповсюдження або виготовлення... літератури такого ж змісту». Залишається хіба «зберігання»... За що ж 6 (чи навіть 3) років таборів суворого режиму?

В Ярослава Геврича при обшуку було вилучено дві фотоплівки (які – у вирокі не сказано – може, фотографії родичів?) та дві фотокопії книжок. Добуті в Геврича за 6 місяців показання про інші плівки, які він буцімто брав у Пронюка, а потім повернув разом з віддрукованими копіями, та про фотокопію книжки, яку він нібито взяв у Горської, – свідки Горська й Пронюк заперечили. Будь-яких інших доказів щодо Пронюка й Горської, крім визнання Геврича (інші свідки, експертиза), у вирокі немає.

Може, на закритому суді й аналізувалися заборані в Я. Геврича матеріали – невідомо, але у вирокі йдеться просто про плівки й копії (брат Геврича, наприклад, казав друзям Ярослава, що заборана була й плівка з віршами Василя Симоненка). Називається лише дві книжки: «Україна й українська політика Москви» та «Вивід прав України».

Отже, йдеться про дві-три фотокопії книжок (а навіть не про кілька примірників однієї й тієї ж!), які виготовив Я. Геврич. Якщо відкинути не доведене судом твердження щодо Є. Пронюка, то Я. Геврич читав (чи розказував)

щось із названого своїй знайомій Сандурській (знову-таки з показань самого Геврича, бо Сандурська свідчила, що добре не втямила, про що там ішлося) та *обіцяв дати* щось почитати братові Сандурської. Оце й усе «розповсюдження», яке розкрили слідчі КГБ аж за 6 місяців... Знову ж таки все звелось до читання «недозволеного» самим Гевричем та принагідної розповіді одній знайомій. Тож говорити про наперед задумане систематичне розповсюдження не доводиться принаймні на основі вироку. Скоріше, маємо справу із зрозумілим інтересом до «забороненого овоча»...

Якщо за такий «злочин» Геврич дістав 5 років суворого режиму, незважаючи на визнання вини, що ж тоді зробив Русин, засуджений на рік? Може, тільки анекдот розповідав? (Спробуй дізнатися: суд закритий, на вирок не пускають, записи з рук виривають...).

Ще менше «вини» розкрили львівські кагебісти за довгі місяці слідства над Гелем і Менкуш. Уся «організаторська діяльність» і «агітація» Геля звелася до того, що він попросив Менкуш передрукувати 2 статті, навіть не пояснивши, про що там ідеться, та на прохання працівника Львівської бібліотеки Наконечного дав йому видану за рубежем брошурку, в якій порівнювалася УРЕ й «Енциклопедія українознавства», видана в Канаді. І вже зовсім сміхотворне звинувачення проти Менкуш. Одержавши статті від Геля, вона почала одну друкувати, але за клопотами навіть не скінчила. Одну статтю показала своїй добрій знайомій, яка зайшла до неї додому; іншу сам побачив товариш дочки. Оце й усі «злочини», що їх учинила Менкуш «за 17 днів своєї політичної діяльності» (так з іронією писала вона в касаційній скарзі у Верховний суд). Але на суді Менкуш, хоч і обіцяла більше нічого не друкувати, говорила про русифікацію – і одержала 2,5 року.

Які б не були мізерні або безглузді звинувачення, усе ж таки на якийсь реальний ґрунт вони спираються, – може

дехто сказати. Засуджені щось там недозволене читали, щось давали іншим. Може, їх покарали за це надто суворо, може, узагалі не можна за це карати, може, і порушувалися при цьому якісь норми слідства й суду, але все ж *«щось було»*. А тому, зробить висновок той же скептик-оптиміст, з часами сталінського беззаконня таки не можна рівняти. Адже в ті часи судили за цілком вигаданими звинуваченнями!

...У другій половині березня, напередодні відкриття ХХІІІ з'їзду КПРС, у Львові таємним судом судили вчителя-пенсіонера Михайла Савовича Масютка. На суд не покликали жодного свідка з волі, на проголошення вироку не допустили нікого. Тільки від адвоката дружина довідалася, що дали Масюткові 6 років, що перших три роки він має відбувати в тюрмі, в умовах суворої ізоляції. Більше ніхто нічого про вину Масютка не довідався б, якби не кілька випадковостей: першого дня, коли, гадалося, про суд ніхто не знає й варта була непильна, удалося почути й записати під дверима суду частину державного звинувачення й самозахист підсудного. Якись дрібнички мимовільно виговорив адвокат.

Сам Масютко на побаченні після суду зумів передати дружині записку. Тож вимальовується картина, яку, без сумніву, гаряче схвалять сьгоднішні пенсіонери, що в *«добрі старі часи»* зайця примушували називатися верблюдом.

Масютка заарештували у Феодосії 4 вересня 1965 року. При обшуку в нього відібрали передруки віршів Сосюри, Франка, Плужника, Симоненка, Ліни Костенко, Драча, Вінграновського, Летюка, Євтушенка, Слуцького, записи народних пісень, щоденник, книжки старих видань, кілька передруків так званих *«антирадянських»* анонімних статей та багато творів самого Масютка (деякі з них про часи сталінської сваволі).

Під час слідства не було доведено, що Масютко поширював анонімні статті (єдиним свідком обвинувачен-

ня був сам обвинувачений Б. Горинь, який давав дуже плутані свідчення), він нікому не давав читати й своїх власних творів. Таким чином, його треба було випустити на волю, а якщо вже й судити, то хіба за зберігання кількох передруків отих «страшних» статей. То за що ж 6 років, та ще й тюрми?

А річ у тому, що пильна у вистежуванні поетів і літераторів організація зайшла в безвихідь, коли треба було знайти авторів анонімних статей про становище в Україні. Щоб утримати на потрібному рівні авторитет сьогоднішніх «чекістів», прославлених у десятках повістей і кінофільмів, КГБ, не знайшовши автора, зробило його (як майже сорок років тому НКВД створило СВУ). Масютко виявився підхожою кандидатурою: мало кому відомий, у 30-х роках був на Колімі (хоч і реабілітований, але можна натякнути на «рецидив»), написав чимало віршів і оповідань, ніде не друкувався... Таким чином, волею КГБ (а потім прокурора й суду) Масютко раптом став автором або співавтором доброго десятка т. зв. «антирадянських» статей і матеріалів, а саме:

1. «З приводу процесу над Погружальським».

2. «Про сучасне і майбутнє України».

3. «Відповідь матері Василя Симоненка».

4. «Дванадцять запитань для тих, хто вивчає суспільствознавство».

1. «Стан і завдання українського визвольного руху».

2. «Сучасний імперіалізм».

3. «Українська освіта в російському шовіністичному зашморзі» та інші.

Відсутність доказів і свідків не дуже бентежила поборників законності. Через те, що суд ішов за закритими дверима й навіть вирок проголошували таємно, Масютка можна було засудити навіть за організацію землетрусу в Ташкенті...

Щоб Масютко своєю безкомпромісністю не справив небажаного враження на інших підсудних, щоб менше

людей знало про фальсифікацію, Масютка, незважаючи на його протест, судили окремо (хоч він проходив в одній справі з Горинями, Осадчим і Зваричевською).

Не добившись від Масютка «зізнання», закликали експертів, людей з науковими титулами й приспаною совістю, які за добру оплату погодились обґрунтувати запропоноване кагебістами авторство. Люди науки не претендували на прославлення свого наукового відкриття, навпаки, їм гарантували добрий гонорар і повну таємницю. Однак раніше чи пізніше таємне стає явним. Ось прізвища учасників двох «експертиз»:

1. Шаховський – професор Львівського університету.
2. Неборячок – зав. кафедрою української літератури Львівського університету.
3. Матвійчук – доктор філологічних наук, Інститут суспільних наук (Львів).
4. Грицютенко – кандидат філологічних наук, Львівський університет.
5. Здоровега – кандидат філологічних наук, ЛДУ.
6. Кибальчич – викладач факультету журналістики, ЛДУ.
7. Ящук – кандидат філологічних наук, ЛДУ.
8. Худаш – мовознавець, (Львів).
9. Кобилянський – кандидат філологічних наук, ЛДУ.
10. Бабишкін – доктор філологічних наук (Київ).

Знайшлися люди, які відмовилися від ганебного заробітку на чужій кривді. Це такі вчені:

1. Ковалик – доктор філологічних наук, зав. кафедрою української мови, ЛДУ.
2. Шабліовський – доктор філологічних наук, Інститут літератури АН УРСР (Київ).
3. Волинський – професор, зав. кафедрою української літератури Київського педінституту.
4. Зозуля – літературознавець-україніст (Москва).
5. Щурат – Інститут суспільних наук (Львів).

«Експерти», як личить ученим, почали з класифікації. Вони розбили крамольні статті на три групи:

1. Цілком певно написані Масютком.
2. Можливо, написані ним або ж Масютко – співавтор.
3. Менш певно приналежні Масюткові або Масютко їх редагував.

Цю свою класифіковану певність «учені» встановили на основі лексико-стилістичних «особливостей», більшість з яких удалося почути з-за дверей (подаємо разом із спростуваннями Масютка). Ось як вони доводять, що анонімні статті писала одна людина:

1. У всіх анонімних статтях застосовується прийом *антитези*.

М а с ю т к о. Мабуть, не знайдеться полемічного твору, де не використовувалася б антитеза. (Наводить декілька цитат із не цитованих тепер творів Леніна з національного питання).

2. Уживання в деяких анонімних статтях форми *давноминулого часу* дієслова. (Масютко наводить приклади з художніх творів, де вживається ця форма).

3. У всіх анонімних статтях уживаються слова *шовінізм, імперіалізм* тощо в специфічному ворожому контексті, з ворожим змістом.

М а с ю т к о. Хіба ж слова «шовінізм», «імперіалізм» можуть мати позитивне й негативне значення? У якому б контексті вони не вживалися, їхнє значення й забарвлення завжди негативне. (Наводить приклади з Леніна). Уже такі вони є, що їх не відмиєш.

4. У багатьох анонімних статтях вживається *двокрапка* для розкриття змісту, для підсилення вищесказаного.

М а с ю т к о. Двокрапку вживає кожен, хто закінчив хоча б декілька класів, не кажучи вже про людей з середньою та вищою освітою. У такому ж значенні вона часто зустрічається в Леніна. (Приклади).

5. Уживання *дієслівної форми на -но, -то*.

М а с ю т к о. Ця форма – часте явище на сторінках кожної газети. (Додамо від себе: обридливий газетний штамп. – В. Ч.). (Наводить приклади з газет).

6. Уживання риторичних питань.

М а с ю т к о. Важко знайти хоча б один полемічний твір без таких питань. (Приклади з Леніна).

7. Уживання полемічних зворотів на зразок «От тобі й маєш». (Масютко наводить приклади подібного в Леніна).

Друга комісія «поглибила» першу, долучивши ще 5 таких же «характерних» ознак (уживання «зала» замість «зал», використання анафори, уведення російських слів тощо).

Дивом дивуєшся, як «учені» не додумалися до ще однієї ознаки: в усіх статтях власних творах Масютка в кінці речення ставиться крапка... Потім «учені» знайшли дві чи три дуже сумнівні спільності поміж анонімними статтями й творами Масютка й зробили висновок: Масютко – автор анонімних статей.

Платні вчені не врахували, що в таких рукописних матеріалах, які глибоко хвилюють людей, автори губляться, як у фольклорі. Кожен, хто переписує чи передруковує статтю, змінює стиль, а часом і зміст її відповідно до своїх уподобань. І те, що Масютко або хтось інший при передруку написав «імперіялізм», ще зовсім не значить, що так було в автора. Професор Шаховський або ж доктор Бабишкін, якщо вони передплачують свій журнал «Радянське літературознавство», мусили б звернути увагу на друквану там недавно статтю про рукописні списки творів Шевченка. Коли так видозмінювалися *вірші* народного поета, то що вже казати про анонімні злободенні статті!

Спростовуючи облудність еспертизи, М. Масютко вказував, що деякі «ознаки» є тільки в одній або декількох статтях, є статті, в яких зовсім немає вказаних «особливостей», але авторство всіх їх усе одно приписали М. Масюткові. Коли вже перша експертиза беззаперечно «довела» авторство М. Масютка, на слідстві раптом назвався справжній автор однієї з «Масюткових» статей, і другій експертизі вже було роботи на одну статтю менше...

Зрозуміло ж, таких учених треба добре годувати. Суд постановив утримати з Масютка на оплату роботи експертів 1483 крб. 50 коп. Адвокат потім пояснював рідним засудженого, що так багато доводиться платити тому, що в експертизі брали участь професори й доктори, а вони ж за дурничку не працюють...

Те, що колгоспникові за рік, ученому «експертові» – за день...

Нині стали відомі всі подробиці суду над Масютком, які в найдрібніших деталях показують страхітливую картину обману й підтасування фактів (Див. Додатки № 21–26).

Блискучим захистом, спростуванням безпідставних звинувачень Масютко добився того, що Верховний суд УРСР зняв з нього «авторство», не визнавши докази трьох експертних комісій підставними (цікаво, як проковтнули це «вчені»?), з Масютка зняли ст. 64 (організація). Таким чином, залишилося тільки зберігання крамольних статей (бо факт поширення не може бути доведений плутаними свідченнями Б. Гориня). Значить, вина Масютка не більша, ніж у Менкуш і Русина, засуджених на 1 рік, або Зваричевської, засудженої на 8 місяців. Однак Верховний суд УРСР, знявши підстави засудження, залишив у силі вирок – 6 років таборів суворого режиму.

А все тому, що Русин і Зваричевська не говорили або менше говорили на суді й слідстві про грубі порушення національної політики, визнавали свою вину (щиро чи ні – інше питання) і не цитували Леніна. Ці цитати та ще незаконно вилучені художні твори самого Масютка, які він нікому не показував і за які судити ганебно, були причиною такого нелюдськи жорстокого вироку.

Я так детально зупинився на «справі» Масютка, бо це найбрутальніша розправа над людиною з усієї серії арештів і судів останніх місяців. Забарвленням цинізму з нею може рівнятися хіба що «справа» Караванського... Розправа над Масютком показала, що, як і колись, так і тепер можна звести порахунки з будь-якою неугодою

ною людиною, приписавши їй найбезглуздіші звинувачення. Чи може бути загарантований від розправи, приміром, автор цих рядків? Адже, проглянувши написане, я знайшов майже всі «особливості» анонімних статей, крім хіба «імперіялізму» та діалектизмів. Якщо в кагебістський невід потрапить ще якась анонімна стаття, хіба важко буде знайти її «автора» з-поміж тих, хто тепер найактивніше протестує проти арештів і закритих судилищ?

Хоч трохи неупереджена людина з наведених фактів мусить зробити висновок, що суди й нелюдська жорстокість вироків – не реальна реакція на вчинену дію, а засіб залякати й підсудних, і всіх інших, хто пробує самотійно мислити, розбиратися в складності життєвих суперечностей.

VI. Розправа над С. Караванським як яскравий приклад узаконеної сваволі

Позбавлення волі встановлюється на строк від трьох місяців до десяти років, а за особливо тяжкі злочини й для особливо небезпечних рецидивістів, у випадках, передбачених законодавством Союзу РСР і цим Кодексом, – *не більше п'ятнадцяти років.*

Ст. 25 КК УРСР

Закон, що усуває караність діяння або пом'якшує покарання, має зворотну силу, тобто поширюється також на діяння, учинені до його видання.

Ст. 6 КК УРСР

Покарання не має на меті завдавати фізичних страждань або принижувати людську гідність.

Ст. 22 КК УРСР

13 листопада 1965 року на одній з вулиць Одеси до поета-перекладача С. Караванського підійшли товариші в цивільному й сказали: «Пройдемо». Через кілька днів Караванський був уже в Мордовській АРСР, у таборі для політичних... Без слідства й суду, без допитів і очних ставок, без «адвоката», свідків і прокурора...

Гадаєте, це дике беззаконня? Гадаєте, Прокурор республіки або Генеральний прокурор СРСР, дізнавшись про цей неймовірний факт, негайно накаже випустити Караванського на волю, а в Мордовську АРСР пошле свавільників? Тим-то й ба! Санкцію на відправку Караванського в містя «не столь отдаленные» дав не хто інший, як помічник Генерального прокурора СРСР...

Дарма ви будете шукати в Конституції СРСР, в Основах законодавства чи в кодексах статтю, яка б давала право без суду й слідства засилати людину в табори суворого режиму. Немає там і статті, яка гласила б, що людину, звільнену від покарання, через багато років можна знову заслати (без переслідування й повторного суду)... за ту ж провину...

Зате є указ від 19 квітня 1960 року, який дає право в будь-яку хвилину, не доводячи вини, заслати достроково звільнену людину добувати 25-річний строк ув'язнення. Звільнена людина постійно живе в тривозі: а раптом комусь із кагебістів щось не сподобається в її поведінці?

Варварський сталінський закон 1939 року про 25-річний строк тюремного ув'язнення після викриття культу було скасовано, і найвищим строком ув'язнення стало 15 років. За ст. 6 КК УРСР будь-яке пом'якшення в законодавстві неодмінно має зворотню дію – поширюється на раніше вчинене. Чому ж перекреслено цей закон указом від 19 квітня 1960 року?

Але вернімося до Караванського. 1944 року Одеський військовий трибунал засудив його на 25 років ув'язнення. Сьогодні важко судити про вчинки Караванського в молодості. У статті «Триликій», уміщеній в «Чорноморській комуні» 21.XI 1965 року, малюється детективна історія переходу через кордон і затримання та ще пишеться про вербування одностумців за часів німецької окупації Одеси. Умовно допустимо, що, як на воєнні часи, Караванського покарали справедливо, що йшлося тоді й про те, що він зробив, і ще більше про те, що він міг зробити. Караванський відсидів у сталінських і післясталінських таборах понад 16 років. Часу, гадається, досить, щоб покарати людину, яка в 20 років щось учинила не так. 1960 року його звільнила табірна адміністрація, застосувавши указ від 17 вересня 1955 року. Строк ув'язнення Караванського скоротили до 12,5 року (Див. Додаток № 27).

За указом від 19 квітня 1960 року Генеральний прокурор СРСР мав право скасувати рішення табірної адміністрації як необґрунтоване. Але він не зробив цього ні 1960-го, ні в наступні 4 роки. Караванський тим часом повернувся до Одеси й став жити нормальним життям радянського громадянина. Одружився, уступив на вечірній відділ університету, перекладав англійських поетів, Шекспіра, виступав з питань культури мови. Його ім'я зарясніло на сторінках республіканських видань («Літературна Україна», журнал «Україна», «Друг читача» і т. д.). Караванський підготував до друку й здав у видавництво «Словник рим української мови» – дуже копітку роботу, що вимагала напруженої кількарічної праці.

Природно, Караванського як поета-перекладача, журналіста, нарешті, як людину, що стала повноправним громадянином, непокоїло становище української мови в УРСР (як непокоїть воно багатьох). Його дивувало, що вузи республіки в переважній більшості зрусифіковані. Нарешті, він зіткнувся з фактом, що від абітурієнтів деяких українських вузів вимагалось при вступі склада-

ти тільки російську мову. У результаті цього випускники російських шкіл одержували відчутну перевагу, і відсоток українців, що вступили до вузів, був значно нижчий, ніж їхній відсоток серед абітурієнтів. Не маючи можливості написати про це в нашій пресі (свобода слова!), Караванський звернувся до Прокурора УРСР з клопотанням притягнути до судової відповідальності міністра вищої та середньої спеціальної освіти Даденкова за національну дискримінацію (Ст. 66 КК УРСР). Крім того, Караванський послав до партійної преси статтю «Про одну політичну помилку», де цілком слушно критикував хрущовський закон, який дає право батькам *на території суверенної національної республіки* самому вирішувати, чи вчитимуть їхні діти мову цієї республіки. І клопотання, і стаття були аргументовані посиланнями на Леніна, зокрема на його останні роботи, які в історії КПРС називаються політичним «заповітом Ілліча».

Коли на Україні почалися арешти, у квартиру Караванських з'явилися кагебісти й зробили обшук. Нічого-сінько не знайшли, але Караванського потягнули на допити. У вину йому ставилося тільки те, що його клопотання до прокурора якось потрапило до рук канадського комуніста, з яким Караванський ніколи не був знайомий. Згодом прийшов дозвіл з Москви, і Караванського повезли в Мордовію за те, що, забувши про своє минуле, спробував відстоювати «ленінські принципи» національної політики... Інакше не поясниш. Бо ж чому тоді не послали досиджувати 25 років колишніх чільних керівників оунівського руху, які так само були звільнені достроково?.. Чи і їх тепер чекає доля Караванського? А може, їх не чіпають тільки тому, що вони не пишуть про культуру мови й не цитують Леніна, а, скажімо, рубають ліс чи добувають сірку на Роздольському комбінаті на Львівщині.

Якщо клопотання та стаття Караванського антирадянські, то чому б його не судити відкритим судом, для

науки іншим? Хіба поняття злочинності якоїсь дії залежить від особи, яка її вчинила? Справді, якби оте клопотання написав автор цих рядків, який тоді, коли Караванський освоював Північ, був школярем-комсомольцем, – хіба було б за що мене судити? Як поєднати із записаними в Програмі КПРС гуманними словами той факт, що людина *все життя, до смерті* повинна покутувати колишній учинок, навіть після того, як відбула кару за нього?

Деталі узаконеної розправи над літератором Караванським див. у Додатку № 28.

VII. Думки наостанку. Куди йдемо?

Партія урочисто проголошує:
нинішнє покоління радянських людей житиме при комунізмі.

Програма КПРС

Мета виправдовує засоби.

Ігнатій Лойола

Якщо всі люди світу дотримуватимуться одних переконань і лише одна-єдина людина – інших, то людство так само не сміє заткнути їй рота, як вона – усьому людству.

Джон Стюарт Міль

Не висловити правду – значить віддати її на службу контрреволюції.

Петер Карваш

Комунізм у теорії – це найвищий розквіт духовного світу кожного індивіда. Людина – не бездушний автомат-робот, щоб жити за встановленою програмою. Усяку про-

граму вона перевіряє своїм мозком, своїм серцем. Зіткнення думок, боротьба поглядів, схрещення ідей – могутній важіль, що досі рухав і завжди рухатиме наперед людство. Найбільше матеріальне насичення без розкованості думки й волі – це не комунізм, це велика тюрма з підвищеним пайком для в'язнів. І при комунізмі, якщо б його можна було побудувати, люди страждали б. Це були б страждання вічно прагнучого інтелекту. І при найсвітлішому майбутньому будуть суперечності, не раз трагічні. Це будуть суперечності духу й дії. Але розв'язувати їх буде не примус і насильство, а здоровий розум розкованої особистості. Саме про таке суспільство віддавна мріяли великі уми людства. Сьогодні в нашій країні проголошено, що комунізм із фата-моргана стає дійсністю, що «нинішнє покоління радянських людей житиме при комунізмі». За комунізму, отже, житиме, повернувшись з таборів, студент Ярослав Геврич і суддя Мацько, що його туди запроторив за читання книжок; перекладач Караванський (якщо виживе в таборах) і той прокурор, що послав його досиджувати 25 років; сестра критика Світличного й той донецький слідчий КГБ, котрий заявив їй на допиті: «Мало вас перестреляли в своє время»; Масютко й «експерти» та прокурор Садовський, які, позичивши в сірка очей, оббрівували Масютка...

То, може, за такого комунізму залишаться й табори для інакомислячих, і закриті суди, і КГБ – найвищий синод у справах інакомислення? Може, наше покоління житиме за *проголошеного* комунізму, як ми живемо тепер у *проголошеній* суверенній республіці, маємо *проголошені* свободи й *проголошену* соціалістичну законність?

Історія вже не раз спростовувала гасло «Мета виправдовує засоби». Засобами терору, придушення в людях громадянських імпульсів найсправедливішого суспільства не побудуєш. Діалектика історії невмолима: негідні засоби спотворюють мету, досягнуте стає рахітичною тінню задуманого.

Цілком можливо, що самі по собі тов. Мацько з Київського обласного суду або тов. Коваль з Київського КГБ – люди не хижі й не кровожерливі (про львівських кагебістів та вершителів правосуддя цього не скажеш). Можливо, десь у глибині душі їм самим не дуже приємно займатися такими непопулярними справами. Тов. Мацько, можливо, з більшим задоволенням судив би при повній залі слухачів якогось бюрократа-казнокрада або хабарника й зривав би оплески за справедливий вирок. А тов. Коваль, може, з більшою радістю допитував би впійманого іноземного шпигуна. Але неприємний осад (якщо він, звичайно, у них є) перебиває категорична вказівка «згорі» й солдатська готовність до суворості в «інтересах держави». Вони не задумуються, що, утверджуючи лад з допомогою тюрем і таборів, не зупиняючись перед порушенням законів, вони тим самим підривають основи державного ладу й паплюжать мрію людей про найсправедливіше у світі суспільство, своєю байдужою слухняністю вони приносять у сто разів більшу шкоду, ніж може принести якась книжка чи стаття, бо чим далі вона буде від правди, тим менший матиме вплив.

Сьогодні кагебісти дуже не люблять, коли їхні вчинки порівнюють з діями їхніх попередників у 30-х роках. Тоді, мовляв, проти людей висовували безглузді й необгрунтовані звинувачення, заарештованих катували, судили трійки без детального слідства тощо. Не будемо доводити, що фізичний терор і моральний – явища глибоко споріднені, що сталінська «трійка» й сьогоднішній закритий суд – близнята, що люди, які сьогодні «пруть» матом і залякують свідків, завтра зможуть бити їх по обличчю й ламати кості, що «експертиза» в справі Мясютка й звинувачення Остапа Вишні в підготовці замаху на Постишева – явища одного порядку.

Із сталінським терором у багатьох чомусь асоціюється насамперед 1937 р., коли в тюрми сіли відомі партійні керівники. Насправді ж усе це розпочалося набагато ра-

ніше. На Україні принаймні можна говорити про тенденцію до масового порушення законності на кінець 20-х років. Спочатку, з розгортанням колективізації, в'арештували частину інтелігенції (переважно сільської), що підтримувала УНР у часи революції, але згодом стала лояльною до радянської влади й з ентузіазмом зустріла проголошену партією українізацію. Громадськість було неважко переконати у вині цих людей, зіславши на їхні колишні симпатії. Тоді ж розправилися з групою відомих учених (Єфремов, Гермайзе та ін.), які, хоч і не приховували своїх опозиційних настроїв, ніякої організованої боротьби проти радянської влади не вели, а для розвитку української науки й культури зробили дуже багато. НКВД *сфабрикував* СВУ (Спілку визволення України), обіцянками чи погрозами з учених (хоч і не зі всіх) витиснули «зізнання» й провели *відкритий показовий* процес над керівниками неіснуючої Спілки...

Потім узялися за безпартійну інтелігенцію, яка стояла обома ногами на радянських позиціях (Вишня, Курбас, Яловий та інші), але грішила «надмірною» «українськістю». Проти людей висовували найбезглуздіші звинувачення, вигадані самими енкаведистами. Про таку розкіш, як відкриті суди, забули й думати.

Після трагічного 1 грудня 1934 року терор посилювався. Збільшилася кількість арештів серед партійної творчої інтелігенції. До 1937 року українська наука та культура були вже обезкровлені. Після провокаційного вбивства Кірова почалися арешти й серед партійних працівників, які ще кілька років тому прославляли діяльність НКВД. Апогей настав 1937 року: тоді вже саджали в одну камеру донощика, колишнього підсудного й слідчого...

Катування в НКВД спочатку не практикувалося або носило епізодичний аматорський характер. Мучили безсонням, голодом, нелюдським тюремним утриманням, погрозами. А всередині 1937 року катувати «ворогів народу» дозволили офіційно... Кривава м'ясорубка дійшла

до того, що поглинула тих, хто її розкручував: ежовці нищили ягодівців, беріївці – ежовців...

Погляд у минуле показує, до чого призводить раз допущене беззаконня й безпринципність у діяльності органів слідства й правосуддя. Сьогодні в когось зроблять обшук без ордера, відберуть як «антирадянські» дореволюційні видання, не дадуть відповіді на скаргу – завтра при допомозі високооплачених «експертів» доведуть авторство статті людині, яка ту статтю вперше бачить. Післязавтра сфабрикують «організацію» й почнуть карати цілком безневинних людей, витискуючи з них зізнання катуванням. Хіба той же Горбань, один з керівників оперативного відділу Львівського КГБ, коли буде можна, відмовиться від таких «вправ», якими він займався років з 15 тому, молотячи ногами й дійсних оунівців, і людей, безневинно оббріханих (дехто із львів'ян і нині може похвалитися шрами від горбаневих «вправ»).

Хочеться вірити, що серія арештів і закритих судів на Україні – лиховісний «провал» в історію, спричинений невизначеністю партійної лінії поміж жовтневим пленумом ЦК КПРС 1964 року і ХХІІІ з'їздом партії, а не початок нового, ще крутішого курсу в національній політиці.

Підозрілу позицію зайняли деякі партійні керівники. Замість того, щоб утрутитися в незаконні дії КГБ і покласти край сваволі, вони разом з таємними інформаторами з КГБ найнерозбірливішими засобами обробляли громадську думку. Невдовзі після арештів з високих і середніх трибун поповзли заяви про націоналістичні організації, американські долари, друкарні, навіть зброю (Див., наприклад, Додаток № 4). Брехня стала надто очевидною, і тоді на зміну прийшли версії про масову антирадянську агітацію й пропаганду. Це в той час, коли слідства не скінчилися і за радянськими законами заарештовані не могли вважатися винними.

Ще в листопаді минулого року перший секретар ЦК КПУ П. Ю. Шелест обіцяв дружині І. Русина, яка потра-

пила до нього на прийом, що ніхто не буде несправедливо покараний, що винних будуть судити відкритим судом при найширшій гласності, що про їхню вину писатиме преса. А наприкінці березня 1966 року, напередодні відкриття XXIII з'їзду КПРС, Русина, Кузнецову й Мартиненка судили за закритими дверима – у цілковитій таємниці від громадськості...

У звітній доповіді XXIII з'їздові КПУ П. Ю. Шелест назвав Івана Драча в числі найкращих молодих поетів України. А майор КГБ, що наглядав за «порядком» на львівських закритих судах, трохи інакше оцінив творчість поета: «Это вы Драч? Так что ж это вы всякую макулатуру пишете вместо того, чтобы людей воспитывать! Да еще антисоветчиков защищаете. А их вешать, сволочей, надо!». Кому ж сьогодні вірити: словам першого секретаря ЦК КПУ чи ділам письменників-прокурорів і майорів КГБ – літературних критиків?

Кого ж кидають сьогодні на Україні за ґрати? Судять молодь, яка виросла при радянській владі, яку виховувала радянська школа, радянські вузи, комсомол. Судять як буржуазних націоналістів людей, котрі не пам'ятають ніякого буржуазного ладу, батьки або діди яких гірко бідували на рідній багатій землі. І нікому не спало на думку пошукати причини, глибшої за нудні теревені про вплив буржуазної ідеології та про буржуазний націоналізм. Кому потрібне, шановні товариші, усе це «буржуазне», як не вам самим для стандартної формули, яка має замінити чесне мислення й мужнє шукання шляхів до справедливості?

Безсилою є й буде поліційна профілактика мізків, якщо й далі заплющувати очі на нерозв'язані проблеми, зокрема національну. Знову й знову доведеться кидати за ґрати тих, хто вперто не бажає чорне називати білим. Доведеться м'яти сумління людей замість того, щоб опиратися на людей з розвиненим почуттям честі й сумління. Доведеться підрубувати коріння дерева, на якому треба вирощувати

нові пагони, що їх так бракує нам після спустошливих смерчів. А потім усе одно доведеться реабілітовувати людей і визнавати за ними ту правду, за яку вони жертвували молодістю. Історія завжди все виводить на чисту воду...

В умовах, коли засудження сталінського деспотизму й гвалтівницьких методів остаточно й безповоротне (хоч як би хотілося повернути старе деяким недалеким і безпорадно жорстоким людям), – експерименти з підрубанням коріння, експерименти із заглушуванням і залякуванням – справа негідна й історично безвідповідальна. З усією переконаністю скажу, що справа ця в глибинній своїй суті – *антирадянська*.

Тому й пишу.

9 травня 1966 року

*Вячеслав Чорновіл,
Київська обл.,
Вишгород,
«Берізки», 1/17*

[ДОДАТКИ]

[ЛИСТИ ТА КЛОПОТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ]

Додаток № 1

До Центрального комітету КПУ
До Центрального комітету КПРС

Ми, нижчепідписані, вважаємо своїм громадянським обов'язком звернутися до ЦК КПУ та ЦК КПРС.

Минає вже два місяці з того часу, як у ряді міст України – Києві, Львові, Івано-Франківську, Тернополі, Луцьку – були проведені арешти та численні обшуки з вилученням літератури, листування тощо. Серед заарештованих – відомі на Україні літературний критик Іван Світличний, художник Панас Заливаха, мистецтвознавець Богдан Горинь, а також викладачі державного університету М. Косів та М. Осадчий, наукові працівники М. Горинь та І. Русин, викладач Луцького педінституту Д. Іващенко, учитель М. Озерний, декілька інженерів, робітників, студентів вузів.

Доходять звістки, ніби арешти й обшуки тривають. Ми не знаємо досі ніяких офіційних роз'яснень чи повідомлень з цього приводу. Контакти із заарештованими не дозволені навіть їхнім сім'ям.

Створилася тривожна атмосфера, в якій ширяться найрізноманітніші, часом фантастичні й панічні, чутки й домисли.

Ми вважаємо, що слід розвіяти їх публічними роз'ясненнями по суті справи з боку відповідних державних органів.

Ми стурбовані тим, що всі ці події відіб'ються негативно на стані українського культурного життя, зокрема на настроях творчої молоді.

Уважаємо також, що в наш час, коли відновлені ленінські принципи соціалістичної демократії, ми маємо право сподіватися відкритого публічного розгляду цієї справи – як гарантії справедливості.

Сергій Параджанов
Віталій Кирейко
Платон Майборода
Леонід Серпілін
Ліна Костенко
Іван Драч
Олег Антонов

Лист був посланий у жовтні 1965 року. Перший його варіант писав Євген Сверстюк. Але оскільки були побоювання, що просторий текст із оцінкою арештів члени творчих спілок остережуться підписати, я склав спокійніший лист-запит, який у ході підписування ще більше «нейтралізували». Оскільки І. Драч, Ліна Костенко, С. Параджанов були зовсім «своїми» – «шістдесятниками», пригадую, ми дуже тішилися рештою підписів, особливо відомого авіаконструктора Олега Антонова.*

---

* Примітки після текстів Вячеслав Чорновіл подав 1992 р., перевидаючи працю в ж. «Київ» (№ 6 – 8). Деякі зробив одночасно з написанням – 1966 р., що зазначаємо окремо.

До Прокурора УРСР тов. Глуха Ф. К.

До голови КДБ при Раді Міністрів УРСР тов. Нікітченка В. Ф.

КЛОПОТАННЯ

Стало відомо, що розпочалися судові процеси над заарештованою в серпні та вересні минулого року групою української інтелігенції. Повідомлень про це через пресу або ж інші офіційні канали немає, і громадськість мусить задовольнятися чутками, які справляють гнітюче враження. Так, на суді в Івано-Франківську нібито брутально поведився державний обвинувач, ображаючи гідність і підсудного Озерного, і свідків. Хоч суд уважався відкритим, до судової зали бажаючі не були впущені, а залу заповнили людьми, які проживали в готелі. В обвинувальному висновку йшлося про антирадянську пропаганду й агітацію, а не про націоналізм, але протягом усього процесу в Луцьку й особливо в Івано-Франківську підсудних нібито таврували як українських *буржуазних* націоналістів.

Крім засуджених уже на різні терміни позбавлення волі викладачів Луцького педінституту Іващенко й Мороза та вчителя з Івано-Франківська Озерного, під арештом майже півроку перебуває ще велика група української інтелігенції. Серед них є наші друзі й ближчі чи дальші знайомі. Природно, нас хвилює їхня доля, і ми хочемо знати, у чому їхня провина.

Пишучи про ув'язнених друзів і знайомих, ми маємо на увазі літературного критика І. Світличного, художника П. Заливаха, мистецтвознавця Б. Гориня, літературознавця М. Косіва, науковця-психолога М. Гориня, дехто з нас знайомий також з О. Мартиненком, І. Руси-

ном, Г. Садовською, М. Зваричевською, І. Гелем, Я. Гевричем, М. Осадчим та іншими заарештованими.

Просимо Прокурора УРСР та голову КДБ при Раді Міністрів УРСР повідомити нас про суд над нашими друзями та знайомими й дозволити бути присутніми на судових процесах. Якщо для доступу на відкриті суди потрібні перепустки чи запрошення, просимо надіслати їх на вказані нижче адреси.

З. Франко

М. Коцюбинська

Г. Кочур

І. Драч

І. Дзюба

Ф. Жилко

Б. Антоненко-Давидович

В. Чорновіл

та інші (усього 78 підписів)

Текст листа написаний мною в лютому 1966 року, як тільки стало відомо про перші процеси в Луцьку та Івано-Франківську. Серед тих, хто активно збирав підписи, згадую Надію Світличну. Добра половина підписів зібрана була в Спілці письменників України під час літературного вечора, організованого Григорієм Кочуром.

До Верховного суду УРСР
від членів Спілки художників
України

КЛОПОТАННЯ

Як нам стало відомо, в Івано-Франківську засуджено до 5 років ув'язнення художника Панаса Заливаха. Ми не знаємо, яке саме політичне звинувачення висувалося проти нього на закритому суді, але знаємо, що Панас Заливаха – талановитий художник, картини якого служать і служитимуть естетичному вихованню суспільства в душі наших високих ідеалів.

Усі ми впевнені, що художній талант – це рідкість. Він належить народові, і його треба плекати. За долю таланту відповідальне все суспільство, а мистецька громадськість – особливо, і втрати його історія нам ніколи не забуде. Збереження таланту в розквіті творчих сил – це наша спільна відповідальність. Панас Заливаха з його ерудицією, з його художницькою скромністю, величезною працездатністю нині може творити картини неминущої вартості й значимості для радянського суспільства.

Звертаємося до Верховного суду з проханням переглянути його справу згідно з гуманним духом радянських законів так, щоб зберегти його як художника, як творчу силу справді в інтересах радянського суспільства, радянського мистецтва.

20.IV 66

1. Степан Кириченко
2. Людмила Семикіна
3. Веніамін Кушнір
4. Олександр Данченко
5. Галина Зубченко

6. *Юрій Якутович*
7. *Галина Севрук*
8. *Віктор Зарецький*
9. *Алла Горська*
10. *Андрій Німенко*

Клопотання підписали відомі українські художники.

[ДОКУМЕНТИ ТА МАТЕРІАЛИ В. ЧОРНОВОЛА]

Додаток № 4

До Центрального комітету
ЛКСМУ

Копія: До Центрального комітету
КПУ

Я, Чорновіл Вячеслав Максимович, вважаю за свій громадянський обов'язок звернутися до ЦК ЛКСМУ. Мене, як і багатьох, глибоко стурбували обшуки, затримання та арешти серед української інтелігенції в ряді міст республіки. З деким із заарештованих я знайомий особисто й глибоко переконаний, що жодної вини перед своїм народом і перед законом вони не мають. Цим і викликане те, що 4 вересня в кінотеатрі «Україна» я підтримав заклик І. Дзюби протестувати проти арештів і обшуків.

Мій учинок розглядався редактором та комсомольською організацією редакції газети «Молода гвардія». На мене накладено суворе дисциплінарне стягнення, мені було запропоновано негайно подати заяву про звільнення «за власним бажанням». Нарешті, мене не зараховано до аспірантури Київського педагогічного інституту, куди я пройшов за конкурсом.

Я не маю наміру оскаржувати рішення комсомольської організації та адміністрації. Хочу лише звернути увагу ЦК ЛКСМУ на одну серйозну обставину, яка виявилася під час розгляду моєї справи редактором та комсомольськими зборами. Маю на увазі свідоме намагання певної групи людей поширювати провокаційні версії. Це, на мою думку, кидає світло й на відомі події останніх тижнів.

Ідеться не про безглузді вигадки пересічного міщанина. Бо один із «інформаторів громадськості» Прощаков В. О. працює заступником редактора газети ЦК ЛКСМУ «Молода гвардія», є секретарем парторганізації редакції, співпрацює в Комітеті державної безпеки. Тому він, очевидно, висловлює не свої особисті міркування й не сам вигадує факти на підтвердження цих міркувань.

Намагаючись довести, що в кінотеатр «Україна» я прийшов із готовим планом «політичного хуліганства», тов. Прощаков зачислив мене до якоїсь організації, яка, буцімто «ховаючись за марксизм-ленінізм, ставить своєю метою підрив радянської влади». Ось тільки деякі з наведених ним фактів діяльності цієї організації:

1. З антирадянською метою під Новий рік у Києві співали колядок, а за зібрані гроші купили друкарські машинки для антирадянської пропаганди. Насправді ж ці зовсім не великі гроші разом з іншими пожертвами громадськості були передані матері Василя Симоненка для спорудження пам'ятника на могилі поета-громадянина.

2. Після заборони вечора поезії на верстатобудівному заводі весною 1965 року учасники нібито рушили до пам'ятника Пушкінові й почали плювати на нього. Як присутній на вечорі мушу заявити, що це – провокаційна вигадка. Утім, кілька років тому справді стався факт брутального осквернення пам'ятника Т. Г. Шевченкові, про який делікатно згадувала навіть преса. Однак винуватиця (лікар, викладач вузу!) відбулася легким переляком, а тов. Прощаков та ті, хто стоїть за ним, не поширювали чуток про «організацію».*

---

* 6 січня 1963 року доцентка Київського медінституту Р. Тельнова залагодила свої фізіологічні потреби на постаменті пам'ятника Шевченку в Києві. (Продовження примітки див. на наступній сторінці)

3. Як виявляється, у кінотеатр «Україна» 4 вересня ввірвалася ціла ватага здорових молодиків, заступила всі виходи й насильно примушувала слухати І. Дзюбу. Бідолахам, які не бажали чути «антирадянського» виступу, довелося спускатися по пожежній драбині.

Якщо врахувати, що сам тов. Процаков у кінотеатрі не був, уражає його гідна кращого застосування фантазія...

4. Обшуки й арешти, які ведуться в Україні, супроводжуються великою таємничістю. Будь-які стосунки із заарештованими виключені. Офіційних повідомлень чи то в пресі, чи через якісь інші канали не було жодних. Звідки ж тов. Процаков та іже з ним знають і за яким правом поширюють чутки, що у Львові знайдена підпільна друкарня, а в Івано-Франківську – зброя? Звідки їм відомо, що І. Світличний *продавав* твори Симоненка

Свідком цього хуліганського вчинку був серед інших завідувач кафедри Київського інженерно-будівельного інституту Яків Лінійчук. Він та інші свідки негайно покликали старшину міліції Федора Черненка, який ствердив пляму сечі на постаменті пам'ятника. Вістка про таке осквернення пам'яті Шевченка поширилася скоро по Києву й викликала велике обурення громадськості. Навіть радянська преса повідомила про цю ганебну подію. У газеті «Літературна Україна» від 29 березня був надрукований про це, правда, в обережній формі, репортаж за підписом кореспондента газети Сергія Плачинди й майора міліції Івана Козика. Група громадян Києва звернулася до Прокурора УРСР з вимогою покарати хуліганку. Справа тривала кілька місяців, і щойно 27 грудня 1963 року прокуратура відповіла (звичайно, російською мовою), що підстав для суду над Тельноюю немає, бо її вчинок не доведений. Така сама відповідь надійшла на другу скаргу 8 лютого 1964 року, і на цьому справа була припинена. – Прим. видавництва «Сучасність» у кн. «Українська інтелігенція під судом КГБ», 1970 р.

спочатку в Україні, а потім за долари (!) продав «Щоденник» поета за кордон.*

Ряд подібних «аргументів» тов. Прощакова можна було б продовжувати. До речі, подібні чутки про зв'язок заарештованих з іноземною розвідкою й т. ін. ширяться й по інших установах та наукових закладах Києва, своєрідно обробляючи громадську думку.

Хотілося б вірити, що подібні вигадки – витвір підперченої шовінізмом фантазії тов. Прощакова та йому подібних, що вони не виходять із жодної з тих організацій, які представляє заступник редактора газети ЦК ЛКСМУ, секретар партійної організації й співробітник Комітету держбезпеки...

Якщо ж над арештованими буде вчинена розправа закритим судом, логічно виникатиме думка, що такі «інформатори громадськості» були лише знаряддями підготовки громадської думки для акції в стилі культівських часів.

Гадаю, що поширення провокаційних чуток повинно каратися, і не менш суворо, ніж протести проти арештів. Однак пишу, передбачаючи те, що карати в зв'яз-

---

* Літературний критик Іван Світличний був арештований і ув'язнений у 1965 – 1966 роках нібито за передачу «Щоденника» Симоненка за кордон. Виявилося, що обвинувачення було безпідставне, і Світличний після восьми місяців ув'язнення вийшов на волю. 15 квітня 1966 року газета «Радянська Україна» надрукувала пасквіль Миколи Негоди, про якого є неприхильна згадка в «Щоденнику» В. Симоненка. Негода атакує публікацію «Щоденника» за кордоном і друкує лист матері Симоненка Ганни Щербань, в якому вона обвинувачує Світличного в тому, що він забрав посмертну літературну спадщину її сина. Арешт І. Світличного знайшов відгук також у міжнародній пресі. Повідомлення про нього подав «Нью-Йорк таймс» від 7 квітня 1966 року. – Прим. вид-ва «Сучасність», там само.

ку з цим листом будуть насамперед його автора. Але хоч власна голова дорога, та істина – дорожча.

15 вересня 1965 року

В. Чорновіл

Десь через тиждень, уже в становищі безробітного, я був покликаний для відповіді в ЦК ЛКСМУ до другого секретаря Тамари Главак. Заперечити проти аргументів листа вона не могла, але намагалася оперувати зізнаннями й «націоналістичними» щоденниковими записами художника Моргуна, що теж був обшуканий, заарештований – і невдовзі звільнений. Очевидно, дані про нього надійшли в ЦК ЛКСМУ з КГБ.

ПОСТАНОВА ПРО ОБШУК
6.IX 1965 року
(Записано конспективно)

Начальник Управління КГБ
по Львовській області
(Шевченко)

Прокурор Львов-
ської області, совет-
ник державної
юстиції 3 класу
(Антоненко)

Старший слідователь капітан Клименко, ведя следствие о распространении антисоветских документов в г. Львове, нашел, что гр. Черновол В. М. занимался размножением документов, содержащих клеветнические измышления на советский государственный и общественный строй.

...Постановили:

произвести обыск для обнаружения и *изъятия размноженных им* документов (підкр. моє. – В. Ч.) антисоветского содержания.

Постанова винесена 6 вересня, але з обшуком прийшли тільки через три тижні. Це врятувало мене від можливого арешту, бо з хати вдалося винести й переховати в різних місцях немало документів самвидаву, власних рукописів і найгостріших книг (підпільних видань ОУН, галицьких видань про роки визвольних змагань тощо). Деякі найнебезпечніші матеріали переховувалися, наприклад, у собачій буді на подвір'ї вчительки Агрипини Лишак у селі Горенці Києво-Святошинського району, друкарський шрифт – у колишнього однокурсника Павла Щириці в селі Гостомелі того ж району. Тому можна тільки подивляти кагебістську ретельність (чи невігластво), якщо після такої «чистки» в мене при обшуку напакували два мішки книг і паперів.

ПРОТОКОЛ ОБЫСКА
(Копія)

г. Киев

30 сентября 1965 г.

Следователь Управления КГБ при СМ УССР по Киевской области лейтенант Берестовский с участием понятых:

Бондаренко Петра Степановича, прож. с. Вышгород, «Березки», дом 4, кв. 13, Киево-Святошинский р-н, Киевской обл.,

Волковой Антонины Николаевны, проживает там же, кв. 12,

в присутствии Черновил Вячеслава Максимовича, с соблюдением требований ст. ст. 180, 181, 183, 185, 188 и 189 УПК УССР, произвел обыск в квартире Черновил Вячеслава Максимовича, прож. с. Вышгород, «Березки», дом 1, кв. 17, Киево-Святошинского р-на, Киевской области с целью отыскания и изъятия документов антисоветского содержания.

Вышеперечисленным лицам разъяснено их право присутствовать при всех действиях следователя и делать заявления по поводу тех или иных его действий.

Понятым, кроме того, разъяснена на основании ст. 127 УПК УССР их обязанность удостоверить факт, содержание и результаты обыска.

Обыск начат в 8 час. 30 мин.

Перед началом обыска Черновил В. М. было предъявлено постановление о производстве обыска от 6 сентября 1965 г., после чего ему было предложено выдать документы антисоветского содержания. Гр-н Черновил заявил, что таковых документов в его квартире не имеется.

После чего был произведен обыск, в процессе которого обнаружено и изъято:

(Іде перелік книжок, див. Додаток № 7. – В. Ч.).

181. Текст, отпечатанный на пишущей машинке и перифотографированный (фотоотпечатки на бумаге 9 x 12 см), 42 листа от стр. 39 до 342.

Начало текста: «Вишня. Спогади про Остапа Вишню», конец: «Поки живий, не пробачу!».

182. Стихи Богдана Игоя Антонича, отпечатанные типографским способом и перифотографированные (на фотобумаге 9 x 12 см), 21 лист, на одной странице фото Антонича.

183. Стихи, отпечатанные на пишущей машинке на полулистах на 8 страницах, пронумерованных от 1 до 8. Начало: «Я повертаюсь», конец: « ... хвилю віднесло».

184. Стихи, отпечатанные на пишущей машинке на полулистах. На 37 листах, начало: «Загальний пролог», конец: «місту розгніваних левів». В сборнике имеются следующие стихи: «Пролог міста», «Архітектура», Сосенка, Новаківського, «Костьол» и др. [Так в оригіналі].

185. Письмо Черновола В. М. в ЦК ЛКСМ от 15.IX 65 г. на 3 листах, отпечатанных на машинке – в 2-х экземплярах, затем 1 страница, отпечатанная на машинке и рукописный черновик на 4 листах.

186. 2 листа зеленоватой бумаги, исписанной чернилами и разорванной вдоль на четыре части, начало: «якщо врахувати, що сам тов. Процаков» и «отже, мета цієї заяви – підірвати ...»

187. Текст на 5 листах: «Слово – Зброя. Василь Симоненко прожив ...» и конец: «... до боротьби за краще майбутнє», написан синими чернилами.

188. Общая тетрадь в зеленой обложке. Начало на первой странице. «Доповідь графа Орлова цареві», на 2-й: «Північні племена дерев'яного божка», на 3-й: – «Пам'яті тридцяти» – вірш, а початок сторінки: «Самотність, труд...» Всего исписано 15 листов. Конец последнего листа: «Там же, стор. 277».

189. Стихи, отпечатанные на отдельных листах: (Іде перелік 18 назв. – В. Ч.).

190. Вырезка из украинской газеты, изданной за рубежом, статья «Більше амбіцій». Начало статьи: «Нам пишуть із Праги ...», конец: «... а «малоросами» Р». (Ви-різка з 1922 року. – В. Ч.).

191. Шесть листов копировальной бумаги с текстом «До ЦК ЛКСМУ».

192. Стихи М. Осадчего «Карпатське інтермецо», отпечатанные на 21 странице (текст машинописный). Начало: «Я стояв серед Карпат», конец: «... на землю козаків».

192. Статья Черновола «Проти темряви» с рецензией от 10. XI 63 г., всего на 17 печатных листах.

193. Письма, начинающиеся и оканчивающиеся словами: «Славік, що ж від тебе» – «... мабуть, неактуально». «Славік, по-перше ...» – «... кінець світу о восьмій». «Здоров був, Славік, пишу ...» – «... Панфілова, 2/3, Дубасу».

«28 квітня, 1960 р. Львів ...» – «... послугу з радістю, твій».

«Любий Львів 12/V 63 р.» – «... це сама весна».

«Добрий день, Вячеслав Максимович» – «... З привітом, Рома».

194. Лист из тетради в клетку с записью: «Переденко Володимир – робітн.-електрик, Русин Іван, Мартиненко, Гринь ...»

195. Лист с текстом: «Радіо. Голос Америки щоденно». Оканчивается словами: «... 15 хвилин – хв???».

Заявлений и замечаний не поступило.

Протокол оглашен следователем, записано правильно.

Гр.	(Черновол)
Понятыє:	1. (Бондаренко)
	2. (Волкова)
Следователь	(Берестовский)

В производстве обыска принимали участие сотрудни-
ки КГБ Киевской области

(Мнищенко)
(Павленко)

Гр-н Черновол после обыска и прочтения протокола
обыска заявил, что он протестует против изъятия выше-
указанных книг, бумаг, писем, так как они не носят анти-
советского характера и необходимы ему для научной ра-
боты.

Копію одержав

(В. Чорновіл)

Побачивши в моїй невеличкій кімнатці в бараці, де ми ту-
лилися втрьох (я, дружина, однорічний син Тарас), стелажі з
книгами старих видань, слідчий Берестовський по-діловому
зауважив: «Ну, здесь придется поработать!», заліз у чоботах
на письмовий стіл і почав шпурляти книги на підлогу. Закін-
чивши обшук і складання протоколу пізньої ночі, мене разом з
двома мішками вилученого відвезли до Києва в обласне
управління КГБ і піддали психологічній обробці. Десь із годи-
ну тримали самого в зачиненій кімнаті, потім почали заходити
й виходити якісь незнайомі люди, кидаючи репліки: «Вот он
какой, ты смотри...», «Ну-ну, попался, голубчик» і т. ін. На-
решті з'явився з деякими паперами (устиг переглянути) опера-
тивник, що назвав себе «капітан Коваль», і почав читати мені
мораль. «Чим же це ви займалися, Вячеславе Максимовичу?!
Ми вас за таке можемо й не випустити. Подумайте про своїх
діток». Знаючи, що нічого поважного в мене не знайшли, я
простодушно поцікавився, чим же це я таким займався. «А ось!»
— торжествуючи, кинув на стіл капітан фотокопію роздобу-
того мною у видавництві розділу про Остапа Вишню з книги
Юрія Смолича «Розповіді про неспокій», що невдовзі з'явила-
ся в книгарнях. Хоч ситуація була невеселою, я мимоволі роз-
сміявся. Для них усе, що було надруковане на машинці, та ще
й сфотографоване, уже пахло криміналом...

Далеко за північ мене все-таки відпустили, а наступного дня розпочалися виклики на допити. Обшук і допити були спричинені свідченнями, які дав на мене заарештований у Львові Михайло Осадчий.

До начальника Комітету державної безпеки при Раді Міністрів УРСР тов. Нікітченка

від гр. Чорновола Вячеслава Максимовича, що мешкає за адресою: Київська обл., Києво-Святошинський р-н, селище Вишгород, «Берізки», № 1, км. 17

ЗАЯВА

30 вересня 1965 року в моїй квартирі був проведений обшук, який вели слідчий управління КДБ по Київській області лейтенант Берестовський, співробітники того ж управління Мнишенко й Павленко. Ордер на обшук був виданий ще 6 вересня Львівським КДБ, республіканським КДБ затверджений не був, хоч на території Львівської області я не мешкаю.

Як сказано в ордері, обшук проводився, для «обнаруження и изъятия размноженных им документов антисоветского содержания». Під час обшуку, який тривав майже дев'ять годин, жодного антирадянського документа в мене не було знайдено, бо я нічого подібного ніколи не розмножував і тим паче не виготовляв. Натомість, невідомо з яких міркувань, була вилучена частина моєї наукової бібліотеки. Усього забрано в мене 190 окремих книг і комплектів журналів, які в протоколі обшуку названі «документами антисоветского содержания». Вилучена література необхідна мені як журналістові та для наукової роботи (я склав минулого року кандидатський мінімум, працюю над дисертацією, маю ряд журнальних публікацій, у видавництві «Молодь» вийшла книжка з моєю передмовою).

Я звертався із заявою до Київського обласного управління КДБ з вимогою повернути забрані в мене книги. Мені відповіли, що вилучена література буде повернена мені після ознайомлення. Однак, хоч кінчається вже другий місяць, ні книжки, ні листи та інші особисті папери мені не повернені.

Домашню бібліотеку я збирав протягом 10-ти років, старі видання купував у букіністів Києва, Львова, Москви, а також у приватних осіб, деякі книжки лишилися від діда моєї дружини, який був учителем на Львівщині при Польщі. Ряд видань є рідкісними й тому дуже цінні. На книги я витрачав свої збереження. За мінімальними підрахунками забрана в мене література оцінюється в 700 – 800 крб.

Як я міг зрозуміти під час обшуку, книги в мене вилучалися за таким принципом: усе, що видане українською мовою не в УРСР, – антирадянське. Тому серед забраних книжок виявилися твори дожовтневих авторів (Т. Шевченка, П. Куліша, М. Костомарова, Б. Грінченка, Н. Кобринської, В. Антоновича та ін.), твори прогресивних письменників 20 – 30 років (комуніста М. Тарновського, А. Крушельницького, Д. Лукіяновича...) і навіть видання Комуністичної партії Західної України). Переважна більшість узятої в мене літератури – це художні твори письменників різних течій і світоглядів, книжки з історії, етнографії, мистецтва, історії літератури, періодичні видання. Чимало творів видано або ж написано ще до 1917 року, і вони хоча б тому не можуть бути антирадянськими. Більшість їх є в загальних фондах академічних бібліотек Києва, Львова, Ленінграда, Москви... Лише декілька з вилучених книжок містять в окремих місцях критику (дуже неглибоку) нашого суспільного ладу. Однак без ознайомлення з такого типу літературою не можна скласти повного уявлення про літературний процес на Україні в 20 – 30 роках. Заборонити читати її – це все одно, що людині, яка хоче краще за своїти марксизм, не дозволити брати в руки Гегеля, Пру-

дона чи Лассалю або вилучити з бібліотек нещодавно видані в Москві книги Бертрана Рассела чи Джавахарлала Неру.

Якщо ж КДБ вбачає в читанні фахівцями книг старих видань дію, яка підриває наш суспільний лад, то, щоб не було непорозумінь, потрібно видати індекс заборонених авторів або ж творів. Я особисто вважаю, що вилучення книг, виданих 25 – 70 років тому на території теперішнього СРСР, як і взагалі ревізії приватних бібліотек, – явище для нашого ладу недопустиме, яке наносить серйозного удару по радянській демократії і є, по суті, рецидивом культівських часів.

Прошу республіканський Комітет держбезпеки втрутитися в дії Київського обласного управління КДБ, щоб мені якнайскоріше були повернені відібрані книги, листи тощо. Домашня бібліотека мені дуже потрібна, бо я живу за межами Києва й регулярно працювати в бібліотеці АН УРСР не можу. Тим паче, після пожежі там поки що неможливо дістати потрібні для роботи видання.

Через те, що єдиним критерієм при вилученні книжок була ерудиція лейтенанта Берестовського, а обіцяне ознайомлення затягнулося, додаю до заяви список забраних у мене книжок з поясненням.

25 листопада 1965 року

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ,
ВИЛУЧЕНОЇ ПРАЦІВНИКАМИ КДБ
У ЧОРНОВОЛА В. М. ПІД ЧАС ОБШУКУ
30.IX 65 р. ЯК АНТИРАДЯНСЬКОЇ

I. Видання до 7.XI 1917 року

1. «Молода Україна». – Комплект журналів за 1900 рік. Орган письменників-модерністів. Видання рідкісне й дуже цінне.
2. «Відомості про Російську Україну». – 1915.
3. В. Гнатюк. Національне відродження австро-угорських українців. – Відень, 1915. – Гнатюк – прогресивний діяч, друг Франка.
4. «Галичина під час російської окупації». – 1915.
5. Б. Грінченко. Листи з України Наддніпрянської. – Київ, 1917. – (Написано 1892 р., автор – прогресивний письменник, помер 1910 р., книжка перевидана влітку 1917 р.).

*II. Твори, написані до 7.XI 1917 р.,
але видані після*

6. «Галицько-волинський літопис». – Львів, 1936. – Писався в XIII столітті монахами, які, як установив лейтенант Берестовський, мали антирадянські настрої...
7. Діярій гетьмана Пилипа Орлика. – Варшава, 1936. – Написано в першій пол. XVIII століття.
8. «Шевченкова криниця». – Львів, 1922. – Уривки з творів Т. Шевченка.
9. М. Костомаров. Книга битія українського народу. – Документ Кирило-Мефодіївського братства, написано до 1847 року.
10. П. Куліш. Чорна рада. – Львів, 1943. – Роман написано 1857 року, неодноразово видавався при радянській владі, вийде знову 1966 р.

11. О. Барвінський. Павло Полуботок. – Канада, 1922. – Автор жив з 1845 по 1889 р., п'єса про XVIII ст. Цінна книжка з огляду на місце видання.

12. В. Антонович. Історія України. – Прага, 1941. – Автор помер 1908 р.

13. В. Антонович. Коротка історія козаччини. – Коломия. – Того ж автора.

14. Б. Грінченко. Коротка історія України. – Станіслав, 1920. – Написано 1906 р.

15. Є. Олесницький. Сторінки з мого життя. – Львів, 1937. – Автор – відомий громадський діяч, помер у жовтні 1917 р. Цінне для науки видання.

16. Н. Кобринська. ? . – Коломия, 1934. – Прогресивна західноукраїнська письменниця, писала в кінці XIX – на поч. XX ст.

17. В. Щурат. Історичні пісні. – Львів, 1937. – Писані 1905 – 1907 рр., надруковані в книзі: В. Щурат. Поезії. – Львів, 1962. (До речі, радянські видання Кобринської та Щурата стояли поруч з вилученими книгами. Можна було порівняти ...).

18. Є. Чикаленко. Щоденник. – Львів, 1931. – Написано до революції, дуже цінне для історії журналістики видання, бо автор був видавцем перших українських газет у Російській імперії.

19. А. Кащенко. Під Корсунем. – Відень, 1919. – Історична повість про Хмельниччину, виходила навіть за царизму.

20. В. Винниченко. Твори, 5 томів. – Київ – Відень, 1919. – Оповідання та романи соціального змісту, написані поміж 1900 – 1915 рр., видавалися при царизмі, деякі – при радянській владі до культу.

21. Д. Дорошенко. По рідному краю. – Львів, 1930. – Туристські записки, зроблені до Першої світової війни.

22. В. Леонтович. Оповідання. – Львів. – Написані на початку XX віку.

23. В. Масляк. Поезії. – Львів, 1920. – Поганенькі вірші кінця XIX – поч. XX віку.

III. Переклади з інших мов

24. Рабиндранат Тагор. Націоналізм. – Берлін. – Переклад на російську з хінді твору всесвітньо відомого письменника.

25. Cole. Гільдовий соціалізм. – Київ, 1922. – Здається, з франц. Критика західного опортунізму.

26. «Російська революція та європейський пролетаріат». – Львів, 1918. – Здається, з німецької, оцінка лютневої революції 1917 р., співзвучна нашій сьогоднішній.

27. Ферстер. Як вести життя. – 1922. – Переклад, щось про правила доброго тону (!).

28. Гінтер. Раса, подружжя, вождь. – Львів, 1939.

29. Гінтер. Лицар, смерть і чорт. – Львів, 1937. – Обидві книжки, здається, з німецької. Змісту не знаю, ще не читав.

30. Ukraine. Berlin, рік – ? – Німецькою мовою, не читав.

IV. Художні твори

31. Б. Антоненко-Давидович. Землею українською. – Краків, 1942. – Передруковане без будь-яких змін радянське видання (Київ, 1930 р.).

32. О. Бабій. Ненависть і любов. – Львів, 1921. – Збірка віршів.

33. О. Бабій. Остання офіра цісареві. – Львів, 1937. – Поема про Першу світову війну.

34. Білозерський. Напередодні. – Львів, 1935. – Повість про Миколу II і занепад царизму.

35. «Василько Ростиславич». – Берлін, 1923. – Повість про XII чи XIII століття.

36. О. Гайдукевич. Було колись. – Львів, 1931. – Мабуть, не читав.

37. Горобець. З мого записника. – Львів, 1922. – Щось графоманське, але не антирадянське.

38. Ф. Дудко. Дівчата відчайдушних днів. – Львів, 1937. – Оповідання про громадянську війну, писані не з на-

ших позицій. Для тих, хто вивчає художню літературу 20 – 30-х рр., познайомитися, безумовно, корисно.

39. Р. Єндик. Зов землі. – Краків, 1940. – Те, що й № 38.

40. Заклинський. А ми тую стрілецьку славу збережемо. – Повість, судячи з назви, про січових стрільців. Прочитати не встиг.

41. «З-під рідної стріхи». – Каменець, 1921. – Цілком графоманське.

42. Коровицький. Віще зілля, поезії. – Львів, 1936. – Поезії поганенькі, може, за це їх забрали?

43. Ю. Косач. Чарівна Україна. – Львів, 1937.

44. Ю. Косач. Чад. – Львів, 1937.

45. Ю. Косач. Клубок Аріядни. – Львів, 1937.

46. Ю. Косач. Глухівська пані. – Львів, 1938. – Усі чотири книги – оповідання й повісті з давнього українського минулого. Косач – небіж Лесі Українки, тепер живе в США, прогресивний діяч, гостював у СРСР, друкується в нас.

47. Круківський. Голос крові. – Львів, 1936. – Те, що й № 38.

48. А. Крушельницький. Напровесні життя. – Львів, 1931. – Автор – прогресивний письменник і діяч, радянофіл. На початку 30-х років емігрував із Польщі на Радянську Україну. Був замордований під час культівської сваволі. Реабілітований і видається.

49. А. Крушельницький. Як промовить земля. – Київ, 1920. – Те саме.

50. Б. Лепкий. Вибір віршів. – Вецляр, 1921. – Автор – письменник суперечливий, але не антирадянський. Тут і далі твори, писані в основному до революції.

51. Б. Лепкий. Казка мого життя. – Львів, 1936. – Дитячі оповідання.

52. Б. Лепкий. Батурин. – Київ – Лейпциг. – Частина історичного роману про поч. XVIII століття.

53. Б. Лепкий. Полтава – Лейпциг, 1929. – Частина того ж роману.

54. «Золота липа» (1897–1922). – Берлін, 1924. – Збірка до 25-річного ювілею творчості Лепкого. Його твори та інших письменників. (До речі, мені, мабуть, випав особливо неосвічений слідчий. Бо в інших Чикаленка, Крушельницького, Лепкого, Грінченка та багатьох таких же видань, як у мене, не брали. Це ще раз підтверджує, що кожен визначає «антирадянське», як сам забажає).

55. Липинський. Хам і Яфет. – Львів, 1928. – Не пригадую, що це таке.

56. Лотоцький. Кужіль і меч. – Львів, 1927. – Історична повість про XVII століття.

57. Д. Лукіянович. Я – з більшістю. – Львів, 1935. – Автор – прогресивний український (пізніше – радянський) письменник. Помер з рік тому у Львові.

58. Матіїв-Мельник. На чорній дорозі. – Львів, 1930. – Збірка оповідань. Чи є серед них щось небажане – не пригадую.

59. Мельник. По той бік греблі. – Коломия, 1922. – Слабенькі, але, здається, «безобідні» оповідання.

60. Мирославів. Крути. – Те, що й № 38.

61. Михайлик. За стрілецьку славу. – Спогади чи художній твір про січових стрільців.

62. Мочетич. Люди, де ви? – Те, що й № 37 (графоманство).

63. Ольжич. Рінь. – Львів, 1935. – Збірка поезій відомого в 30-х роках поета.

64. О. М. По довгій розлуці. – Львів, 1920. – Те, що й № 62.

65. Ордівський. Багрянний хрест. – Львів, 1937. – Історична повість про XVI чи XVII століття.

66. Ордівський. Срібний череп. – 1938. – Історична повість про ті ж часи.

67. В. Островський. Між двома революціями. – Львів, 1938. – Оповідання про село 1905 – 1917 років.

68. В. Островський. За грошем. – Львів, 1930. – Оповідання соціального змісту.

69. Павлюк. Сумна радість. – Поетична збірка поч. 20-х років.

70. «Софія Галечко». – 1941. – П'єса про січове стрілецтво.

71. М. Тарновський. Шляхом життя. Поезії. – Нью-Йорк, 1921. – Автор – поет-комуніст, повернувся з еміграції й тепер живе в Києві. Книжка – бібліографічна рідкість.

72. Турянський. Раби. П'єса. – 1927. – Не читав.

73. Чекмановський. Віки пливуть над Києвом. – Львів, 1938. – Збірка оповідань, одне, здається, – «небажане».

74. Чернява. На Сході – ми! – Львів, 1932. – Слабенька «фантастична» повість, скоріше «антиросійська», ніж «антирадянська». Те, що й № 38.

75. Шухевич. Гіркий то сміх. – Львів, 1930. – Оповідання, ще не читав.

76. Янів. Сонце і ґрати. 1941. – Поетична збірка, здається, аполітична.

V. Періодичні видання, альманахи, календарі

У періодиці, як відомо, поруч можуть бути твори різного ідейного спрямування – художні, публіцистичні, наукові розвідки. Без знайомства з періодикою неможливо вивчати літературний процес того чи іншого періоду.

77. «Нові шляхи». – Журнал прогресивний, радянської орієнтації, видаваний А. Крушельницьким. Забрано сім (7) місячників за 1929 – 1931 роки.

78. «Дзвони». – Громадсько-літературний католицький журнал. Забрано один номер за 1931 р. і один за 1936 р.

79. «Вікна». – Річний комплект за 1931 рік. Орган КПЗУ (розшифрую для лейтенанта Берестовського – *Комуністична партія Західної України*).

80. «Освіта». – Два номери за 1931 і 1938 рр.

81. «Наша культура». – Львів, 5 (п'ять) №№ за 1934 – 1936 рр.

82. «Літопис червоної калини». – 2 (два) №№ за 1934 рік.
83. «Відродження». – Львів, 1935. – Річний комплект *антиалкогольного (!)* журналу.
84. «Лицарство пресвятої Богородиці». – Річний комплект за 1936 р. – За логікою тих, що обшукували, власник цього видання – запеклий католик.
85. «Український агрономічний вісник». – Львів, № 6 за 1938 р.
86. «Сьогочасне і минуле». – № 11 за 1939 р.
87. «Слово». – Журнал слов'янської філології. Львів, 1938. Філологія – з грецької «любити слово» – наука про мову та літературу.
88. «Рідна мова». – Комплект з 8 (восьми) журналів за 1939 р. – Див. пояснення до № 87.
89. «Ми». – Літературний журнал, один № за 1939 р.
90. «Українська школа». – Краків, 1942. – Один №.
91. «Самоосвіта». – Неперіодичні просвітянські видання для малограмотних. Забрано книжечки: «Українська література – № 61 за 1934 р., «Розвиток народного господарства» – № за 1934 р., «Повоєнні журби світа» – за 1936 р., «Царі і люди», рік – ?.
92. «Наша Батьківщина». – Читанка для дітей, уклав І. Тесля, 1941.
93. «Найбільший обманець». – Теж, здається, із серії «Самоосвіта». Антиалкогольне чи проти куріння...
94. Календар «Просвіти» на 1929 р. – Львів, 1928.
95. «Український календар». – *Варшава, 1964.* – Видано в Польській Народній Республіці, моя рецензія на нього вміщена в газеті «Друг читача». Хіба не можна читати й видання країн народної демократії!?

*VI. Книжки з літературознавства,
мовознавства, живопису*

96. В. Бойко. Марко Вовчок. – Лейпциг. – Про видатну українську письменницю минулого віку.

97. М. Возняк. Наша рідна мова. – Популярна брошура про українську мову.

98. Д. Дорошенко. Житє і слово. – Львів, 1918. – Збірник літературно-критичних статей.

99. Дорошенко. М. Костомаров. – Лейпциг. – Відомий письменник та історик М. Костомаров жив з 1817 по 1885 рік.

100. «Павло Ковжун». – Львів, 1943. – Монографія про художника з багатьма ілюстраціями.

101. Г. Костельник. Ломання душ. – Львів, 1923. – Літературно-критичні статті.

102. Кревецький. Перша бібліотека на Україні. – Львів, 1937. – Мова йде не про спалену бібліотеку АН УРСР у Києві, а про бібліотеку Ярослава Мудрого (XI ст.).

103. Лотоцький. Сторінки минулого. – 2 (два) томи спогадів про український літературний та культурний рух у царській Росії.

104. Мох. На фронті української книжки. – Львів, 1937.

105. Мох. Книжки і люди. – Львів, 1938.

106. Мох. Самоосвітні видавництва. – Львів, 1938.

107. О. Назарук. Преса. – Львів, 1929.

108. Пеленський. Українська літературна пародія. – Львів, 1934.

109. Пеленський. Сучасне західноукраїнське письменство. – Львів, 1935.

110. Пеленський. Матеріали до краєзнавчої бібліографії. – Львів, 1936.

111. Порадник для самоосвітніх гуртків. – Львів, 1934.

112. Радзикевич. Короткий курс історії українського письменства. – Львів, 1922.

113. І. Свенцицький. Микола Гоголь. – Львів, 1931. – Невідомо тільки, хто більше «антирадянський» – Свенцицький, який став після возз'єднання радянським ученим, чи Микола Гоголь?

114. С. Тобілевич. Рідні гості. – Львів, 1922. – Спогади дружини українського драматурга Карпенка-Карого.

115. Турянський. Поет віри і боротьби. – Львів, 1922. – Про творчість К. Поліщука.

116. Д. Чижевський. Історія української літератури. – Прага, 1942.

117. «Шевченківські свята». – Краків – Львів, 1944. – Розробка для сцени Шевченкових творів.

*VII. Книжки з історії, етнографії,
географії та мемуари*

118. «Австрія і Габсбурги». – Львів, 1928. – Габсбурги, як відомо, були монархами до революції.

119. Барвінський. Коротка історія Галичини. – Львів, 1941. – Як і в деяких інших вилучених історіях, «крамольні» тут останні сторінки. Може, їх повіривати, щоб потрібної книжки не викидати?

120. І. Борщак. Григор Орлик. – Львів, 1932. – Про антирадянського діяча XVIII ст.

121. Андрусак. Мазепа і Правобережжя. – Львів, 1938. – Те, що й № 120.

122. Возняк. Кирило-Мефодіївське братство. – Львів, 1921. – Возняк був членом АН УРСР, а «антирадянське» братство існувало до 1847 року...

123. Кн. Волконский. Имя Руси в домонгольскую пору. – Прага, 1929. – Або лейтенанта налякав княжий титул, або КГБ, нарешті, починає боротися проти російського шовінізму.

124. Галаган. Спомини. – Львів, 1930. – Ч. I. – Про український культурний рух кінця XIX – поч. XX ст. (до революції).

125. Гец. Столиця Гербуртів. – Львів, 1937. – Про Галицько-Волинське князівство.

126. Гузар-Колодзінський. Іван Богун. – Прага, 1941. – Забрано хіба за те, що Богун не присягнув цареві в Переяславі?

127. Д. Дорошенко. Слов'янський світ. – 1922. – Суто наукове, дуже цінне видання.

128. Дорошенко. Автокефалія. – Варшава, 1935. – Т. I. – 3 історії релігії.

129. С. Даушков. Подорож у Сибір. – Львів, 1933. – Про концтабори там не згадується.

130. С. Зинин. Лемковина – Сибір. – Львів, 1934. – Заклик переселятися в СРСР.

131. Історія України. – Київ – Львів – Відень, 1918. – У протоколі обшуку немає автора, тому не можу охарактеризувати це видання.

132. Історія України. Україна в неволі. – Львів, 1935. – Невеличке популярне видання, що за 1917 рік не заходить.

133. Карпатська Україна. – Львів, 1939. – Географія та історія Закарпаття.

134. «Княжий Галич». – Львів, 1937. – Про XII – XIII ст.

135. Колкачкєвич. Про західні межі Київської держави в X ст. – Львів, 1935.

136. Крезуб. Нарис історії українсько-польської війни. – Львів, 1933. – Дозволили ж таку книжку надрукувати в буржуазній Польщі...

137. І. Крип'якевич. Історія козаччини. – Львів, 1934. – Автор – академік, нині зрастує, член редакційної колегії УРЕ.

138. І. Крип'якевич. Історія України. – Львів, 1941. – Див. № 119.

139. Крохмалюк. Жовті Води. – Львів, 1936. – Там не про добування урану, а про битву Хмельницького з поляками.

140. В. Маковський. Гмінд. – Львів, 1935. – Про Першу світову війну.

141. Максимчук. Кожухів. – Львів, 1930. – Про громадянську війну, тон доволі об'єктивістський.

142. «Москвофільство, його батьки і діти». – Львів. – Про москвофілів, яких Ленін назвав платними агентами російського царизму.

143. Мудрий. Боротьба за огнище української культури. – Львів, 1923. – Про боротьбу за українізацію Львівського університету... при Австро-Угорщині.

144. «Нарис історії українських січових стрільців». – Львів, 1923.

145. Огієнко. Українська церква. – Прага, 1942. – 2 (два) томи. – Історія церкви від хрещення Русі. Дуже цінне для історика та історика літератури видання.

146. Приходько. Під сонцем Поділля. – Спогади про громадсько-культурний рух на Поділлі головно за царизму.

147. І. Петренко (Крип'якевич). Історія України. – Краків, 1941. – Те, що й № 119.

148. «Східними межами Лемківщини». – Львів, 1937. – Етнографічна брошура. (Етнографія – наука про особливості складу, походження та культури різних народів).

149. О. Терлецький. Історія України. 1782 – 1917. – Про дореволюційний період.

150. П. Франко. Огляд території України. – Відень, 1921. – Маленька популярна брошура з географії, автор – син І. Франка, депутат Верховної Ради УРСР.

VIII. Суспільно-політичні брошури та різне інше

151. Біланюк. Праця єдина з недолі нас вирве. – Львів, 1936. – Видання примітивно-просвітянське, але не антирадянське.

152. Вірчин. Соціалізм, комунізм, більшовизм. – Львів, 1938. – Судячи з назви, єдина повністю «крамольна» книжка із забраних у мене. Маленька, украї примітивна брошура для малограмотних. (Якби хто забажав познайомитися з доказовою критикою вад нашого ладу, я рекомендував би йому скоріше № «Правди» з передсмертною запискою Пальміро Тольятті, а не цей примітив). На повернення не претендую.

153. «Всенародне право на землю і промислове майбутнє України». – 1921. – Ще не читав.

154. С. Волинець. Демократія без маски. – Львів, 1936. – Проти західної демократії.

155. Григорієв. Що таке держава? – Прага, 1938. – Цілком об'єктивістське дослідження.

156. «Євангелики без маски». – 1936. – Щось проти баптизму чи іншої секти.

157. М. Лозинський. Уваги про українську державність. – Відень, 1927. – Автор – радянофіл, пише із симпатією до УРСР.

158. О. Назарук. Галичина й Велика Україна. – Львів, 1936. – Щось дуже примітивне, не дочитав.

159. О. Назарук. Культура публічного виступу. – Львів, 1938. – Не читав, судячи з назви, – не антирадянське.

160. «Кооперативне право». – Львів, 1935. – Статут кооперативних організацій.

161. Шкрумеляк. Просвіта – сили нашої основа. – Львів, 1937. – Щось просвітянське для дітей.

Коментуючи книги, я міг допустити декілька неточностей, бо не все встиг прочитати або переглянути... Крім того, протокол обшуку, на основі якого я складав список, ведений досить неохайно: немає або автора, або назви книжки, або року видання. Однак можу твердити, що тільки в декількох із перерахованих книжок згадується, в основному побіжно, про існування СРСР та про порядки в ньому. Як я вже відзначав, і ці книжки потрібні науковцю (чи то титулованому, чи то початкуючому), щоб мати повніше уявлення про обставини, при яких ішов літературний процес на Україні в 20 – 30 роках.

Крім книжок, у мене забрані й інші «антирадянські» матеріали, а саме:

а) листи суто особистого характеру від дружини та декількох знайомих (поздоровлення з днем народженням тощо);

б) вирізка з якоїсь газети понад 40-річної давності, що лежала в одній із старих книжок;

в) ліричні вірші львівського поета І. Калинця, подаровані моїй дружині років п'ять тому;

г) вірші М. Осадчого із збірки, яка не з'явилася через арешт автора;

д) ще декілька віршів із моєї редакційної папки, яку я взяв додому після звільнення з роботи й не встиг розібрати. Вірші приносили в редакцію для надрукування, ніякої «крамоли» там немає;

е) спогади Ю. Смолича про Остапа Вишню – це вже треба Смолича запитати, навіщо він такого «антирадянського» понаписував;

є) зошит із цитатами з різних творів, які я при потребі використовував у літературно-критичних статтях. Жодного речення, автором якого був би я, а отже, й оцінок цитат у цьому зошиті немає;

ж) невеличкий відгук про творчість Василя Симоненка, призначений для друку в журналі чи газеті (недокінчений, тільки чернетка);

з) аркуш паперу, на якому було записано декілька прізвищ заарештованих у Києві наприкінці серпня;

и) копії мого листа до ЦК ЛКСМУ та ЦК КПУ з приводу арештів і поширення певними верствами провокаційних чуток. Лист був надісланий на обидві адреси за два тижні до обшуку;

і) рукопис моєї статті про творчість Б. Грінченка, яка була надрукована в № 12 журналу «Радянська школа» за 1963 рік (пропонував подивитися журнал, але лейтенант на забажав...);

ї) щоденника не забрали, бо я його не вів;

й) у моїх кишенях після ретельного обмацування знайдено мідяки та абонементні талони для проїзду в тролейбусі.

Не очікувана кагебістами реакція на арешти (виступ у кінотеатрі «Україна» 4.IX 65 р., лист відомих діячів науки й культури, інші протести, зокрема на літературних вечорах), на яку вони пізніше перестали зважати, на цей раз ще трохи

подіяла. Декількох заарештованих випустили без суду (Михайло Косів, Ганна Садовська у Львові, Микола Литвин, згодом Іван Світличний у Києві, Володимир Іванишин в Івано-Франківську та ін.), а мене викликали в Київське обласне управління КГБ і повернули більшість вилучених книг, паперів.

Начальникові Київського
обласного управління КДБ

від гр. Чорновола В. М., що мешкає за адресою: Київська обл.,
Києво-Святошинський р-н,
Вишгород, «Берізки», 1/17

ЗАЯВА

30 вересня 1965 року працівники Київського обласного управління КДБ обшукали кімнату, в якій я живу, і забрали 190 книжок та комплектів старих видань (1890 – 1944). 25 листопада я звернувся із заявою на ім'я начальника республіканського КДБ, де просив повернути відібрані книжки. У заяві коментував зміст кожної забраної в мене книжки.

15 грудня 1965 року мені повернули частину книжок. Однак із незрозумілих міркувань не віддали 55 видань, хоча більшість з них принципово не відрізняються від повернутих. Мені було заявлено, що ці книжки передаються Львівському КДБ для розгляду й конфіскації.

Забрані в мене книжки в Київському КДБ переглядалися дуже не уважно. Про це свідчить таке: у більшості з тих видань, які залишилися в КДБ, навіть не згадується про СРСР (деякі з них написані або видані до революції); частину однієї й тієї ж книжки віддали, іншу залишили (спогади Лотоцького, Олесницького, повість Крушельницького); не повернено всіх творів комуністів, прогресивних письменників, радянських авторів, перевиданих у колишній Польщі (Лукіянович, Крушельницький, Косач, Антоненко-Давидович) тощо.

Тільки в деяких книжках на окремих сторінках трапляється дуже поверхова критика нашого ладу. Цим, звичайно, зміст книжок не вичерпується, вони мені потрібні, щоб мати повне уявлення про літературний процес 20 –

30-х рр. А Львівському КДБ вони, очевидно, потрібні, щоб набрати проти мене хоч якого-небудь «компрометуючого» матеріалу...

Знаючи (з власного досвіду також), що працівники Львівського КДБ своїм ставленням до «свідків» дещо відрізняються від київських колег і чекати від них повернення найбезневиннішої книжки не доводиться, прошу ще до відправки у Львів уважно проглянути мої книжки й повернути для початку хоча б ті, в яких нема жодної негативної (або взагалі ніякої) згадки про СРСР. Серед 55 книжок, яким загрожує конфіскація, таких більшість.

Через те, що доданий до попередньої заяви опис книжок не був повністю врахований, змушений у додатку до цієї заяви ще раз коментувати кожну забрану в мене «антирадянську» книжку.

Якщо книжки вже відправили до Львова, прошу переслати туди й мій опис цих 55 видань. Може, він допоможе визначити ступінь «антирадянськості» тієї чи іншої книжки з моєї бібліотеки.

(Список додається).

20.XII 65 р.

Хоча й підсудні на процесі Горинів, Осадчого та Зваричевської і я вже реабілітовані, вилучені книги й папери мені не повернено дотепер.*

---

* Деякі документи, зокрема й один з варіантів даної праці, були повернені Вячеславу Чорноволу СБУ пізніше, 1996 року.

До Львівського обласного суду
від гр. В. Чорновола

СКАРГА

У Львівському обласному суді слухається справа за звинуваченням в антирадянській пропаганді й агітації Гориня Б., Гориня М., Зваричевської М. та Осадчого. (У цій справі я проходжу свідком).

Прошу врахувати при судовому розгляді факти грубого порушення процесуальних норм, що їх допустили слідчі КДБ на попередньому слідстві, і винних покарати.

1. 30 вересня 1965 року за постановою Львівського КДБ та прокурора Львівської області в мене було проведено обшук «с целью изъятия размноженных им документов антисоветского содержания». Жодного такого «документа» в мене не знайшли. Однак слідчий Київського КДБ лейтенант Берестовський, усупереч постанові й здоровому глуздові, вивіз у КДБ значну частину моєї наукової бібліотеки (190 книжок та комплектів старих видань). Я двічі скаржився в Київське обласне КДБ, звертався до голови КДБ республіки тов. Нікітченка, але жодного разу не одержав відповіді (що є порушенням ст. 234, 235 КПК УРСР). Забрані в мене книжки – це старі видання, «размноженные» в Австро-Угорщині та довоєнній Польщі. Мені вони потрібні для наукової роботи, ні для якої «агітації та пропаганди» я їх не використовував.

Тому прошу суд винести рішення про повернення мені 55 книжок старих видань, які ще залишаються в КДБ, і про покарання винних у їхньому вилученні.

2. Коли мене як свідка допитували у Львові, брутально вів себе слідчий КДБ Клименко. Звертався до мене на «ти», погрожував: «Що ж ти брешеш, викручуєшся ... Ми тебе звідси можемо й не випустити» й т. ін. Ведучи зводина віч-на-віч, капітан Клименко порушував ст. 173

КПК УРСР, де ясно сказано: «Оголошення показань, даних учасниками очної ставки на попередніх допитах, дозволяється лише після подачі ними показань на очній ставці *та запису їх до протоколу*». Коли Осадчий заявив, що він, очевидно, не брав у мене виступу Ейзенхауера на відкритті пам'ятника Шевченкові, то, замість записати цей сумнів до протоколу, капітан Клименко гримнув на Осадчого: «А що ж ти раніше показував, що в Чорновола брав?». Після цього Осадчий відразу сказав, як хотілося капітану Клименкові, і це показання було записане до протоколу. Наведені факти говорять про те, що виставлені на суді звинувачення добуті незаконним шляхом, а тому не можуть вважатися вірогідними.

17.IV 1966

В. Чорновіл

Заява була передана прокуророві 15.IV в залі суду, куди я був викликаний як свідок. Однак він, не читаючи, жбурнув її на підлогу. Тому я подав заяву повторно через канцелярію суду 17.IV.

СУД

НАД ЧОРНОВОЛОМ В. М. ЗА ВІДМОВУ
СВІДЧИТИ НА ЗАКРИТОМУ ПОЛІТИЧНОМУ
ПРОЦЕСІ БРАТІВ ГОРИНІВ, ОСАДЧОГО
ТА ЗВАРИЧЕВСЬКОЇ У ЛЬВОВІ

15.04. 1966 року

(Скорочена стенограма)

Судив народний суд Ленінського району м. Львова
8 липня 1966 року.

Суддя – Якібчук, засідателі – Смолякова та .....-ва

О 10 год. 20 хв. ранку оголошується про початок суду,
перевіряється присутність підсудного та свідків.

Установлюється особа підсудного, оголошується
склад суду.

С у д д я (до Чорновола). Ви не заперечуєте проти
складу суду?

Ч о р н о в і л. Гадаю, що склад суду не має жодного
значення. Не заперечую.

С у д д я запитує, чи не заперечує підсудний проти
того, щоб слухати справу з одним присутнім свідком
(свідок Іванов підійшов пізніше, а Горинь та Осадчий
перебувають у мордовських таборах).

Ч о р н о в і л. На попередньому слідстві я заявляв
клопотання про виклик як свідків Гориня Михайла та
Зваричевської Мирослави, оскільки в показах інших
свідків пропущено ряд важливих деталей, які мають
прямий стосунок до справи. У КГБ мені відмовили ви-
кликати цих громадян як свідків. Я повторно звертаюся
з цим клопотанням, мотивуючи його ще й тим, що Осад-
чий не може бути свідком у мене на суді, бо я був свідком
у його справі.

С у д д я оголошує, що це клопотання залишається
відкритим.

Ч о р н о в і л. Маю ще одну заяву процесуального характеру: я заперечую проти участі в судовому процесі як свідків Мигальова та Іванова, як зацікавлених осіб, тому що вони – співробітники КГБ, яке вело слідство в моїй справі, а також були охоронцями на процесі Горинів та ін.

С у д д я відхиляє цю заяву, стверджує, що Мигальов та Іванов можуть бути свідками.

Суддя зачитує обвинувальний висновок, запитує, чи зрозуміле підсудному звинувачення.

Ч о р н о в і л відповідає, що звинувачення йому зрозуміле, винним він себе *не визнає*.

С у д д я пропонує розповісти про обставини та мотиви відмови свідчити.

Ч о р н о в і л. Про мотиви скажу трохи пізніше. Зараз я спробую з максимальною точністю відтворити хід подій, оскільки покази свідків, відомі мені з матеріалів справи, грішать односторонністю.

15 квітня десь після 12 години дня мене заведено з кімнати свідків до зали суду. Вели коридором, що посилено охороняється. У залі були тільки підсудні, судді та добрий десяток солдатів. Мені поставили належні запитання, що встановлюють особу. Я відповів. Потім суддя Рудик запитав: «Чи знайомі вам підсудні?». Я відповів дослівно так: «Оскільки суд закритий, а отже, незаконний, я відмовляюся давати на такому суді будь-які свідчення. Суд має бути відкритий на основі ст. 111 Конституції СРСР, ст. 1 Закону про судоустрій Української РСР, ст. 20 Кримінально-процесуального кодексу УРСР та ст. 11 Декларації прав людини, прийнятої Організацією Об'єднаних Націй».

Коли я називав ці статті, суддя Рудик почав перешкоджувати мені: стукав кулаками по столу й щось кричав. Я докінчив фразу й зупинився.

– Як, ви відмовляєтеся давати покази? – запитав суддя Рудик.

Я відповів:

– Так, бо я не хочу бути учасником грубого порушення соціалістичної законності.

Говорив я це спокійно. За кожне сказане слово відповідаю, бо свою відповідь продумав раніше, щоб не сказати чогось такого, що можна було б витлумачити як образу осіб суддів.

С у д д я. У цьому ви й не звинувачуєтеся. Прошу коротше. У вас усе?

Ч о р н о в і л. Ні. Після моїх слів залягла мовчанка, яку перервав прокурор Антоненко. Він заявив: «Не вам говорити про соціалістичну законність», – і зажадав притягнути мене до кримінальної відповідальності. Суддя оголосив, що я притягуюся до кримінальної відповідальності за ст. 179 КК УРСР і зачитав мені цю статтю. Я сказав, що цю статтю знаю та що маю скаргу до суду на порушення законності при веденні попереднього слідства в справі Горинів та ін., і поклав цю скаргу на стіл перед прокурором. Прокурор заявив, що ніяких скарг від мене не приймає й відкинув аркуш паперу на підлогу. Я підняв скаргу й поклав її в Кримінально-процесуальний кодекс, який мав із собою. У скарзі йшлося про незаконне вилучення в мене книжок старих видань та про фальшування капітаном КГБ Клименком протоколу зведення віч-на-віч з Осадчим.

С у д д я робить зауваження, що все це не по суті.

Ч о р н о в і л. Я вважаю, що це стосується справи, оскільки розкриває морально-етичну сторону поведінки учасників судового процесу.

Заховавши скаргу, я запитав, чи можу бути вільним. Відповіді не одержав. Тоді я підступив до підсудних і поклав на коліна крайньому букетик квітів, солідаризуючися з людьми, яких, порушуючи закон, судять.

Я почув крик: «Ворог! Ворог!» і ще: «Убрать його!». Мене оточили солдати, схопили під руки й потягли до дверей, хоч я й не опирався.

С у д д я знову зупиняє Чорновола.

Ч о р н о в і л. У коридорі майор КГБ, що мене виводив, накинувся на мене з грубою лайкою. Гадаю, це також стосується справи.

С у д д я ще раз зупиняє підсудного.

Ч о р н о в і л. Тепер я хочу пояснити причини, які примусили мене до вчинку, за який мене зараз судите. Я не визнаю себе винним, не тільки виходячи зі свого особистого розуміння радянської справедливості. Я вважаю, що на моєму боці закон. Я не бачу в ст. 20 КПК УРСР про гласність судового розгляду такого місця, яке дозволяло б судити закритим судом за читання книжок і рукописних статей.

С у д д я. Суд вирішив слухати справу в закритому засіданні, і ви, згідно із законом, мусили підкоритися рішенням суду.

Ч о р н о в і л. А хіба суд не може помилятися? Хіба не було в нас у недавньому минулому численних випадків необ'єктивності суду? Хіба не довелося потім реабілітувати тисячі несправедливо засуджених людей?

С у д д я. Ви говорите не по суті. І чому це ви взяли на себе право тлумачити статті закону? Усі робили неправильно, тільки ви – правильно.

Ч о р н о в і л. Як радянський громадянин я маю право й навіть зобов'язаний виступити кожного разу, коли помічу дію, яка приносить шкоду радянському ладові. Якщо я помиляюся, мені повинні аргументовано відповісти. Але такої відповіді я не почув у Львівському обласному суді, там мене лише обзивали «ворогом». Не відповіли мені і в КГБ, чому все-таки суд був закритий.

С у д д я пояснює, що суд над Горинями та ін. був закритий на основі ст. 20 КПК УРСР, бо йшлося про захист державних інтересів.

Ч о р н о в і л. Я знаю статтю 20 КПК УРСР напам'ять. Там не говориться про державні *інтереси*, а про державну *таємницю*. А це далеко не одне й те саме. Хай би мені пояснили, які державні таємниці могли

розкритися під час суду над журналістом або художником. Ще однією причиною моєї відмови давати свідчення було те, що я бачу в закритих судах, які проходять без контролю громадськості, рецидив культівських часів.

С у д д я перебиває підсудного. Заявляє, що оскільки підсудний не заперечує факту відмови від давання свідчень, далші його покази не мають для суду значення.

Закликається свідок **М и г а л ь о в**. Мигальов подає свої анкетні дані. Працівник КГБ (насправді – начальник тюрми КГБ у Львові), росіянин, з Воронежської області родом. Розповідає найдрібніші деталі поведінки підсудного в суді (що сказав, що тримав у руках), дає свою оцінку вчинкові підсудного, але не згадує про поведінку судді та прокурора.

С у д д я запитує, чи є в підсудного якісь запитання до свідка.

Ч о р н о в і л. У мене заява: тут, мабуть, не місце говорити про те, чому це працівник «українського» КГБ, та ще й у Львові, не знає української мови. Але на основі ст. 19 КПК УРСР я маю право вимагати перекладача.

С у д д я. Як, хіба ви не розумієте, що говорить свідок? Що саме ви не розумієте?

Ч о р н о в і л. Це інше питання, розумію чи ні. Я прошу занести мою заяву до протоколу.

М и г а л ь о в. Я розумію український язук, но хорошо им не владею и не хочу искажать.

Ч о р н о в і л (до свідка). Чи пригадуєте ви, як реагували на мої слова суддя й прокурор?

М и г а л ь о в. Постановили привлечь к ответственности.

Ч о р н о в і л. А вони нічого не кричали, ніякими словами не обзивали?

М и г а л ь о в. Нет, ничего такого не припоминаю.

Ч о р н о в і л (до суду). Ось вам об'єктивність свідків із КГБ! У мене більше запитань немає.

Свідок І в а н о в, начальник конвою на суді Горинів та ін., 1935 р. народження. Росіянин, народився в Молдавії. Говорить вимученою українською мовою:

– 16 чи 17 квітня я був начальником охорони на суді Горинів та ін. Коли свідок Чорновіл зайшов у зал, то на запитання голови Рудика відповів: «Зачим ви їх судите, це не суд, а судилище». Він відмовився давати свідчення й положив якусь бумагу на стіл. Рудик запропонував йому вийти. Чорновіл вийняв з кармана квіти, положив підсуднім і вийшов.

Ч о р н о в і л. Ви впевнені, що я сказав «судилище»?
І в а н о в. Да.

Ч о р н о в і л (до судді). Як я вже заявляв, я не вжив жодного слова, яке могло б образити суд. Щодо «судилища», то це, мабуть, оцінка самого Іванова. Інші свідки такого не чули.

(До Іванова). Ви не пригадуєте, як реагували суддя й прокурор.

І в а н о в. Реагували неспокійно.

Ч о р н о в і л. Що вони кричали?

І в а н о в. Рудик кричав: «Ворог».

С у д д я робить зауваження, що це до справи не стосується.

Ч о р н о в і л. Мене цікавить морально-етична сторона поведінки вершителів правосуддя. Як бачите, я вів себе цілком коректно, а мене лаяли й виганяли із зали. Вимагаю внести до протоколу, що мене назвав суддя ворогом, а прокурор викинув мою заяву на підлогу.

Зачитуються свідчення Б. Г о р и н я. Суддя запитує, чи не має підсудний заперечень проти свідчень Гориня.

Ч о р н о в і л. Не заперечую, за винятком одного моменту. Із свідчень Б. Гориня виходить, що я був у якомусь надмірно збудженого стані. Це не так. Усе, що я там казав і робив, не було якоюсь несподіваною реакцією. Я все, до останнього слова, продумав раніше. У свідченнях Б. Гориня, писаних не ним самим, немає та-

кож нічого про реакцію судді та прокурора. Прошу занести це до протоколу.

С у д д я зачитує свідчення **М. О с а д ч о г о**.

Ч о р н о в і л не заперечує, але вказує на те, що й тут нічого не сказано про поведінку судді та прокурора та що свідчення Осадчого теж написані не ним самим.

Ч о р н о в і л. Оскільки у свідченнях Гориня та Осадчого пропущені суттєві, на мою думку, моменти, свідчення писані не ними самими, а свідки відсутні, запитання поставити їм неможливо, я ще раз вимагаю викликати як свідків Михайла Гориня та Мирославу Зваричевську, яким я міг би поставити запитання в залі суду. Принаймні **М. Зваричевську** викликати не важко, оскільки вона вже на волі.

С у д д я відхиляє цю заяву, мотивуючи тим, що судові все ясно. Запитує підсудного, чи має він ще що сказати.

Ч о р н о в і л. Я хочу використати своє право на останнє слово. Оскільки мені не дали можливості детально вмотивувати свою відмову, обґрунтувати своє ставлення до закритих судів, я хочу зробити це зараз.

С у д д я. Це не потрібно. Ви скажіть тільки, визнаєте ви себе винним чи ні й що ви просите в суду.

Ч о р н о в і л. Мало того, що я себе винним не визнаю. Я хочу, щоб і суд мене визнав не винним. Для цього я й хочу обґрунтувати свій учинок («Останнє слово» Чорновола – далі. – *В. Ч.*).

С у д д я після кожного речення останнього слова перебиває підсудного репліками: «Що ви нам юридичні істини розказуєте», «Це не по суті», «Не касайтесь тієї справи, що слухалася в обласному суді», «Скільки ви ще будете говорити?», «Це не має відношення до справи», «Ви хочете використати останнє слово для агітації» і, нарешті, цілком зупиняє підсудного.

Ч о р н о в і л. Оскільки мені не дають можливості говорити, я змушений закінчити. На закінчення я хочу сказати... (Див. останній абзац «Останнього слова». – *В. Ч.*).

С у д д я оголошує, що суд іде на нараду. (За весь час судового засідання засідателі не сказали жодного слова. – В. Ч.).

Через годину судді повертаються, і суддя оголошує *вирок*. У вирокі констатується, що під час суду над Горинями та ін. Чорновіл категорично відмовився давати свідчення, унаслідок чого ухвалою судової колегії Львівського обласного суду від 18 квітня була порушена кримінальна справа за ст. 179 КК УРСР.

На попередньому слідстві Чорновіл В. М. визнав ту обставину, що він дійсно відмовився давати свідчення, оскільки вважає, що справа Горинів та ін. слухалася неправильно в закритому судовому засіданні.

Злочин підсудного підтверджується показами свідків Мигальова, Іванова, Гориня, Осадчого.

На основі ст. 179 КК УРСР відповідно до ст. 323 та 324 КПК УРСР суд приговорив: визнати Чорновола В. М. винним і засудити його до виправних робіт на три місяці за місцем роботи з утриманням 20% заробітної плати (найбільше покарання, яке дозволяє ст. 179).

ОСТАННЄ СЛОВО В. М. ЧОРНОВОЛА
НА СУДІ 8.VII 1966 р.*

Зіткнувшись протягом останнього року зі слідчими КГБ, суддями та прокурорами, я зробив для себе несподіване відкриття: підсудні та свідки, незважаючи на фахову необізнаність, часто-густо глибше розуміють суть законності, ніж фахівці-юристи. Може, справа у віковій різниці? Підсудними та свідками на цьогорічних закритих судах була переважно молодь, що сформувалася духовно після розкриття культу особи, а судять люди трохи старші, які, очевидно, не можуть подолати в собі інерції сталінського стилю.

Конкретно. Радянське законодавство не тільки рекомендує, а й вимагає не просто покарати за злочин, а вияснити його причини, знайти умови, ґрунт, який породжує ці злочини. Стаття 23 Кримінально-процесуального кодексу УРСР гласить: «При розслідуванні й судовому розгляді кримінальної справи орган дізнання, слідчий, прокурор і суд зобов'язані виявляти умови, які сприяли вчиненню злочину, і вживати заходів через відповідні органи до їхнього усунення». Усебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин справи вимагає стаття 22 цього ж Кодексу.

На жаль, суд забуває про ці юридичні аксіоми.

Коли, наприклад, Іван, захищаючись від Петрового ножа, не розрахує сили удару й заб'є чи покалічить нападника, судді не спішать виносити Іванові смертний присуд. Вони ретельно з'ясовують, наскільки реальною

---

* В оригіналі автором зазначено: «Підкреслено те, що не перешкодили сказати». Отже, підкреслено: від початку до слів: «...засилають у табори суворого режиму...» (5 абзац); з 6-го абзацу до слів: «... до антирадянських настроїв» (11 абзац); два останні абзаци.

була загроза з Петрового боку, яка була поведінка в Івана, а яка в Петра до цього випадку. Знайшовши підстави, вони обмежуються легкою карою або ж виправдовують Івана.

Коли ж учорашній інструктор ідеологічного відділу Львівського обкому партії, викладач університету, кандидат наук Осадчий прочитав одну чи дві анонімні статті про національне становище в Україні й без певної мети дав почитати їх комусь із найближчих знайомих, – його, не задумуючись, засилають у табори суворого режиму як антирадянця, а жінку з тримісячною дитиною намагаються викинути з квартири. Не допомагає ні бездоганна біографія, ні надмірне каяття дезорієнтованого підсудного. А питання: чому виник у такої правильної досі людини – інструктора обкому, викладача вузу – інтерес (бодай минуций) до отих статей – це питання повисає в повітрі.

Я пробував ставити подібні запитання, коли мене допитували в Київському й Львівському управліннях КГБ. Та кожного разу очі в слідчих ставали порожніми. Замість того, щоб спростувати мої твердження про порушення елементарних норм національної політики, котрі й призводять до «підсудних» настроїв, мені одноманітно повторяли: стаття 62, порушення закону, злочин...

Візьмімо сьогоднішній суд. Якщо підійти формально – як це тут і робиться, – перед вами злочинець. Його обшукували й допитували в справі Осадчого; у КГБ навіть ставили питання про притягнення його за ст. 62 КК УРСР, а отже, про тюрму, закритий суд і розбудову народного господарства Мордовської АРСР. Нарешті, лава підсудних за злочин – відмову свідчити на політичному процесі. Отже, якщо не ст. 62, то ст. 179 цілком підходить. Тож одержуй, чоловіче, три місяці примусової праці, носи на здоров'я тавро підсудності, з яким тобі ніде не вдасться знайти роботу за фахом, і дякуй Богові та львівському судові, що так легко відбувся.

Але чому ви, громадяни судді, не хочете задуматися, що привело вашого підсудного до «злочину»?

11 років тому сьогоднішній «злочинець» закінчив із золотою медаллю школу, 6 років – з відзнакою університет. Був комсомольським активістом, будував дві ударні будови – домну в Донбасі й ГЕС під Києвом. У газетах і на телебаченні, де досі працював, про нього як про журналіста не скажуть поганого слова (якщо, звісно, не буде категоричної вказівки зверху). І раптом – лава підсудних. Що це – парадокс чи закономірність?

Якщо це винятковий випадок, то як пояснити засудження за 62 статтею близько двох десятків людей, переважно молоді, з таким же світлим минулим.

Якщо ж це закономірність, то логічним стає висновок, що розум, допитливість, почуття національної й соціальної справедливості приводить молодь до антирадянських настроїв. А може, те, що сьогодні в судах називають антирадянським, є лише турботою за чистоту й бездоганність суспільного ладу?

Я знав особисто багатьох із заарештованих у серпні – вересні минулого року. Тому з нетерпінням чекав суду над ними, навіть разом з іншими громадянами звертався до Прокурора УРСР та голови КГБ при Раді Міністрів УРСР з проханням дозволити бути присутнім на судах. Під цим клопотанням підписалися письменники, учені, студенти, робітники.

На суді, думав я, усе з'ясується. Або виявиться, що те, у чому звинувачують людей, не є антирадянськими діями, а, навпаки, турботою про моральне здоров'я суспільства, або ж мені й іншим покажуть подвійне дно в житті й діях Заливахи, художника великого таланту, науковців Михайла Гориня, Михайла Осадчого...

Перші закриті суди були громом з ясного неба. Чому не хочуть показати злочин обличчям, чому не вірять людям, їхньому вмінню розібратися, що до чого? Чому, наприклад, долю художника Панаса Заливахи вирішує

кілька далеких від мистецтва людей, а його колеги-художники не можуть навіть бути присутніми на цьому суді?

Я звернувся за поясненням до юристів. Вони знизували плечима: за Кодексом суд у даному випадку ніби має бути відкритим, але кожного разу сам суд вирішує, яким йому бути. Така відповідь мене не задовольнила. Як це так: закон говорить одне, суд може вирішувати інше... Тоді я вдався до законів сам.

Стаття 20 Кримінально-процесуального кодексу така, як має бути кожен закон: ясна й недвозначна. Ніяких інших законів про гласність судового розгляду я не знайшов. Якщо є якісь таємні розпорядження, то чому вони таємні?

Закритий суд, сказано в ст. 20 КПК, може бути тільки тоді, коли йдеться про сексуальні злочини, про якісь інтимні сторони життя підсудних, про державну таємницю, про злочини неповнолітніх.

Але чи можна назвати державною таємницею читання якоїсь статті чи книжки, яка до того ж за кордоном видана?

Я добре знаю Панаса Заливаха, Михайла Осадчого та ще декого із засуджених і можу твердити, що ніяких стратегічних даних вони не збирали й іноземним розвідкам не передавали, що сексуальних злочинів вони не чинили. Більше того, я пригадав, що коли кілька років тому судили шпигуна Піньковського, який дійсно видав іноземним розвідкам державні таємниці, суд був відкритий, його стенограма вийшла окремою книжкою. І лише одне засідання суду, на якому експерти оцінювали передані на закордон матеріали, зробили закритим, запитавши дозволу в самого підсудного.

Мою увагу привернула також «Загальна декларація прав людини» ООН. Моє нерозуміння зросло, бо ж у ст. 11 «Декларації» чорним по білому написано про право кожної звинуваченої в злочині людини на захист і на прилюдне судове з'ясування.

Я прийшов до висновку, що закриті судові процеси над Горинями, Заливахою та ін. є порушенням букви й духу законності й що я як громадянин зобов'язаний заявити про своє ставлення до цього явища.

Мій учинок – не результат якогось зриву чи неврівноваженості характеру, як це виглядає зі свідчень Богдана Гориня. На суд я прийшов із продуманим твердим наміром – не бути учасником грубого порушення законності. Я завчасно познайомився зі ст. 179 КК УРСР і навіть знайшов там місце, яке виправдовує мій учинок. Там написано, що до суду притягають за відмову свідчити *без поважних причин*. Порушення ж норм законності я вважав аж занадто поважною причиною, що виправдувала б мене.

На допиті в КГБ (та й тут, на суді) мені ставили запитання: а що це я за один такий, якщо взяв на себе право вирішувати, порушувалася чи не порушувалася законність. Суд, бачте, зробив неправильно, один Чорновіл думає й робить правильно. Спробую ще раз відповісти на це запитання.

Перш за все, як радянський громадянин, я маю повне право й навіть зобов'язаний принципово виступити в кожному випадку, коли помічу будь-яке порушення будь-якими органами, яке, на мою думку, завдає шкоди суспільному ладові. Якщо ж я помиляюся, мені повинні аргументовано відповісти, у чому моя помилка. Суттєвої ж відповіді, чому людей судили таємним судом, я не одержав ні в КГБ, ні тут, у суді. «Так вирішив суд», – це не відповідь по суті, а відмовка.

По-друге, розповівши про беззаконня часів сталінщини, нас навчили нічого не брати на віру й до всього доходити власним розумом. Справді, коли буквально після провокаційного вбивства Кірова було замордовано як терористів велику групу українських письменників, нині реабілітованих, то розстрілювали їх радянські енкаведисти, а санкцію на мордування давав радянський Генеральний прокурор Ульріх. Якби хтось додумався до того,

що треба судити народним судом злочинців тих років, як ми судимо досі фашистських злочинців, настав би страшний суд, що тривав би тисяча й дві ночі.

Коли мого дядька, одного з будівників нової радянської школи на Черкащині, катували, а потім таємно засудили уманські енкаведисти, він не міг повірити, що це робиться іменем радянської влади й радянських законів. У записці, якимось переданій на волю, було написано кров'ю: «Передайте, яка тепер влада?».

А все це робили радянське НКВД, радянський суд, а радянський прокурор Вишинський теоретично обґрунтував тезу, що сам обвинувачений має доводити свою невинність і що зізнання заарештованого – достатній доказ його вини.

Зрозумійте мене правильно: я не проводжу прямої аналогії з тими страшними роками, але коли допустити незаконний закритий суд сьогодні, якщо він навіть судить за дійсний злочин, – це значить прокласти шлях для сталінсько-беріївської «тройки» на завтра. Тільки найширший контроль громадськості, тільки дальша послідовна демократизація життя може бути гарантією проти повторення сваволі й беззаконня.

Ось з таких міркувань виходив я, вирішивши не виступати свідком на закритому суді, уважаючи його незаконним.

Відмовляючись свідчити, я свідомо ставив себе в невідне становище, бо позбавив можливості спростувати на суді покази щодо мене М. Осадчого, значною мірою безпідставні й не підтверджені жодним свідком або експертизою. Я кажу зараз про це тому, що в матеріалах сьогоднішньої справи є виписка з протоколу суду над Горинями й Осадчим, де прямо заявляється, що я передав Осадчому виступ Ейзенхауера на відкритті пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні та анонімну статтю про спалення бібліотеки АН УРСР. Хіба не дивно, що КГБ і суд, як за часів Берії та Вишинського, задовольнилися показами

одного підсудного! Із вироку М. Осадчого нічим не доведені твердження щодо мене перекочували в лист ЦК КПУ, який читався у творчих організаціях. До речі, у тому ж листі допущена ще одна фальсифікація щодо мене. Там зазначається, що після того, як я дав підсудним квіти, піднявся Богдан Горинь і запротестував. Мовляв, ми дрібні злочинці, а з нас роблять героїв. На побаченні з рідними Б. Горинь заперечив такий факт, а М. Зваричевська, яка вже відбула покарання, свідчить, що така заява справді була зроблена, але не підсудним, а... прокурором. Ось вам і лист ЦК КПУ! Ось вам законність і справедливість!

Відмовившись свідчити, я поставив себе в невідгідне становище ще й тому, що не зміг на суді дати свою оцінку тим матеріалам, які названі антирадянськими.

Загальниковий виступ Ейзенхауера на відкритті пам'ятника Шевченкові, на мою думку, не більше «антирадянський», ніж недавні виступи в Москві президента Франції де Голля, в яких він послідовно називає Радянський Союз Росією, а всі суверенні, за Конституцією, радянські народи – російським народом, – і цим самим, гадаю, несвідомо ллє воду на млин великоруського шовінізму.

Що ж до статті «З приводу процесу над Погружальським», то вона зовсім не антирадянська, бо критикує не систему рад як таку, не радянський лад, а тільки ті прояви, які в нас лишилися від часів сталінської деспотії, зокрема в національній політиці. Радянські та партійні органи винні в тому, що з'явилася ця стаття. Спалення національної бібліотеки – подія віку. Суд над новоявленим геростратом мав бути всенародним. Про страшний злочин повинна була писати преса. Чому ж обійшли цей канібальський учинок мертвим мовчанням?

Усе це мені дуже хотілося сказати на суді Горинів, Осадчого й Зваричевської, але, виступаючи там, я тим самим визнав би цей суд законним. А на це піти я не міг.

Тут «свідки» – начальник тюрми й командир конвою – у вину мені ставили навіть квіти, які я дав підсудним. Саме за ці квіти суддя Рудик, як підтвердив свідок Іванов, обізвав мене ворогом. Я не знайшов у Кримінальному кодексі статті, яка б карала за квіти. Тоді, 15 квітня, даючи підсудним квіти, я солідаризувався з ними в тому, що їх судять з грубим порушенням закону. Сьогодні стали відомі деталі ряду закритих судів, бо все таємне рано чи пізно стає явним. По руках ходить «Останнє слово» Михайла Гориня, запис суду над Масютком та його «Останнє слово». І зараз я вручив би ті квіти не тільки тому, що людей судили з порушенням закону, а й тому, що їх покарали несправедливо.

Кілька слів про сьогоднішній суд наді мною. Я не юрист, але думаю, що неупередженого юриста дуже здивували б деякі моменти сьогоднішнього процесу. Перш за все, мені послідовно затуляли рота, коли я хотів дати свою оцінку закритих судів. А гляньмо на свідків. Двоє з них – засуджені, а отже, позбавлені громадянських прав. До того ж вони перебувають десь за тисячі кілометрів у таборі, допитати їх тут не можна – і доводиться вірити свідченням, які взяті в стінах КГБ і написані кагебістською рукою.

Двоє інших свідків – начальник тюрми КГБ та командир конвою, себто ті люди, які викидали мене за двері суду. Тому зрозуміло, чому вони «не почули» й не побачили, як прокурор зневажав законність, як він, утративши прокурорську холоднокровність, жбурляв моєю заявою. Мигальов помітив мій «категоричний» тон, але не звернув уваги, як суддя гримав кулаками по столу й затуляв мені рота. Як він кричав на мене: «Ворог!». А це не другорядні факти. Юристи з багаторічним досвідом раптом утратили професійну витримку. Хіба не свідчить це, що в глибині душі вони відчували, що чинять незаконну справу, і їх боляче вразило, коли їм про це нагадали.

Я не роблю собі жодних ілюзій щодо того, яким буде вирок. Ви мені, звісно, присудите максимальну кару, яку

дозволяє ця стаття. Але якби мені загрожувала не тільки примпраця й усі наступні адміністративні лиха, а навіть тюрма чи каторга, я говорив би тут те саме. Бо немає страшнішої кари за муки нечистого сумління, бо немає вищого судді за правду.

У мене все.

До Львівського обласного суду
гр. Чорновола Вячеслава Максимовича, що проживає за адресою: Київ, Вишгород, «Берізки» 1/17 (тепер тимчасово за адресою: Закарпатська обл; Міжгірський р-н, с. Торунь, експедиція АН УРСР), засудженого Ленінським районним судом м. Львова за ст. 179 КК УРСР

КАСАЦІЙНА СКАРГА

8 липня 1966 року Ленінський народний суд м. Львова розглянув справу про звинувачення мене за ст. 179 КК УРСР і засудив на три місяці виправних робіт. Цей вирок не обґрунтований, а судові засідання проходило з грубими порушеннями процесуальних законів.

Так, свідки Горинь Б. і Осадчий М., 18. IV 1966 року засуджені колегією Львівського обласного суду на різні строки виправних робіт у таборах суворого режиму, на моєму суді присутні не були, а були зачитані свідчення, які навіть писані не їхньою рукою, а кимсь із слідчих КГБ.

Два інші свідки – начальник тюрми Мигальов та командир конвою на суді Горинів та ін. Іванов – теж не могли бути безсторонніми свідками, оскільки вони служать у КГБ, яке вело слідство в моїй справі, і були серед тих, хто дуже чемно випихав мене за двері під час суду над Горинями та ін. Моє ж клопотання про виклик свідків М. Гориня та М. Зваричевської, яким я зміг би поставити запитання в залі суду, було відхилене без будь-якої мотивації.

Через такий склад свідків залишилися нев'язаними важливі питання морально-етичного плану, що по-

казали б мій учинок і реакцію на нього в реальному світі.

Під час судового розбору суддя Якібчук не давав мені можливості пояснити причини моїх дій. Більше того, грубо порушуючи ст. ст. 43 та 319 КПК УРСР, суддя Якібчук фактично позбавив мене останнього слова.

Ст. 319 КПК УРСР гласить: «Суд не вправі обмежувати тривалість останнього слова підсудного певним часом. Задавати питання підсудному під час останнього слова не дозволяється». Після кожного речення мого останнього слова суддя зупиняв мене репліками: «Це не по суті», «Та слухайте, ми зараз не обговорюємо дії слідчих органів. Ви тільки скажіть, винні ви чи ні», «Ви скажіть, що ви просите в суду й не касайтесь тієї справи, яка розглядалася в обласному суді» (як це можна її не «касатися», коли саме там я вчинив т. зв. «злочин?»), «Ви хочете використати останнє слово для агітації» (про яку «агітацію» може йти мова, коли в залі суду сиділа моя дружина, сестра й кілька родичів та найближчих знайомих, для яких зовсім не було новиною те, що я говорив). Нарешті, суддя зовсім заборонив мені виголошувати останнє слово. Я зміг сказати лише декілька речень (у додатку підкреслені).

Тим, що суд не вислухав мотивів моєї відмови давати свідчення на закритому судовому процесі, я пояснюю той факт, що мені присуджено максимальне покарання, яке передбачає ст. 179 – три місяці примусової праці.

Прошу обласний суд скасувати вирок народного суду Ленінського району м. Львова як такий, що винесений в умовах грубого порушення процесуальних законів, а отже, несумісний з радянською законністю. Винуватців названих порушень прошу покарати.

До скарги додаю моє «Останнє слово» на суді 8. VII 1966 року.

14. VII 1966 року

В. Чорновіл

До Верховного суду УРСР

гр. Чорновола Вячеслава Максимовича, що мешкає за адресою: Київська обл., Києво-Святошинський район, Вишгород, Берізки, 1/17 (тепер тимчасово: Закарпатська обл., Міжгірський р-н, с. Торунь, експедиція АН УРСР)

КАСАЦІЙНА СКАРГА

8 липня 1966 року народний суд м. Львова (Ленінського району) засудив мене на три місяці виправних робіт за ст. 179 КК УРСР – за відмову давати свідчення на закритому судовому процесі братів Горинів та ін. у Львові 15.IV 1966 року.

Суд наді мною проходив з кричущими порушеннями процесуальних норм: свідками були працівники КГБ, які виставляли мене за двері закритого суду. Зачитувалися також письмові свідчення *засуджених* Б. Гориня та М. Осадчого, які відбувають кару в мордовських таборах, написані не ними, а слідчими КГБ. Поставити цим свідкам запитання по суті справи я не зміг, бо свідки не були викликані до суду.

Крім того, суддя Якібчук, грубо порушуючи ст. 43 та 319 КПК УРСР, фактично позбавив мене останнього слова, і я не зміг подати мотивів відмови давати свідчення на закритому судовому політичному процесі.

9 серпня 1966 року Львівський обласний суд, який розглядав мою касаційну скаргу, схвалив вирок народного суду Ленінського району, тим самим виправдавши допущені районним судом грубі порушення процесуальних законів.

Таке рішення обласного суду я пояснюю тим, що на районному суді, а також у «Касаційній скарзі» й докладеному до неї «Останньому слові» я говорив про негідну поведінку прокурора Львівської області Антоненка й особливо голови Львівського обласного суду Рудика, які ображали мене під час суду над Горинями та ін. у квітні цього року. Прокурор Антоненко заявляв мені: «Не вам говорити про соціалістичну законність!» – цим самим ставлячи мене поза гарантовані мені Конституцією права. Заяву про порушення законності під час попереднього слідства, яку я йому подав, прокурор жбурнув на підлогу. Суддя Рудик називав мене в залі суду ворогом, що я сприймаю як брутальну образу моєї людської громадянської гідності, зроблену до того ж суддею під час виконання ним службових обов'язків.

Ухвалу Львівського обласного суду на мою «Касаційну скаргу» я вимушений пояснювати особистою заінтересованістю голови Львівського обласного суду Рудика, про поведінку якого я говорив.

Прошу Верховний суд УРСР скасувати вирок народного суду Ленінського району м. Львова, прийнятий в умовах порушення процесуальних законів, та ухвалу Львівського обласного суду від 9.VIII 1966 року як таку, що виправдовує ці порушення.

Прошу також Верховний суд відповісти мені, в які судові інстанції я повинен звернутися з позовом на голову обласного суду та прокурора області за образу, нанесену ними під час виконання службових обов'язків. Прошу також роз'яснити, чи маю я право, крім свідчень начальника конвою Іванова, який на районному суді вже підтвердив факт негідної поведінки судді Рудика, скористатися свідченнями засуджених Горинів та Осадчого (принаймні в такій формі, як свідчення засуджених використовувалися, коли судили мене) та М. Зваричевської, яка відбула покарання.

Через те, що мої зауваження й заяви під час суду 8.VII 1966 здебільшого не заносилися до протоколу, додаю скорочену стенограму, зроблену в залі суду, та «Останнє слово», яке мені перешкодили сказати.

15 серпня 1966 року

В. Чорновіл

---

30 серпня 1966 року Верховний суд УРСР надіслав таку відповідь:

«Повідомляю, що Ваша скарга на вирок народного суду Ленінського району м. Львова від 8 липня 1966 року розглянута у Верховному суді УРСР і залишена без задоволення за відсутністю підстав до витребування справи для перевірки її порядком нагляду.

Заступник голови Верховного суду УРСР О. Кузовкін».*

---

* Примітка 1966 р.

[МАТЕРІАЛИ МИХАЙЛА ГОРИНЯ]

Додаток № 14

ЗАЯВА*

Під час організаційної частини судового засідання я усно виголосив заяву, яка була перервана головою судового засідання на вимогу державного обвинувача. Заява не ввійшла в матеріали судового засідання.

У своїх показаннях на попередньому слідстві я заявляв неодноразово про те, що помилявся в оцінці громадського, політичного й культурного життя в нашій країні, перебільшуючи недоліки в порушенні конституційних норм. У зв'язку з тим хочу заявити таке: уже після слідства я познайомився з окремими номерами журналу «Комуніст» (13, 15, 16 чи 18) за 1965 рік. У них було кілька статей, які торкалися мовного будівництва в СРСР, у тому числі стаття групи авторів (Дешерієв Ю., Камморі М., Мелік'ян М.), спеціально присвячена цьому питанню під назвою «Развитие и взаимообогащение языков народов СССР» (№ 13). Автори підтримують лже-теорію двомовності національних меншостей СРСР, спокійно констатують той факт, що 10,2 млн. осіб неросійської національності рідною мовою вважають російську. Таким чином знову впливля на поверхню лжете-

---

* Цієї заяви нема в праці, передрукованій у ж. «Київ» 1992 року, хоч у згаданій книзі вид-ва «Сучасність» серед інших матеріалів, зібраних В. Чорноволом, вона є. Ми публікуємо її з огляду на те, що заява є і в одному з варіантів машинопису-оригіналу.

орія двомовності акад. Білодіда, а також проповіді якогось Кравціва про те, що перехід на російську мову спілкування слід уважати прогресивним явищем. Поруч з тим культивуються мішані школи з російською та національною мовами навчання, пропагується ще більш широке використання російської мови серед неросійського населення під впливом зміцнення дружби народів. Усе це говорить про те, що пропагуються ідеї згортання національного мовного будівництва, у тому числі й на Україні. Я вважаю, що подібні ідеї й заходи можуть принести лише шкоду українському народові, українській культурі. А те, що шкідливе одному народові, не може бути корисним для дружби народів, бо справжня дружба народжується на ґрунті взаємної поваги й рівноправності. Це сприятливі умови для росту великодержавного шовінізму. Усі ці факти переконують мене в тому, що в нас має місце викривлення національної політики й моя критика саме цього питання була правильною. Прошу прийняти цю заяву як поправку до висвітлення моїх поглядів у протоколах допитів попереднього слідства.

Одночасно з цим висловлюю здивування, чому в обвинувальний висновок не потрапив жоден факт поширення статей російською мовою. У цьому я вбачаю нездорову тенденційність слідчого відділу Львівського КДБ, який, кваліфікуючи нашу діяльність як націоналістичну, у дусі українського націоналізму не вніс в обвинувальний висновок фактів, які могли б ставити під сумнів цю кваліфікацію.

13.IV 1966 р.

М. Горинь

Верховному суду Української РСР

засудженого за ст. 62 та 64 КК УРСР Гориня Михайла Михайловича, 1930 р. народження, українця, одруженого

КАСАЦІЙНА СКАРГА

26 серпня 1965 року я був заарештований слідчими органами Львівського КДБ. Мені пред'явлено обвинувачення за ст. 62, ч. 1 КК УРСР, а в січні 1966 р. перепред'явлено обвинувачення за ст. 62, ч. 1 і 64 КК УРСР.

16 квітня 1966 року колегія Львівського обласного суду в складі головуючого Рудика С. І., народних засідателів Пащука А. Й., Печеного Б. С., при секретареві Юрко А. О., з участю прокурора Антоненка Б. І. та адвокатів розглянула на закритому судовому засіданні в м. Львові мою справу й засудила мене до 6 років позбавлення волі в таборах суворого режиму. У вирокі констатується, що я на основі спільності антирадянських націоналістичних поглядів разом з братом Горинем Богданом та іншими особами розгорнув організаційну діяльність, спрямовану на підриг радянської влади шляхом проведення антирадянської націоналістичної пропаганди, розмноження й розповсюдження антирадянської націоналістичної літератури та залучення до цієї ворожої антирадянської діяльності інших ідейно нестійких громадян.

Пояснюю, що я себе націоналістом ніколи не вважав, не проповідував націоналістичних ідей. Мені чужі ідеї націоналізму. Жоден із свідків обвинувачення, які проходили на судовому процесі, не заявив, що я проповідував націоналістичні ідеї. І тому констатація, що я мав націоналістичні погляди, не обґрунтована.

У судової колегії не було матеріалів, які б давали можливість оцінити мої погляди як антирадянські. Я неодноразово говорив на попередньому слідстві й підкреслював на судовому процесі, що критикував тільки окремі сторони життя нашого суспільства. Так, я вважав, що має місце викривлення національної політики в країні (стан мовного будівництва на Україні, позбавлення дітей українців, які живуть у Росії, можливості навчатися в школі рідною мовою, деякі питання розвитку культури), повільний і поверховий процес демократизації внутріполітичного життя післясталінського періоду, зволікання з рішенням матеріального та правового становища колгоспного селянства. Проте я не доходив до заперечення радянського суспільного ладу, уважав та й продовжую вважати, що всі питання можна вирішити в нашій країні, залучаючи до цієї справи широкі маси трудящих, глибше й послідовніше демократизуючи внутріполітичне життя. Ні показання свідків, ні мої власні показання не дають підстав судити, що мої погляди антирадянські. Можливо, судова колегія прийшла до такого висновку на основі того, що я читав антирадянську літературу й давав її читати іншим. Але сам факт читання літератури антирадянського спрямування та ознайомлення з нею деяких своїх друзів не доказує, що я поділяв ідеї, викладені в цих документах, тим більше не доказує, що вони стали моїми переконаннями і я роблю заходи до їхньої реалізації. А суд мав можливість переконатися, що я критично ставився до цих документів і не розхвалював тих ідей, які в них проповідувалися, хоч знайомився з ними з певним інтересом, як з чимось для мене новим.

У вирокі наголошено на тому, що я знайомив своїх друзів з антирадянськими творами з метою підризу радянської влади. Про який підризу могла йти мова, коли закордонні видання читало не більше 2 – 3 людей. Так, книга «Вивід прав України» була в мене майже рік, а

читали її лише 2 людини, свідки Зваричевська (до речі, вона жила в мене на квартирі) і Садовська, фотокопію «Україна й українська політика Москви» – брат Богдан і Гель І. Хіба ж ці темпи поширення можна вважати пропагандою антирадянської літератури з метою підриву радянської влади?

Під час судового процесу кожному свідкові я ставив такі 4 запитання: 1) Чи в моїх висловлюваннях мали місце заперечення радянського суспільного ладу? 2) Чи висловлював я міркування про необхідність боротьби проти радянської влади? 3) Чи проповідував націоналістичні погляди? 4) Чи доручав я поширювати антирадянську літературу? Жоден із свідків не дав позитивної відповіді на ці запитання. Ці факти теж говорять на мою користь. У вироку стверджується, що я написав свої «Зауваження» на статтю «Сучасний імперіалізм». Я давав такі показання, пізніше заперечив їх на судовому процесі, відповідно мотивуючи заперечення. У процесі судового засідання ніхто не торкнувся цього положення, не було проведено філологічної експертизи для визначення авторства «Зауважень». Тому мені незрозуміло, чим керувалася судова колегія, звинувативши мене в авторстві «Зауважень».

На підставі наведених міркувань я вважаю, що кваліфікація моєї діяльності, крім ст. 62, ч. 1 КК УРСР, ще й за ст. 64 не є правильною, бо ніякої організаційної діяльності, спрямованої до підготовки або до вчинення особливо небезпечних державних злочинів чи створення організації, що має на меті вчинити такі злочини, я не проводив.

Дані зауваження я наводжу тільки як доповнення до матеріалів судового слідства, щоб Верховний суд УРСР мав можливість усебічно вивчити справу й відповідно об'єктивно вирішити її.

Я, як осуджений, не можу сприйняти вироку судової колегії Львівського обласного суду як акт правосуддя за вчинений мною злочин, бо весь судовий процес був закритим, що є грубим порушенням ст. 20 КПК УРСР. На

моє запитання, чим керувалася судова колегія, вирішуючи питання проведення закритого судового процесу, головуєчий Рудик С. І. відповів, що судова колегія керувалася ст. 20 КПК УРСР. Але ж у ст. 20 чітко зазначено, які саме справи підлягають закритому судовому розбору. Це злочини неповнолітніх, статеві злочини, розбір інтимних сторін життя учасників справи, а також розбір справ, які становлять державну таємницю. Усі перераховані випадки не мають нічого спільного з моєю справою. Виникає законне, запитання, як могла колегія обласного суду зігнорувати процесуальний закон. В ім'я чого порушувався закон інституцією, яка повинна стояти на сторожі закону, законності? І чи не є це відгуком тих важких часів, коли радянська законність часто ігнорувалася, а воля керівної особи заміняла закон? Порізно можна аналізувати вчинок колегії обласного суду Львівської області, але його ні в якому разі не можна оправдати.

Керуючись ст. 20 і 370 КПК УРСР, рік видання 1961, я ставлю перед Верховним судом УРСР питання про відміну вироку судової колегії Львівського обласного суду як такого, який винесений в умовах грубого порушення радянської законності й дискредитує судові органи в очах громадськості.

25 квітня 1966 р.

М. Горинь

[СКАРГИ АЛЛИ ГОРСЬКОЇ]

Додаток № 16

Прокуророві УРСР

від гр. Горської А. О., що мешкає за адресою: м. Київ, вул. Рєпіна, 25, кв. 6

СКАРГА

Прошу вжити заходів до працівників КДБ при Раді Міністрів УРСР, які надуживають даними їм повноваженнями. Як відомо, наприкінці серпня та на початку вересня 1965 року на Україні було заарештовано велику групу інтелігенції. Серед тих, хто зараз сидить у в'язниці, декілька моїх знайомих.

10 грудня мене викликали в Комітет держбезпеки, де слідчий тов. Коваль зачитав мені показання заарештованого Геврича Ярослава, буцімто я давала йому читати якусь видану за кордоном українську книжку «Україна і націоналізм» (?). Оскільки нічого такого не було, я заперечила категорично правдивість такого показання. Після цього мені була влаштована очна ставка з Гевричем. Явно вимушено, борючись із собою, Геврич повторив це твердження, яке я знову заперечила. Нам була надана можливість поставити одне одному запитання. Бачачи, що вигляд у Геврича дуже поганий, я запитала про стан його здоров'я, але слідчий заборонив відповідати на це запитання, залишив його «на потім». Після цього я запитала Ярослава Геврича, що примусило його дати брехливе про мене показання. Він відповів дослівно так: «За 105 днів

навчати брехати». Двох тлумачень цієї фрази бути не може. Я. Геврич визнав, що на нього був зроблений якийсь великий тиск психологічного або й фізичного порядку, який примусив його дати неправдиві показання.

Незважаючи на мої наполягання, ця фраза не була внесена до протоколу очної ставки, а Геврича примусили повторити вигадане показання. На очній ставці були присутні слідчі тт. Коваль, Шеко, Рибак. Під час допиту й після очної ставки слідчі коректно й чемно мене ображали й погрожували ув'язненням.

У понеділок, 13 грудня, мене знову викликали в КДБ, де слідчі тт. Рибак і Шеко пред'явили мені ще більш необґрунтоване звинувачення: нібито заарештований Мартиненко Олександр стверджує, що виписку з якоїсь книжки, знайденої в нього, він зробив з книжки, яку взяв нібито на полиці в моїй майстерні, а потім поклав її назад.

Знаючи з попереднього досвіду, як об'єктивно ці слідчі проводять очні ставки, я навідріз відмовилася будь-що говорити, коли на очній ставці не буде представника прокурорського нагляду. Я знову вимагала, щоб до протоколу очної ставки було внесено фразу Геврича, яка свідчила про вимушеність його зізнань. У відповідь я почула, що нічого подібного Геврич не говорив (!!!).

Така поведінка слідчих КДБ свідчить про те, що вони ведуть дізнання не об'єктивно, а підганяють свідчення заарештованих і допитуваних під потрібні їм наперед задумані звинувачення. Тому необхідно встановити прокурорський нагляд за їхніми діями. Крім того, з цих допитів та допитів у Івано-Франківську, а також із розповідей інших товаришів, яких викликали на допити (а таких десятки), я склала враження, що єдина вина ув'язнених полягає в тому, що вони самі читали або дали когось прочитати українську книжку, видану за рубежем.

Але чи можна в нашій Радянській країні, де основним законом – Конституцією – громадянам гарантується свобода совісті, слова, друку, зборів тощо, кидати людей за

ґрати лише за читання книжечки, нехай навіть і чужої нам ідеологічно? Я не припускаю думки про можливість існування в нас законів, на підставі яких це було б можливо. Нарешті, непостійність позицій цензури, коли твори, учора ще не дозволені, сьогодні видаються, а також відсутність індексу заборонених книжок дезорієнтують читача й уже з однієї цієї причини не можуть бути підставою для покарання.

З огляду на вказане вище, прошу дати вказівку про втручання прокуратури в дії КДБ для того, щоб припинити незаконні способи ведення дізнання за допомогою необ'єктивних протоколів, погроз, а також про виправлення допущених фальсифікацій, а саме: внесення в протокол зазначеної вище фрази Я. Геврича.

Я особисто відтепер відмовляюся давати будь-які показання працівникам КДБ без присутності представників прокурорського нагляду.

XII 1965 р.

А. Горська

Прокуророві УРСР тов. Глухові Ф. К.

від Горської Алли Олександрівни, що мешкає в м. Києві на вул. Рєпіна, 25, кв. 6

СКАРГА

Як мені стало відомо, 9 – 11 березня в Києві відбувся закритий суд над студентом Київського медінституту Гевричем Я. Б., якого обвинувачено в антирадянській пропаганді й агітації. Під час судового слідства я фігурувала як свідок. Однак на суд мене не викликали, обмежившись показаннями, даними мною на попередньому слідстві, що само собою вже є порушенням законності.

У вироку Геврича написано: «Не заслуговують на увагу покази свідка Горської, що вона не передавала антирадянських матеріалів Гевричу, оскільки вони спростовуються показаннями підсудного Геврича та речовими доказами». Але хіба показання підсудного можуть бути єдиним доказом якоїсь дії? А якби Геврич показав, що я вбила президента Кеннеді?

Я вже зверталася до Вас зі скаргою на дії слідчих КДБ Ковалю, Рибакі та Шеко, які фальшували протокол очної ставки з Гевричем, але відповіді від Вас не одержала.

Протестую проти тієї частини вироку суду над Гевричем, яка стосується мене, і вимагаю від Вас повторного судового слідства.

28 березня 1966 року

А. Горська

Річ не в тому, що Я. Геврич обмовив Аллу Горську. Він таки брав у неї видану за кордоном книжку «Україна й укра-

їнська політика Москви» (і не тільки цю: ми тоді змогли дістати з Америки цілу паку емігрантських видань) і, заскочений несподіваним арештом, сказав це. Але, пишучи такі скарги, ми ставили за мету примусити суди дотримуватися елементарних норм законності: коли зізнання самого підсудного, нічим більше не підтвержені, не можуть бути доказом його вини.

[ВИРОКИ]

Додаток № 18

ВИРОК У СПРАВІ ЯРОСЛАВА ГЕВРИЧА (Записано конспективно)

Ім'ям Української Радянської Соціалістичної Республіки... суд у складі: суддя Мацько, засідателі Ярکو і Завгородний, прокурор Комащенко, адвокат... у відкритому судовому засіданні розглянув справу по обвинуваченню Геврича Ярослава (біографічні дані) в антирадянській агітації й пропаганді за ст. 62, ч 1 Кримінального кодексу УРСР.

Суд установив:

Підсудний Геврич під час навчання в Київському медичному інституті ім. Богомольця став на шлях злочинної діяльності. Одержуючи від різних осіб антирадянську літературу, у тому числі видану за кордоном, він з метою підризу радянської влади зберігав, розмножував і розповсюджував її.

Так, одержавши від гр. Пронюка дві фотоплівки, він на квартирі гр. Моргуна на фотозбільшувачі віддрукував їх. Фотоплівки залишив Моргуну, і той віддрукував ці матеріали для себе. Потім Геврич забрав плівки в Моргуна і, повертаючи їх Пронюку, передав віддрукований комплект та одержав дві інших плівки.

Від гр. Горської Геврич одержав фотокопію книжки «Україна й українська політика Москви», в якій містяться наклепи на наш лад, на дружбу братніх українського й російського народів.

У кінці липня й на початку серпня, виїхавши на відпочинок в Івано-Франківську область, Геврич забрав із

собою одну фотокопію книжки, дві фотоплівки та копію статті (?). Про зміст цих матеріалів він розповідав гр. Сандурській. Підсудний Геврич одержав також у брата фотокопію книжки «Вивід прав України».

28 серпня 1965 року під час обшуку в Геврича було вилучено дві фотоплівки та фотокопії двох книжок, решту – фотокопії неукомплектованого антирадянського матеріалу знайдено під час обшуку в сараї батьків.

Підсудний Геврич повністю визнав себе винним, що дійсно зберігав і розмножував антирадянську літературу. Це підтверджується також показаннями свідків:

Моргуна – що на квартирі й на фотозбільшувачі останнього виготовлялися Гевричем фотокопії книжок;

Сандурської – що Геврич читав їй антирадянські матеріали;

Сандурського – що Геврич пропонував йому дати для читання матеріали;

Геврича (брата), що він передавав підсудному фотокопію книжки «Вивід прав України».

Злочин Геврича підтверджується також речовими доказами: вилученими в нього фоторепродукціями двох книжок, двома фотоплівками та укомплектованою фотокопією антирадянського матеріалу. Експертизою встановлено, що дії Геврича мали характер дій ворожого змісту з метою підриву нашого державного й суспільного ладу, дружби братніх народів, що карається за статтею 62, ч. 1 КК УРСР.

Не заслуговують на увагу покази свідків Пронюка та Горської, що вони не передавали Гевричу антирадянських матеріалів, оскільки вони спростовуються показаннями підсудного Геврича та речовими доказами.

Суд урахував, що Геврич розкався у вчиненому, але він здійснив тяжкий державний злочин, тому за ст. 62, ч. 1 КК УРСР згідно зі статтею 323 і 324 КПК УРСР суд приговорив Геврича Я. Б. до позбавлення волі на 5 років у виправно-трудоцій колонії суворого режиму. Суд по-

становив утримати з Геврича судові витрати в розмірі 180 крб.

Суд над Гевричем відбувся в Києві у березні 1966 року. Згідно із законом, вироки всіх судових процесів, закритих також, проголошуються відкрито. Процес Я. Геврича був одним із небагатьох політичних процесів тих років, де цього правила дотрималися. Аллі Горській та іншим присутнім у залі вдалося відтворити вирок за крадькома записаними фрагментами та з пам'яті.

Верховний суд УРСР за касаційною скаргою зменшив ув'язнення Я. Геврича до 3-х років.

ВИРОК У СПРАВІ ІВАНА ГЕЛЯ
ТА ЯРОСЛАВИ МЕНКУШ

Ім'ям Української Радянської Соціалістичної Республіки 1966 року, березня 24 – 25 дня, судова колегія в кримінальних справах Львівського обласного суду в складі:

головуючого – Романця,

народних засідателів – Шевчук П. С., Мальчицького Я. Ю.,

при секретареві – Юрко,

з участю прокурора Старікова

та адвокатів Сергієнка й Малік

розглянула в закритому судовому засіданні в місті Львові справу про обвинувачення Геля Івана Андрійовича, 18 липня 1937 року народження, уродженця села Клицко Городоцького району Львівської області, проживаючого до арешту в місті Львові, походженням із селян, українця, безпартійного, громадянина СРСР, з незакінченою вищою освітою, неодруженого, несудженого, який до арешту працював слюсарем Львівського електровакуумного заводу, по ст. 64 та 62, ч. 1 КК УРСР.

Менкуш Ярослави Михайлівни, 16 лютого 1923 року народження, уродженки міста Пустомити Львівської області, проживаючої в місті Львові, українки, громадянки СРСР, позапартійної, з середньою спеціальною освітою, яка до арешту працювала конструктором-модельєром Львівського проектно-конструкторського інституту легкої промисловості, по ст. 62, ч. 1 КК УРСР.

Вислухавши підсудних, покази свідків, судова колегія в кримінальних справах Львівського обласного суду п о с т а н о в и л а:

Підсудний Гель Іван, проживаючи й працюючи в місті Львові слюсарем електровакуумного заводу, вступив у злочинний зв'язок з обвинуваченим в іншій справі Горинем

Михайлом і в змові з ним протягом 1964 – 1965 років з метою підриву радянської влади займався організаційною діяльністю, направленою на проведення антирадянської агітації шляхом розмноження й розповсюдження антирадянських націоналістичних документів з наклепницькими вигадками, що ганьбили радянський державний і суспільний лад.

З цією метою підсудний домовився з Горинем Михайлом про необхідність придбання друкарської машинки, і весною 1964 року вони на спільні кошти придбали портативну друкарську машинку системи «Москва» Н 138595, а літом 1965 року притягнув до проведення злочинної діяльності підсудну Менкуш Ярославу для друкування на ній антирадянських документів. З цією метою разом з друкарською машинкою передав підсудній Менкуш статті антирадянського змісту: «Сучасний імперіалізм» і «Зауваження» на цей документ, отримані від Гориня Михайла.

Протягом 1964 – 1965 років підсудний Гель одержав від Гориня Михайла антирадянські націоналістичного змісту книжки: «Вивід прав України», «Україна й українська політика Москви», «Дві українські енциклопедії», видані українськими націоналістичними центрами за кордоном, а також антирадянські націоналістичні документи «Стан і завдання українського визвольного руху», який перефотографував у трьох примірниках, «Відповідь матері Василя Симоненка – Щербань Г. Ф.», «12 запитань для тих, хто вивчає суспільствознавство». Останній документ літом 1965 року передав Менкуш Ярославі, а фотокопію книги «Дві українські енциклопедії» тоді ж передав для ознайомлення Наконечному Євгену.

Крім того, підсудний Гель зберігав антирадянський націоналістичний документ «Стан і завдання українського визвольного руху» у вигляді фотокопії, а також машинописний антирадянський документ «Відповідь матері Василя Симоненка – Щербань Г. Ф.», які вилучені під час обшуку.

Допитаний у судовому засіданні Гель Іван винним себе визнав повністю.

Крім визнання своєї вини, вина його у вчиненому злочині доведена:

– показами підсудної Менкуш Ярослави, яка пояснила, що в 1965 році встановила злочинний зв'язок з підсудним Гель і за його дорученням розмножувала антирадянські документи, одержавши з цією метою друкарську машинку й три антирадянські документи: «Сучасний імперіалізм», «Зауваження» та «12 запитань для тих, хто вивчає суспільствознавство»;

– показами свідка Гориня Михайла, який показав, що в 1964 – 1965 роках разом з підсудним розмножував і розповсюджував антирадянські націоналістичні документи;

– показами свідка Зваричевської Мирослави, яка підтвердила, що знайомила підсудного з антирадянським документом «З приводу процесу над Погружальським»;

– показами свідка Наконечного Євгена, який показав, що брав у Геля Івана фотокопію книжки «Дві українські енциклопедії»;

– висновком кримінальної експертизи, згідно якої слід капілярного візерунка на першому листі фотокопії антирадянського документа «Стан і завдання українського визвольного руху» залишений великим пальцем лівої руки підсудного Геля Івана (а. с. 128 – 130, т. 3);

– речовими доказами, вилученими при обшуку на квартирі: фотокопією антирадянського документа «Стан і завдання українського визвольного руху» та машинописного тексту «Відповідь матері Василя Симоненка – Щербань Г. Ф.».

При таких обставинах суд вважає, що злочин підсудного Геля Івана доведений, а кваліфікація його статті 64 та 62, ч. 1 КК УРСР є вірною.

Підсудна Менкуш Ярослава літом 1965 року вступила в злочинну змову з підсудним Гелем Іваном і разом

з ним з метою підриву радянської влади до дня арешту займалася проведенням антирадянської агітації шляхом розмноження й розповсюдження націоналістичних документів, які містять наклепницькі вигадки, що ганьблять радянський суспільний лад.

У серпні 1965 року у своїй квартирі в місті Львові отримала від підсудного Гея друкарську машинку «Москва» Н 138595, а також антирадянські документи «Сучасний імперіалізм» та «Зауваження» з метою їх розмноження, які надрукувала лише частково в зв'язку з арештом. Тоді ж отримала від підсудного документ антирадянського змісту «12 запитань для тих, хто вивчає суспільствознавство», з якого передрукувала одну сторінку й передала для ознайомлення Яремко Яніні.

З цим же документом в її квартирі ознайомився Боднар Роман.

До дня арешту зберігала в себе на квартирі названі антирадянські документи, а також друкарську машинку.

Допитана в судовому засіданні підсудна Менкуш у пред'явленому обвинуваченні визнала себе винною.

Крім того, вина її у вчиненому злочині підтверджена:

– показами підсудного Гея, який підтвердив, що притягнув Менкуш до розмноження антирадянських документів, забезпечивши її для цієї мети друкарською машинкою, папером, копіркою та вручив їй антирадянський документ «Сучасний імперіалізм» та «Зауваження», «12 запитань для тих, хто вивчає суспільствознавство»;

– показами свідка Боднара Романа, який читав цей документ у квартирі Менкуш;

– висновками кримінальної експертизи, згідно яких вилучені в квартирі Менкуш 4 сторінки машинописного тексту «Сучасний імперіалізм», «Зауваження» й одна сторінка машинописного тексту «12 запитань для тих, хто вивчає суспільствознавство» надруковані на друкарській машинці Н 138595 марки «Москва», вилученої у Менкуш.

Крім того, вилучено в підсудної 1023 листи паперу й 250 листів копійки.

При таких обставинах колегія вважає, що злочин, учинений Менкуш, доведений і по ч. 1 ст. 62 КК УРСР кваліфіковано вірно.

При обранні міри покарання колегія враховує як тяжкість вчиненого злочину, так і чистосердечне визнання підсудними своєї вини та розкаяння, що являється пом'якшуючою обставиною.

На підставі викладеного й керуючись ст. ст. 323, 324 КПК УРСР, судова колегія в кримінальних справах Львівського обласного суду п р и г о в о р и л а:

Гель Івана Андрійовича на підставі ст. ст. 64 і 62, ч. 1 КК УРСР та санкції ст. 62, ч. 1 КК УРСР до трьох років позбавлення волі у виправно-трудої колонії суворого режиму, без заслання.

Менкуш Ярославу Михайлівну на підставі ст. 62, ч. 1 КК УРСР до 2 (двох) років і шести місяців позбавлення волі у виправно-трудої колонії суворого режиму, без заслання.

Строк відбуття покарання засудженому Гель І. А. рахувати з 24 серпня 1965 року, а засудженій Менкуш Я. М. – з 25 серпня 1965 року.

Міру запобіжного заходу до вступлення вироку в законну силу відносно обох засуджених залишити попередню – тримання під вартою.

На підставі ст. 93 КПК УРСР стягнути із засуджених по 55 крб. 95 коп. судових витрат у дохід держави.

Речові докази: друкарську машинку «Москва» Н 138595, папір та копійку конфіскувати.

Головуючий – Романець,
народні засідателі – Шевчук,
Мальчицький
З оригіналом згідно:
заст. голови Львівського обл-
суду (В. Романець)

Касаційна інстанція знизила покарання Ярославі Менкуш до одного року ув'язнення в концтаборі суворого режиму. Вона була першою з «призову» 1965 року, хто повернувся з Мордовії й розповів про тамтешні табірні порядки.

[«СПРАВА» М. ОЗЕРНОГО]

Додаток № 20

Першому секретареві ЦК КП
України тов. Шелестові Петру
Юхимовичу

Протягом місяця я не наважувався звертатися до Вас із цим листом, думав, сумніви мої розвіє ХХІІІ з'їзд КП України. Оскільки сподівання виявилися марними, – відсилаю.

Як і кожен громадянин, я був стурбований раптовими арештами, проведеними влітку – восени минулого року серед української інтелігенції. Не маючи офіційної інформації про характер арештів, усі ці місяці я, як і кожен з нас, жив суперечливими плітками, що їх так охоче поширювали обивателі та провокатори. Та ось 4 – 7 лютого я побував у Івано-Франківську на процесі одного з цих заарештованих – учителя Озерного М. Д. І дещо втямив. Щоб Вам краще зрозуміти хід моїх думок, до листа додаю власні замітки, зроблені в залі суду, за допомогою яких Ви, за бажанням, помітите білі нитки, що ними наспіх прострочена справа так званого націоналіста Озерного.

Зверніть увагу. Учителя української мови й літератури судять не на педагогічній раді. Судять не на вчительській конференції. Навіть не на товариському суді. Учителя української мови й літератури судить кримінальний суд. До того ж – закритий. Формально він називається відкритим. Але скажіть, будь ласка, що то за відкритий суд, коли в залі сидять люди із спеціальними, віддруко-

ваними на машинці запрошеннями, – неначе ото любителі на театральній прем'єрі, а мені, кореспонденту центральної республіканської газети, товариш у цивільному, якому я пред'явив при вході редакційну посвідку, зауважив: «Щось вашого прізвища немає в списку запрошених»? Мені, не відаю, з яких міркувань, усе ж дозволили бути присутнім на суді. Щоправда, це було понад місяць тому, до зали, де судили днями київського студента-медика Ярослава Геврича, не допустили не тільки кореспондентів, а навіть рідних.

Так-от, учителя української мови й літератури судять за те, що він прищеплював дітям «український буржуазний націоналізм», домагаючись, щоб вони не вживали русизмів, диктуючи їм «націоналістичні» афоризми: «У здоровому тілі – здоровий дух», «Твоїми ворогами є вороги твого народу», підбираючи їм для декламації твори Шевченка, які друкуються в кожному «Кобзареві»! Його засуджують на шість років ув'язнення й ізолюють із життя як небезпечного злочинця. «Неправильному» вчителю протиставляють «правильного», якому можна довірити «правильно» виховувати молодь. Цей правильний учитель, побачивши на портреті Т. Г. Шевченка рушники, відчув, що «тут щось є», і звернувся зі своїми пильними думками не до педради, не до дирекції, не до райвно. Він звернувся з таємним доносом до органів КДБ, і ті, вистеживши неправильного вчителя, підготували справу, яку Ви читатимете нижче.

На процесі фігурувала так звана «заборонена література». Що за термін – зрозуміти важко. Хіба можна в другій половині ХХ сторіччя допитливим людям, які сягають найпотаємніших закопелків природи, окреслити якісь межі знань? Важко уявити собі тепер по-справжньому освічену людину, яка мала б можливість щось прочитати й не прочитала б. Сміховинний вигляд мають ті люди, які в читанні якоїсь статті чи книги вбачають підрив сил найбільшої країни світу. Боже ти мій, – якої ж то

сили має бути та супербомба!? Відома річ, так звана «заборонена література» може нести в собі неправдиву інформацію. За розповсюдження дезінформації, звичайно, варто було б карати. Та з тими колосальними засобами пропаганди, які є в нас – преса, радіо, кіно, телевізія... – можна не тільки спростувати неправдиву інформацію, але й затаврувати й морально знищити дезінформаторів. Наклеп завжди можна спростувати. Треба просто вірити в здоровий людський глузд, який завжди відрізняє правду від брехні.

Я дозволяю собі такі узагальнення, бо не думаю, що івано-франківський процес – випадкове, локальне явище. Перед тим, як дати дозвіл на цей суд, хтось же мусив проаналізувати представлені матеріали. Як на мій погляд, при цьому допущено помилку, у тенета якої урядовці потрапляють найчастіше – зроблено передчасне узагальнення. У чесній, щирій тривозі української інтелігенції за долю рідного народу і його культуру чиясь нездорова, плескувата уява уздріла мало не державну змову. Центральний комітет Комуністичної партії України замість того, щоб тверезо проаналізувати ситуацію та уважно вивчити, чому на Україні допущено відступ від ленінської національної політики, передав цю справу на розгляд малокомпетентної в національних питаннях організації – КДБ. Уже раз прийнято таке мудре державне рішення, що саме на судових процесах слід розв'язувати наболіле національне питання, то хоч будемо проводити їх відкрито, чесно, хай слухають їх неупереджені люди й роблять висновки. Зрештою, це не добросердне побажання, це нормальна реакція людини, громадянство якої обпльовують. Так, мені здається, має думати кожен – у наш час цінується не стільки героїзм, скільки елементарна порядність.

Слово націоналізм останнім часом густо заряхтіло на шпальтах друкованих органів. Чийсь дужі легені вперто роздмухують зітлілі головешки, і в повітрі знову нудно

запахло чадом. Якось так здавна повелося на нашій землі, що звинувачення в націоналізмі ніколи не вимагало особливих доказів: людину, немов кроля, били молотком у лоб і кидали в мішок. У людей високих почувань такі дії викликають лише огидження й подив. Невже ж і нашому поколінню, народженому після Жовтня, судилося стати кролячим м'ясом? Невже ж немає в нас сили, яка б зупинила пошесть?

Хотілося б почути авторитетну відповідь на ці болючі запитання...

19 березня 1966 р.

Павло Скочок, літературний працівник газети «Радянська Україна»

ЗАПИС СУДУ В ІВАНО-ФРАНКІВСЬКУ
НАД УЧИТЕЛЕМ ОЗЕРНИМ
4 – 7 лютого 1966 року
(Без першого дня суду)

Допит свідків

М а т в і є н к о Антоніна Михайлівна, викладач Київського держуніверситету:

– З Михайлом Дмитровичем Озерним я познайомилася в кінці липня 1964 р. Говорили на теми, що стосуються філології. Він виявив обізнаність, яку має не кожен кандидат. Я дала йому прочитати листа канадських діячів культури до діячів культури України. У жовтні 1964 року він прислав мені листа, де була вкладена стаття для преси про правильне вживання окремих українських слів. Улітку 1965 року він несподівано прийшов до мене й повернув мені промову Ейзенхауера на відкритті пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні. Даючи йому ці документи, я не думала, що їх так тлумачитимуть на суді. Ці матеріали для мене не були інформаційними, про них ми читаємо в радянських газетах та журналах. Як науковий співробітник, я мала доступ до подібних матеріалів, а тому не дивно, що вони були в мене.

П р о к у р о р. Ви мали доступ до спецфондів?

М а т в і є н к о. Так. Цікавилася поезією.

П р о к у р о р. Вам відомо, що зберігання й розповсюдження спецфондівських матеріалів – кримінал? Де ви їх узяли?

М а т в і є н к о. У Михайла Степановича Чубича. Він дав їх мені з собою на декілька годин, і я встигла переписати.

П р о к у р о р. Які матеріали дали Озерному?

М а т в і є н к о. Здається, лист канадців.

П р о к у р о р. Не здається. Ви ж ерудована людина, як називається цей документ?

М а т в і є н к о. «Лист діячів культури Канади до українців». Його я дала Озерному в 1964 році, а промову Ейзенхауера – минулого літа.

П р о к у р о р. Який лист був переписаний вами?

М а т в і є н к о. Ейзенхауера.

П р о к у р о р. Без помилок. На місці коми, крапки. Вас же навчили в радянській школі. Це ваш почерк? А де оригінал?

М а т в і є н к о. Ніби мій.

П р о к у р о р. А де оригінал?

М а т в і є н к о. Віддала Чубичу.

– Навіщо переписали?

– Без мети.

– З якою метою передавали іншим?

– Озерний виявив зацікавленість.

– Чому ви на першому допиті не призналися, що знаєте Озерного?

– Була приголомшена раптовим арештом. Нам такі арешти в Києві здаються дивними.

– Чому ви розписуєтеся за весь Київ? Я теж часто буваю в Києві, маю відношення до таких-от, як ви. І бачу, що життя в Києві нормальне, як і скрізь. Яку мову ви викладали?

– Училася.

– А зараз?

– Польську.

– Чому ж це ви ратуєте за українську мову, а викладаєте то німецьку, то турецьку? Хто такий Чубич?

– Викладач університету. Він помер, зовсім випадково.

– То він що, був антирадянською людиною? Віддаєте звіт, що це антирадянська література?

– Віддаю.

– А ви ж кажете, що вона вільно ходить по руках?

– Я йшла зі школи й випадково зустріла Чубича, він мені дав почитати.

А д в о к а т. А чому ж ви переписали цю статтю?

– Я не маю доброї пам'яті, а тому хотіла ознайомитися й використати цитати в статті для «Літературної України».

П р о к у р о р. Вам попадались оригінали з-за кордону?

– Ні.

– А він же завірений? Звідки ви знаєте, що це оригінал?

– Мені здавалося, що він відповідає духу американського життя.

– Ейзенхауер прислав протест, що такої доповіді він не виголошував. Як ви могли захистити дисертацію, маючи погану пам'ять?

С у д д я. Так ви добре знали Озерного?

– Зустрічалися з ним двічі. За цей час я переконалася в його порядності.

– Це за час катання на човні і в ресторані?

– Це справи не стосується.

– То про що ж у вас розмови були?

– Про красу Карпат і туристські подорожі.

– Ви ж знали, що Озерний з Івано-Франківської області, тут радянська влада не 47 років?

– Я не знала, що тут діється.

– Що тут було оунівське підпілля, чули?

– Знаю, що були бандерівці.

О з е р н и й. Хто був з вами тоді на пляжі?

– Франчук, викладачка університету.

С у д д я. Ви хочете сказати, що були втрюх?

О з е р н и й. Так.

***

Н е м и р о в и ч Іван Олексійович, старший редактор видавництва «Радянський письменник»:

– Озерного знаю років зо три. Познайомився в Тернополі, де я виступав з віршами. Озерний був у мене на квартирі разів чотири. На початку минулого літа він зайшов до мене у видавництво й сказав, що є лист і відозва

Папи Римського до українців. Я сказав, що відозва мене не цікавить, більше мене цікавить постанова уряду про викладання української мови.

С у д д я. Коли це було?

– У 1965 році. Я саме одержав квартиру, і мені було не до Папи Римського.

П р о к у р о р. Який документ, Озерний, ви пропонували?

О з е р н и й. Це було сказано між іншим, а не для того, щоб вести мову про документ. Я думав, що, може, в Києві цей документ надруковано.

П р о к у р о р. Ви що, хотіли вплинути на Немировича?

О з е р н и й. Я не можу твердити, що я впливав на Немировича. Навпаки, я відчував вплив його творів на себе.

П р о к у р о р (до Немировича). Ви сказали, що Озерний добре розуміється на літературі?

Н е м и р о в и ч. Так.

– Ви читали його «Заповіді націоналіста»?

– Від вас чую вперше.

– Я вам дам прочитати документа, і ви потім скажете свою думку про нього. Якою мовою ви розмовляли?

– Українською.

– А Озерний сказав, що в Києві не чути української мови.

– (Прочитавши документ). Це не твір, а жалюгідні потуги..

– Сідайте, Немирович, поруч з кандидатом наук і прочитайте уважніше.

***

Свідок І в а н и ш и н, житель с. Дуба Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл., учитель фізкультури:

П р о к у р о р (до Немировича). Ну, і яка ваша думка?

Н е м и р о в и ч. Про літературну чи політичну сторону?

– Загалом.

– Бездарна писанина.

П р о к у р о р. А кандидат наук якої думки?

М а т в і є н к о. Протестую. У мене є прізвище.

І в а н и ш и н. У мене вилучені такі статті: «З приводу процесу над Погружальським», «Відповідь матері Симоненка», «Виступ Дзюби на вечорі Симоненка», «Українська освіта в шовіністичному зашморзі». Ми читали з Озерним лист Караванського. Перегортаючи журнал «Ранок», якого я взяв у Озерного, я побачив у ньому послання Папи Римського і лист Івана Кріпака.

П р о к у р о р. Звідки ви одержали ці документи?

І в а н и ш и н. Я був у Львові і там зустрів свого друга Косіва, аспіранта, зав. кабінетом франкознавства. У нього я й забрав ці документи.

– Ви зустрічалися з Косівим?

– Так, з осені 1963 року, минулого року у вересні – на очній ставці.

– Як вам було запропоновано цю літературу?

– Спочатку мене цікавила українська література, оскільки я навчався в російській школі. Косів приходив до сестри, яка в нас навчалася, отоді я з ним і зустрічався. Ще в 1960 році я зацікавився віршами Драча, Вінграновського, Костенко, недрукованими.

– І чого ж це зійшлися з Косівим?

– У газеті я прочитав про спалення бібліотеки в Києві. Поїхав до нього, він дав мені прочитати статтю «З приводу процесу над Погружальським».

– Коли вас заарештовано?

– 28 серпня 1965 року.

– Вас випустили?

– Так, мені пішли назустріч.

– Стривайте, хто там пішов! Ви ж розкаялися.

– На зборах у селі Дуба сказав, що я молодий, розкався. Мені повірили, що буду чесно трудитися.

– Значить, ви визнали, що вели антирадянську пропаганду? Де ви працюєте?

– Ніде.

– Що, думаєте не попадати в націоналістичний зашморг?

– У мене є фах.

– Негайно подзвоніть мені після процесу, де влаштуєтеся.

– Я хворий. Хочу відпочити.

– Радянське суспільство за час вашого арешту пішло далі, так що треба наздоганяти. А ви читали Леніна?

– Читав.

– До арешту чи після?

– І в тюрмі (сміх у залі).

– Так у вашій школі є русифікація?

– Ні.

– А де ви її бачили?

– Я, крім Львова, ніде не бував.

П р о к у р о р (до Озерного). А чому ви з собою носили свої речі?

О з е р н и й. «Omnia mea mecum porto», – любив казати Сковорода. Я наслідував його приклад. Оцей костюм, що на мені, і те, що в портфелі, – ото й усе моє багатство.

– Ви знайомі з висловом, що все залишається людям?

– Так. Дискусії й усе інше – зникає...

– Стривайте. А чому ж ви не залишили статей де-небудь?

– Не встиг. Мене заарештували в дорозі. Там були не тільки ці документи, а й легальні, зокрема Маяковський, «Літературна Україна». (До Іванишина). Ви сказали, що ви хворий?

І в а н и ш и н. Так. Шлунком.

С у д д я (до Матвієнко). Ви знали про сім'ю Озерного?

М а т в і є н к о. Ні.

***

Свідок Ч и к а л о Зиновій Карпович, скрипаль Тернопільського музичного училища:

– У 1957 році я закінчив музичне училище. З тих пір або з 1958 року знаю Озерного. Працював я в Тернопільському палаці піонерів, там були одні жінки, і ми, зрозуміло, зблизилися з Озерним. Він справив на мене гарне враження. Він вів з успіхом драматичний гурток. У цей час я став учитися друкувати на машинці. І от якось Озерний дає мені переддрукувати якусь бумагу. Я пішов у канцелярію, узяв копірку, папір і став друкувати якийсь вірш Павличка. Потім Озерний дав мені друкувати промову Папи. Написано густо, релігійні слова, і я не все зрозумів. Озерний каже, що то дурниці, прочитай уважніше – зрозумієш. Пізніше він дав мені переддрукувати «Процес над Погружальським». Один екземпляр він дав мені, а решту забрав.

С у д д я. Так ви взяли чи вас примусили?

– Узяв.

– Що вам відомо про погляди Озерного?

– Чогось особливого я не помічав. Дещо...

– Що «дещо».

– Вибачаюся, за час нашого знайомства він постійно скаржився, що йому не дають роботи. Якось він сказав, що у всіх яслах Тернополя дітей учать російською мовою.

– А не казав, що англійською чи німецькою?

– Не пригадую. За порадою Озерного я став купувати рідкісні книги.

– Ви член партії?

– З 1963 року.

– Що у вас знайшли при обшуку?

– «З приводу процесу над Погружальським», вірш Павличка, назви не пригадую, «Молитва», точної назви не пригадую.

– «Молитва українця-революціонера».

– Якби я глибше прочитав...

– А які документи у вас вилучили?

– Промову Папи.

– Хто її друкував?

– Я.

О з е р н и й. Я його попросив.

С у д д я. Він сам сказав «Дав», чи ви попросили?

Ч и к а л о. Важко пригадати.

П р о к у р о р. А навіщо ви друкували три копії?

Ч и к а л о. Озерний сказав, що мені корисно було б мати.

О з е р н и й. Якщо так треба, то хай буде. Я сказав: «Це вам не завадить».

П р о к у р о р. Прошу точно.

О з е р н и й. Вам би не завадило ознайомитися.

П р о к у р о р. Розмноження статей – це ж пропаганда.

О з е р н и й. Яка там пропаганда, свідок навіть не пам'ятає заголовка.

П р о к у р о р. Так це контра?

Ч и к а л о. Що це контра, я зрозумів на суді (сміх у залі).

С у д д я. Свідок, пригадайте, що сказав Озерний про літературу.

Ч и к а л о. Конкретизуйте своє запитання.

– Так що ж за розмова у вас була?

– Він казав, що тяжко потрапити у вуз, як при Сталіні. Казав, що зажим міцнішає.

– На політичні теми ви говорили?

О з е р н и й. Ні.

– Якщо ви не розмовляли на політичні теми, то як ви йому довірилися?

– Я з ним працював, був знайомий.

– Так розмовляли на політичні теми?

– Спеціально, підкреслюю, не розмовляв.

***

Свідок Л и т в и н Микола Степанович, бандурист Тернопільської філармонії:

– У мене в гостях був журналіст Данилейко, я його вчив грати на бандурі. Так ми познайомилися з Озерним.

О з е р н и й. Розкажіть конкретно про вечір в Ігоря Герети.

– На цьому вечорі, здається, була розмова про вільну республіку. Говорилося, що мова занепадає, культура. Ці думки Озерного ми підтримали, говорили, що якось треба людей просвіщати. Озерний запропонував послухати нам якусь пісню. Я її не знав, попросив дати слова. Через декілька днів мені ці слова дали. З матеріалів Озерного не читав нічого, антирадянського в Озерного я нічого не бачив.

П р о к у р о р. Звідки ж вам відомо про ці статті?

– Я ж був на допиті, зі мною розмовляв ваш слідчий.

– Уточніть про пісню, яку виконав Озерний на вечорі.

– Озерний сказав, що чув цю пісню до війни.

– А хто вам дав статті?

– Озерний. Писано було від руки. Я, прочитавши, повернув їх. Антирадянського в них я нічого не побачив.

– На попередньому слідстві ви говорили, що знайомилися з «Молитвою націоналіста».

– Ні, я читав цитати.

– З «Правилами» хто вас познайомив?

– Озерний. Заповіді були на окремому листку.

П р о к у р о р (до Озерного). Що мається на увазі?

О з е р н и й. Двадцять правил, що я їх написав. Одного разу свідок прийшов до мене й побачив написане на столі. «Що це?» – запитав він. Я сказав, що нічого.

Л и т в и н. Я говорю про слова пісні. Коли я побачив на столі 25 правил...

О з е р н и й. Їх було 20. А два куплети пісні я написав йому вже після вечора.

С у д д я (до Озерного). На попередньому слідстві ви ж казали, що у вас документи на столі не лежали.

О з е р н и й. Зараз мова йде конкретно про свідка Литвина.

Свідок Г е р е т а Петро Теодорович, священник, живе в Тернополі:

– Озерний був у нас дома разів зо три. Знайомий я з ним через сина Ігоря.

П р о к у р о р. Озерний вам читав якусь повість?

– До слідства я не знав, що мені читав Озерний. На слідстві мені слідчий читав лист Папи Римського.

– А ви пригадуєте, що вам Озерний читав лист Папи?

– Так, Озерний у червні місяці читав мені лист Папи.

Сказав так: «Прочитаю вам щось».

– А яка промова Папи?

– Не реальна, смішна, безпідставна. Молітеся – і народ переможе.

– Де працюєте?

– Священик.

– А де ваш син?

– У тюрмі в Тернополі.

– Якого він року народження?

– Тридцять восьмого. Освіта вища.

– Син одружений?

– Ні.

– Ну, добре. Скоро його там оженять. Ви Литвина знаєте?

– Так.

– Вечір проходив у вас?

– Так.

– Гімн українських буржуазних націоналістів знаєте?

– Ні. Знаю довоєнний народний гімн «Ще не вмерла Україна».

П р о к у р о р (до Озерного). Значить, ви читали послання Папи свідку?

О з е р н и й. Так. Підкреслюю це.

– Навіщо?

– Я приходив не до батька Ігоря Герети, а до священника. Хотів послухати людину, яка знається на релігії.

– Для чого це ви збираєте думки?

– Я їх не збираю.

***

Свідок М е л ь н и ч е н к о Григорій, учитель Ріпківської школи:

– У 1961 р. проводилася підготовка до святкування 100-річчя Шевченка. Цю ініціативу взяв на себе Озерний. Запропонував повісити рушники. Я відчув, що тут щось є. У лекції, яку підготував Озерний, були підібрані цитати Шевченка, де показувався гніт москалів. Після доповіді школярі виступили з концертом. Свій виступ учні почали російською піснею про Леніна. Озерний вискочив демонстративно: «Ех, Шевченківські дні починають російською піснею!» – і вийшов із залу. Потім школярі поїхали з концертом на інші села. У селі Лишівка читали «Розриту могилу». Люди викликали учнів тричі на біс. Після цього я звернувся до органів. Дітей перевірили. Вони були пропитані духом націоналізму. Діти замкнулися, мабуть, у них була клятва. Став я з дітьми говорити. А син якийсь каже мені: «Чому це Україна більша Данії і Голландії, а самостійності не має?». Одного разу діти дивилися футбол по телевізору. Хтось із них вигукнув: «От москалі програють!». Діти говорили, що в Америці діти мають автомашини. На останньому дзвонику в 1964/65 році учні були построєні в лінійку. Озерний став демонстративно за спинами дітей і не йде до вчителів. Він щитав нас усіх дурнями. На лінійці учні не казали, що вони вдячні партії й уряду, а так: «Спасибі вчителям, що навчили нас любити рідну землю». Мені, як батьку, обідно, що ми стільки сил віддали державі, а діти ростуть каліками. (Плаче).

П р о к у р о р. А за правила вам нічого не відомо?

– Ні, не бачив. Чув, що навчав Озерний дітей присязі.

– От ви сказали про футбол.

– Так, це було в моїй хаті. Це мене й примусило звернутися 5 квітня 1965 року в КДБ.

П р о к у р о р. У листопаді.

М е л ь н и ч е н к о. Син мені якось сказав, що якби Озерний почув, як ти говориш по-українському, то за-сміяв би. Ще казав Озерний, що москалі забрали дерево, ось заберуть нафту й Україну переорють екскаватором.

П р о к у р о р. У промові Ейзенхауера сказано, що в Росії існує гніт, як при кріпосному праві.

О з е р н и й. Де я сказав свідку про нафту?

М е л ь н и ч е н к о. Мені, на вулиці.

О з е р н и й. Де?

М е л ь н и ч е н к о мовчить.

О з е р н и й. Хто був тоді на телевізорі?

М е л ь н и ч е н к о. Ігор Михайлів з вашого класу.

О з е р н и й. І сказав про москалів?

М е л ь н и ч е н к о. Ви дітей навчили ненавидіти росіян.

С у д д я (до Озерного). Які у вас ще будуть запитання до свідка?

О з е р н и й. Та годі ставити запитання! (Махнув рукою).

***

М е л ь н и ч е н к о Громислав, син попереднього свідка, студент Львівського політехнічного інституту:

– Озерного як класного керівника знаю добре. Він нас добре навчав української мови. Добре організовував наше дозвілля. Наш клас часто організовував вечори під назвою «Ватра».

П р о к у р о р. Які стосунки у вас з батьком?

– Нормальні. Інколи, правда, сперечалися. Одного разу я запитав батька, чи можлива самостійна Україна.

– Звідки у вас виникли такі дурацькі думки? Україна що, залежить від якихось капіталістичних країн? Ви якогось листа підсудному писали?

– Ні.

– Вас допитували на попередньому слідстві?

– Так.

– Якого ви року?

– 1947-го.

– А кримінальна відповідальність несесться із скількох років?

– З вісімнадцяти.

– А якісь покази ви давали на попередньому слідстві, прошу розказати.

– З батьком я вів деякі розмови.

С у д д я. Давайте конкретно. Коли ви виступали з концертом, то вірш «Розрита могила» читали?

– Так.

– Скільки разів?

– Один.

– А було роз'яснення, про які часи писав Шевченко?

– Таких роз'яснень не було.

– А хто такий «червоні українці»?

– Зустрічав ці слова я у віршах Рильського. Вони й засіли в пам'яті.

– А розмови про самостійну Україну велися?

– Ні, про літературу говорили.

– На слідстві ви сказали такі слова: «Якби Україна була самостійною, то й людям жилося б краще. Я не кажу, що це мої переконання, цьому мене Озерний навчив». Говорили таке?

– Говорив.

– А розмови про пригнічення українців у класі були?

– Були. Про те, що батьки посилають своїх дітей до російських шкіл.

– А націоналістичні розмови з вами Озерний вів?

– В Озерного було чути неприхильне ставлення до росіян.

– Ось ви тут прокурору сказали, що зверталися до батька із запитанням про самостійну Україну. А чому до Озерного не звернулися?

– Не звертався.

С у д д я. Як до вас підійшов Озерний, хитро?

М е л ь н и ч е н к о. Ми бачили, що це розумна, грамотна людина.

О з е р н и й (до свідка). Ваш батько сказав тут, на суді, що ви, Ігор Михайлів і ще дехто вели розмову про москалів. Було таке?

– Було.

– Хто сказав?

– Не знаю.

– Де ви вчитеся?

– У Львівському політехнічному.

О з е р н и й. Добре.

М е л ь н и ч е н к о. Дякую.

***

Свідок Л ю т а к Зиновій, учень Озерного:

– Озерний прийшов до нас, коли я був у 9-му класі. На виховних годинах він розповідав нам про Шевченка, Франка, давав нам записувати крилаті висловлювання.

П р о к у р о р. Як ви розумієте крилаті слова? Пам'ятаєте їх?

– Ні.

– Про яких західноукраїнських письменників говорив вам Озерний?

– Про Федьковича.

– А які письменники боролися проти бандерівців?

– Не пам'ятаю.

– Згадайте хоч одне прізвище.

– Про Галана говорили.

– Про моральні принципи з «Програми партії» чули?

– Чув.

– Де?

– Газети писали.

– А вам ці принципи диктували?

– Ні.

– А як ви розумієте крилатий вираз «Будь гідним виконавцем проводирів своєї нації й борися та працюй для майбутнього». Звідки це?

– Не знаю.

– А за те, що боролися Франко, Коцюбинський, Шевченко, хіба воно не здійснилося? Хіба Україна не має того, за що вони боролися?

– Має.

– За яке ж майбутнє треба боротися?

– Мається на увазі самостійна Україна.

– Так оці слова, що вам зачитав Озерний, і є крилаті вислови? Які твори Галана ви читали?

– За програмою.

– «Плюю на папу» читали?

– Так.

С у д д я. Уточнюю. Галан плював на папу, а Озерний розповсюджував промови папи.

О з е р н и й. «Плюю на папу» я читав на уроці.

П р о к у р о р (до Озерного). Хто вам подобається з українських радянських письменників?

О з е р н и й. Рильський, Малишко, Гаврилюк, Галан, Тудор.

С у д д я (до свідка). Чи казав вам Озерний, що якби Україна була самостійною, то й людям краще жилося б?

Л ю т а к. Не чув.

– У вас на квартирі Озерний був?

– Був. Тоді я писав лист до газети «Друг читача», що в продажі немає книги «Література й коло літератури».

О з е р н и й. «У літературі й коло літератури».

Л ю т а к. Озерний у мене цього листа забрав.

С у д д я. Куди адресувався ваш лист?

– У газету «Друг читача».

– А відповідь на нього є?

– Не було.

С у д д я (до Озерного). Куди ви поділи листа?

О з е р н и й. Укинув у поштову скриньку.

С у д д я (до свідка). Ви Озерному листа писали?

Л ю т а к. Писав.

– Про який пам'ятник іде в ньому мова?

– Про героїв, які загинули у війну.

– Чому саме Озерному ви писали листа?

– Бо він мене просив. Я написав, що відкриття проходило казбонно.

– А Озерний, коли повернувся, не казав вам, що так писати не можна, що це святі пам'ятники?

– Не казав.

П р о к у р о р. А звідки у вашому листі взялися слова, що при відкритті пам'ятника всі співали славу КПРС і царям?

– Я мав на увазі президію.

– Яку?

– Радянського Союзу.

П р о к у р о р (підвищеним тоном). Що ви знаєте про КПРС? Хто вам тлумачив ці думки? На слідстві ж ви казали, що чули ці слова від Озерного? Ви що, ці слова обмірковували на виховних годинах?

– Ні.

– А звідки ж у вас така рішучість?

***

А. М а т в і є н к о заявляє, що згідно зі статтею 234 Кримінально-процесуального кодексу УРСР вона оголошує протест проти терористичних методів ведення допитів капітаном Рудим.

П р о к у р о р. Поскільки на нас покладено нагляд за законністю, я приймаю вашу заяву.

***

Свідок Г а в р и л и ш и н а Люба, учениця Озерного:

– Михайла Дмитровича знаю з десятого класу, він був у нас класним керівником. Він учив нас говорити пра-

вильною українською мовою. Прищепив нам любов до української літератури. Влаштував багато екскурсій. В 11 класі Михайло Дмитрович порадив мені вступати в консерваторію.

С у д д я. А про що ви на виховному часі говорили?

– Про літературу.

– Які крилаті слова вам були продиктовані?

– В 11 класі Михайло Дмитрович дав нам записати крилаті слова.

– А який вступ був до того?

– Михайло Дмитрович зайшов до класу й продиктував нам крилаті вислови, якими ми повинні керуватися в житті. Зошит з цими правилами в мене вилучили.

– А яке правило ви найкраще запам'ятали?

– «У здоровому тілі – здорова душа».

– А Озерний казав, звідки ці слова?

– Він сказав, що це вислови геніальних людей.

– Ви не відчували, що на виховних годинах іде мова про бандерівців?

– Здається, не говорили.

– А де ваш батько?

– Він був комуністом, працював оператором на нафтопромислах. Якось його взяли бандерівці й хотіли вбити. Йому вдалося втекти. Простудився й помер.

– Слідством доведено, що в книзі «Катехізіс українця-націоналіста» є це правило. Прочитайте його.

– «Будь гідним виконавцем заповітів проводирів своєї нації й борися та працюй для майбутнього».

С у д д я (до Озерного). Звідки ці правила?

О з е р н и й. Я відповідав. Деякі з них узяті з 44-х правил українських націоналістів.

– І це ви видали дітям за думки геніальних людей? (До Гаврилишиної). Прочитайте зі свого зошита 14-те й 15-те правила.

Г а в р и л и ш и н а. «Твоїми ворогами є вороги твоєї нації».

Прокурор. А як вас навчав Озерний ставитися до російської культури?

– На уроках української літератури Михайло Дмитрович навчав нас розмовляти чистою українською мовою, сміявся з слів-паразитів «да», «конечно».

– А як Озерний ставився до тих, що неправильно вживали українські слова?

– Сміявся. Я теж сміялася.

Суддя. А куди ви думаєте поступати?

Гаврилишина. На російський факультет педагогічного інституту.

– І це не буде зрадою?

– Я люблю російську мову.

– А примус розмовляти якоюсь мовою і є насильством – націоналізмом чи шовінізмом. Озерний допомагав вам готуватися до вузу?

– В 11 класі одного разу він запитав мене, куди я думаю поступати. «В інститут», – відповіла я. Він порадив мені поступати в музичний заклад. Я сказала, що хочу, але не маю спеціальної освіти. Він сказав, що це пусте. І ось одного разу він повіз мене до Львова, щоб послухати музикантів. Там на Підвальной вулиці мене зустріла Роксоляна Петрівна.

Суддя (до Озерного). Це та сама Горілчак, що дала вам промову?

Озерний. Так. При консерваторії була студія, де готували здібних дітей без спеціальної освіти. Оскільки свідок неодноразово перемагала на оглядах художньої самодіяльності, то я порадив їй поїхати до Львова.

Суддя (до свідка). Озерний викладав у вас російську літературу?

Гаврилишина. Одного разу заступав відсутнього вчителя, коли ми проходили саме Маяковського.

– Озерний виправляв вас, коли ви неправильно вживали російські слова?

– Не пам'ятаю.

– Вираз «червоні українці» ви чули?

– Ні.

– Як давали концерт у Вільхівці, то які вірші читалися?

– «Рідна мова» та інші.

– А вечори, «Голубий вогник» ви проводили? Як ви їх називали?

– «Ватра».

– А хто запропонував назву «Ватра»?

– Михайло Дмитрович.

С у д д я. Я не знаю такого слова. (До Озерного). Ви замінили назву?

О з е р н и й. Свідок так не казала. Протягом двох вечорів був «Голубий вогник». Я одного разу запропонував змінити на «Ватра».

– Що це за слово?

– Те, що й вогник, тільки більше.

– У дванадцятитомному словнику я такого не зустрічав.

– Слово «ватра» існує в українській мові 600 літ. Його вживали Коцюбинський, Франко. Про 12-томний словник української мови я не чув. Може, перепрошую, за мою відсутність уклали? Утім, питання це суто філологічне.

***

К о с і в Ярослава. Учениця Озерного. Коректор районної газети:

– У нас багато діалектизмів, а тому Михайло Дмитрович учив нас розмовляти гарною українською мовою. Літературою я мало цікавлюся, читала Олеся, Галана, Симоненка, Косматенка, Шевченка. Ми часто співали гарних українських пісень. Озерний казав, що вони відмирають. Назву «Голубий вогник» ми замінили на «Ватра». Думаю, від цього нічого не змінилося.

– А якесь інше слово до «ватри» добавлялося?

– Ні. Озерний часто казав, що в Івано-Франківську, Львові та інших містах рідко чути українську мову.

Михайло Дмитрович учив нас боротися за українську мову не так, як бандерівці. Нам, його учням, сумно, що наш учитель знаходиться на лаві підсудних.

– Які правила вам Озерний давав?

– Одного разу він дав нам записати правила, щоб ми їх запам'ятали. Записну книжку з ними в мене забрали.

С у д д я (показуючи записну книжку). Ваша?

– Так.

– Читаю звідси 16-те правило: «Твоїми ворогами є вороги твоєї нації».

П р о к у р о р. А вороги в'єтнамського народу – це наші вороги?

– Звичайно.

П р о к у р о р. Це ж наш інтернаціональний обов'язок – допомагати іншим народам.

О з е р н и й (до свідка). Ви вчитеся?

– Так.

– Екзамен склали?

– З 15 лютого складаю.

С у д д я (до Косів). А про питання сучасного життя, про наші плани говорилося на виховних годинах?

К о с і в. Щотижня кожен учень проводив політінформацію.

***

Свідок Б и ч к і в Юрій Адамович, завуч школи:

– Озерний рідко з'являвся на семінари, на збори. У Шевченківські дні він прочитав доповідь спочатку для вчителів, а потім для жителів села. Ми йому дали вказівки доповнити в лекції про дружбу з російським народом. Він не доповнив. У бесіді якось сказав, що українська мова за межами України не читається. Учні мені часто ображались, що Озерний сміється з них, коли вони погано говорять українською мовою. Ми послушали Озерного. Він попросив піти до нього на урок. Пішли. Цього не побачили.

П р о к у р о р. Можете назвати учнів, які скаржилися?

– Цапів, Остап Олексій...

– У вас методична рада є?

– Є.

– Українську мову й літературу хто викладав?

– Озерний. Зрідка заступав мою дружину, коли та їздила на сесії.

– Ви чули, що в класі пахне націоналізмом.

– Російські пісні не включалися в програму, настирливі запитання...

– Значить, такий запах дійсно був?

– Так. Озерний же був класним керівником.

– Були запитання з цього класу, чому мова не читається в інших республіках?

– Були.

– У зв'язку з арештами, яка реакція була в школі?

– Ми розробили заходи – кожен клас зв'язується з відповідним класом союзної республіки.

– Висновки робите?

– Так.

А д в о к а т. Хто давав указівку доповнити доповідь дружбою з російським народом?

– Директор школи.

– Після другого виступу Озерного, які міри прийняв колектив? Чи слухали на педраді?

– Ні. Доповідь уже було прочитано.

– А після цього ви доручали йому читати лекції?

– Так.

– Які учні скаржилися вам на Озерного?

– Не пам'ятаю.

– Розмову з Озерним ви вели офіційно?

– Ні.

С у д д я. Про стан виховної роботи ви вели мову на партійних зборах?

– Ні.

О з е р н и й. З багатьма показами я не згідний. Доповідь про Шевченка мною була написана. Вона була вилучена й знаходилася в КДБ, її повернули як таку, в якій нічого антирадянського й націоналістичного немає. Цю доповідь на 40 сторінок я прошу представити суду. Я не згідний із свідком, що я не з'являвся на семінари агітаторів. За два роки це траплялося всього двічі, була по-важна причина, про це я говорив. У характеристиці, яку я читав, написано, що я мало читав лекцій. За 2 роки я прочитав лекції працівникам нафтопромислу, ходив на десятихатки, працював не гірше будь-якого вчителя. Свідок Бичків говорив, що я складав програми вечорів. Заходів у школі було багато. Один учитель не може вести виховну роботу. Цим самим ми принижуємо інших учителів, комсомольську та партійну організації. Неправда, що я один складав програми вечорів. Комсомольська організація, яку очолював Мельниченко Громислав, працювала добре, дай Бог, щоб в інших школах так було.

С у д д я. Ви ж атеїст, а «дай Боже» вживаєте.

О з е р н и й. Перший секретар теж уживав ці слова. Неправда, що виконувалися самі українські пісні, включалися й російські, польську пісню «Чорний кот» співали. (Сміх у залі). Я горджуся своїм класом. Я був присутній на концерті для воїнів. Навряд чи нас де-небудь приймали з такою радістю. Тут нудно цитують, що «Розрита могила» читалася тричі (казав Мельниченко – батько, а син – один раз). Я на слідстві сказав один більше, ніж тут усі свідки. Як учитель кажу, що процес ведеться нудно...

С у д д я (до свідка). Що ви скажете відносно заперечень Озерного?

– Озерний, звичайно, не відповідає за всю роботу, та як класний керівник він несе основну відповідальність. На партійних зборах не було необхідності заслуховувати Озерного. Я не сказав, що Озерний не ходив на семінари.

***

Свідок Ц а п і в Тарас Олексійович, викладач історії та географії:

– Озерного знаю як спеціаліста, викладача німецької мови. З перших днів роботи в колективі Озерний усіх ігнорував. На політичні теми ми з ним не розмовляли. Він уживав старовинні українські слова. Не любив відвідувати урочисті збори. Виступав з лекціями. Педагогічний колектив прослухав лекцію Озерного про Шевченка, і ми дали зауваження дещо виправити. Озерний не виконав.

П р о к у р о р. До вас зверталися учні, чому в Росії не викладають українську мову?

– Учні питали, чому в українських вузах більшість предметів викладають російською мовою.

– Хто?

– Продан Петро, учень нашої школи.

– Як ви реагували?

– Я не міг відповісти учню з приводу цієї української мови.

– Хто був класний керівник?

– Озерний.

А д в о к а т. Які ви міри в школі вживали до Озерного?

– Говорили про Озерного на партгрупі. Говорили, щоб не міняв програму.

***

Свідок Х а ц ь к о Параска, учителька:

– Мені відомо мало, я читала в п'ятих класах, де в дітей зовсім інші характери. Одного разу заходжу до одинадцятого класу. «Що за шум?» – питаю. «Ватра», – відповідають. Я зі Східної України, не знала цього слова, і діти пояснили, що це лісовий вогник. Кажу, навіщо поміняли назву «Голубий вогник». «Так Озерний схотів», – кажуть. Одного разу йду на урок. Дівчатка з десятого класу кажуть, що примушують дуже багато Шевченка вчити німецькою мовою. По-моєму, не варто зловжи-

вати Шевченком. Шевченко – це була одинока нещасна людина, а тому писав сумні вірші.

С у д д я. Це з ініціативи Озерного робилося?

– Так. Діти розповідали, що Озерний висміював дітей, які погано розмовляють українською мовою. Одного разу зайшла в нас з Озерним мова, що росіяни до нас погано відносяться. Я не згодилася з ним.

П р о к у р о р. Учні до вас зверталися, чому в Росії не викладається українська мова?

– Ні.

О з е р н и й. Я не пригадую, щоб я намагався довести свідку про вороже ставлення росіян до українців.

Х а ц ь к о. Це було в учительській після роботи.

***

Свідок М а л я р ч и н Мирон Дмитрович, лісничий:

– Улітку минулого року ми зустрілися з Іванишином і Озерним. Приїхали до мене пізно вночі. Зайшли в хату, повечеряли, випили по чарці й лягли спати. Уранці вони поїхали.

П р о к у р о р (до свідка Іванишина). Розкажіть, як це було.

І в а н и ш и н. 25 серпня 1965 року ми з Озерним пішли в село Козаківка. Стріли Малярчина, поїхали до форельних ставків, а потім приїхали додому. Озерний показав журнал «Ранок», де була вкладена стаття «З приводу процесу над Погружальським». Малярчин перегортав цю статтю.

П р о к у р о р (до Малярчина). Де ви родилися?

– У селі Верхнє Синьовидне Сколівського району.

– Давно знаєте Озерного?

– Змалку. Знав його як Михайла з дитинства.

– Давали йому медок, горілочку? Ви часто їздите на мотоциклі п'яним?

– Там такі дороги, що можна.

– Читали ви цю статтю «З приводу процесу над Погружальським»?

– Ні.

О з е р н и й. Коли ми приїхали до хати, то господар часто виходив. Світила гасова лампа. Господар перегор-тав статтю, але не читав. Я сказав, що є стаття з приводу підпалу бібліотеки. Свідок сказав, що хтозна, хто там підпалив. Я згадав, що є документ з приводу підпалу бібліотеки. Свідок не повірив. Ми повечеряли й пішли спати.

С у д д я. Ви сказали свідку, що прочитали. На допиті ви говорили, що вийняли статтю з портфеля й дали свідку. То ви давали чи згадали? Які покази правдиві?

– Ці, що тут, на суді.

– Чому ж на слідстві ви не сказали?

– На допитах я був настільки втомлений, що інколи підписував і те, з чим незгідний був. На допиті я був 11 годин, потім 10 годин.

– Перерву давали?

– На обід.

– Ви були втомлені?

– Так. Я сказав слідчому, що Малярчину не давав документа. Стомився й підписав, як було написано. Я був викликаний на допит 46 раз. Цього разу я був на допиті 6 годин 46 хвилин. Мої покази тут правдиві. Я це казав і слідчому. Він мене так стомив, що я сказав: «Пишіть, як хочете». Підписав.

– Так читав свідок документ?

– Ні. Я сказав, що такий документ є.

***

Свідок Г е р е т а Ігор, до арешту старший науковий співробітник Тернопільського музею:

– З Озерним я познайомився на новорічному вечорі. Весною цього року Озерний прийшов на квартиру, де були мої товариші. Ми говорили про літературу, мистецтво. Згодом говорили, що українці відмовляються від рідної мови. Озерний сказав, що перешкоджає нам русифікація.

Ми в якійсь мірі були згодні. Озерний сказав, що українське питання вирішиться, як Україна вийде з Союзу. Це питання, сказав він, використовують капіталістичні держави й можуть розв'язати ядерну війну. Озерний дав мені статтю «Українська освіта в шовіністичному зашморзі». Озерний дав мені й «Промову Папи Павла VI». У кінці липня Озерний обіцяв привезти з Києва й «Процес над Погружальським». Я був знайомий з цим документом і не взяв.

П р о к у р о р. Хто перший відкрив свої націоналістичні погляди?

– Розмова спочатку не носила націоналістичного характеру.

– Ось ви сказали про вихід України з Союзу.

– Озерний сказав, що, використовуючи питання України, закордон може й розв'язати війну.

– Хто був на вечорі?

– Чубатий та інші.

– З приводу чого вечір?

Г е р е т а. Просто. Прийшли дівчата.

П р о к у р о р. Якими антирадянськими документами ви обмінялися?

– «Українська освіта в шовіністичному зашморзі», «Промова Папи Римського», з «Процесом...» я був знайомий і не взяв.

– Мова про гімн ішла?

– Так. Сказали, що «Ще не вмерла...» – художньо слабкий. Озерний запропонував інший.

– Як виникло питання про гімн?

– Не знаю.

– Хто сказав, що «Ще не вмерла...» – слабкий?

– Я й Озерний.

– Хто запропонував кращий?

– Озерний запропонував щось інше.

– Розкажіть гімн. (Свідок читає «Ще не вмерла...»).

– Хто сказав, що цей гімн слабкий?

– Озерний процитував нам якісь рядки, я їх не чув раніше.

– Звідки ви запам'ятали «Ще не вмерла...»? А документи оці взяли? Утім, про це ви розкажете на своєму процесі. Як ви відноситеся до того, що скоїли?

– Визнаю.

– Що це злочинні антирадянські дії?

– Так.

С у д д я (до Озерного). Розкажіть суду про формування ваших націоналістичних поглядів.

О з е р н и й. Я був на цьому вечорі. З тих осіб, що там були, я мало кого знаю. Усієї розмови я не пригадую. Певно, що в ході розмови я й говорив про русифікацію, про чистоту мови казав. Але за людей, яких слід готувати до боротьби за самостійну Україну, я не говорив. Казав, що як учителі ми повинні прищеплювати людям любов до рідного слова.

– А чому виникла мова про гімн? Це що, зв'язано з відривом України від Союзу?

– Ні. За столом про це ми не говорили. Була закуска, дівчата.

П р о к у р о р. Ви сказали присутнім, що прочитане вами – гімн?

– Ні.

С у д д я (до свідка). Озерний не казав, де почув ці слова?

– Ні.

П р о к у р о р (до свідка). Свідок тут добре прочитав «Ще не вмерла Україна...» А «Марш українських націоналістів» читали?

– Можливо.

П р о к у р о р (до Озерного). Про русифікацію ви стверджуєте?

– Спеціальної конференції про русифікацію в нас не було. У цій розмові я, можливо, й сказав про русифікацію.

– А про відрив України?

– Не пам’ятаю.

– Так була все-таки розмова?

– Не пам’ятаю. Якщо свідок пам’ятає, то, може, й була.

– На совість свідка покладаєтеся?

– У той час я не знав, що прокурор Івано-Франківської області буде мене про це запитувати. Був би запам’ятав.

– Що я – не знали, а що запитують – готувалися.

С у д д я (до Озерного). Ви «Молитву націоналіста» свідку дали?

– Так.

– І промову Папи?

– Одночасно.

С у д д я (до Озерного). Можете задати свідку запитання.

О з е р н и й. Ваша справа закінчена? Скоро я до вас у гості приїду.

С у д д я. Смійтеся, Озерний. Хто сміється останнім – невідомо.

***

Свідок Ч у б а т и й Мефодій, учитель музичної школи:

– До арешту жив у селі Великі Гаї Тербовлянського району Тернопільської області. З Озерним я познайомився в 1965 році в будинку Герети. Там було ще дві дівчини. Ми говорили про українську культуру. Я сказав Озерному, що є багато обивателів, які дбають тільки про власні інтереси. Говорили про незалежність України.

С у д д я. Хто казав?

– Я й Озерний.

– Значить, якщо Україна не буде незалежною, то виникне ядерна війна? Ще що?

– Про русифікацію говорили. Ми говорили, що в середній школі зменшена кількість годин літератури.

– Це правда?

– Як учитель, Озерний знав про це й підтвердив. Ще ми говорили про самостійну соціалістичну Україну.

– Ще що?

– Я декламував Франка «Слави ми не бажаєм».

– А що Озерний?

– Сказав, що це гімн. Я знав, що гімн «Ще не вмерла Україна».

– Не сказав Озерний, де взяв ці слова?

– Здається, не говорив. Я перевіряв мелодію, то вона нагадує якусь радянську пісню. У нас спеціально розмови не було.

– Ви сказали, що «Ще не вмерла...» – загальновідомий гімн?

– Націоналістичний.

– Хто проголосив «Ще не вмерла...»?

– Не розумію.

– На вечорі хто декламував?

– Усі знали.

– Ви знаєте «Ще не вмерла...»?

– Так.

– Прочитайте.

– Зараз не пам'ятаю.

– А Озерний?

– Він сказав, що цей гімн старий, і запропонував новий.

С у д д я (до підсудного). Підтверджуєте це?

О з е р н и й. Не повністю.

– Що?

– Вечір такий дійсно був. Говорили про літературу. Хтось із присутніх нагадав про старий націоналістичний гімн. Хтось сказав, що цей гімн старий. Я сказав, що як був ще хлопцем, то чув пісню й прочитав два куплети.

С у д д я (до свідка). Які були висловлювання Озерного про Генеральну Асамблею?

Ч у б а т и й. Озерний сказав, що якби він мав змогу виступити на Генеральній Асамблеї ООН, то сказав би таке: «Панове, дайте нам незалежну самостійну Україну, і ми здивуємо світ».

С у д д я (до Озерного). Поясніть це?

О з е р н и й. Не пригадую, що саме такі слова сказав.

П р о к у р о р. Ви це в душі виношували?

О з е р н и й. Не пам'ятаю зараз. Там говорилося, що хто хотів.

– А ви могли б, Озерний, такі слова сказати?

– Думаю, що зміг би. Не так дослівно, а щось подібне міг би сказати.

П р о к у р о р (до свідка). Як ви оцінюєте скоєне вами?

– Помилявся. Перебуваючи під слідством, я зрозумів, що це злочин.

– Скільки раз вас допитував слідчий?

– Здається, двічі.

– До вас слідчий примус приміняв?

– Я бачив, що мені нікуди діватися, і признався.

– Так ви покази давали свідомо?

– Так.

Прокурор звертається по черзі до всіх свідків із запитанням, чи застосовували до них слідчі органи який-небудь примус. Свідки по черзі відповідають: «Ні».

П р о к у р о р (до Матвієнко). Ви вели під дверима розмову з учнями Озерного?

М а т в і є н к о. Підходила до Косів і запитувала, який Озерний був учитель. «Добрий», – відповідає. «А людина?» – «Не знаю», – сказала.

П р о к у р о р. Який терористичний метод допустив до вас Рудий?

М а т в і є н к о. Це був моральний терор. Не можу ж я тут уживати нецензурних слів.

– Чим він вам погрожував?

– Казав, що він позбавить мене абсолютно всього, що я маю.

– Ще що?

– Цього досить.

– Ви казали про жіночу гордість?

– Так, її ображали.

- На першому допиті ви сказали...
  - На першому допиті ми обсмоктували мої листи.
  - Чому ж ви не давали правдивих показів?
  - Мене залякували.
  - А київські працівники з вами поводитися нормально?
  - Увічливо.
  - Чому ж ви не давали показань у Києві?
  - Я розділяла переляк громадськості міста Києва.
  - Скільки раз вас допитував Рудий?
  - Чотири дні. З дев'ятої ранку до сьомої вечора.
  - Чому ж ви всього не сказали? До речі, вас допитували тричі. Як ви оцінюєте скоєне вами? Ви цю антирадянську літературу передавали Озерному?
  - Визнаю свою помилку. Каюся. Це не злочин.
  - А були б ви суддею, що б ви сказали?
  - Я зробила помилку.
  - Звідки ви знаєте про статтю 234 з Процесуального кодексу?
  - Читала.
  - Ваша остання посада?
  - В. о. доцента на кафедрі слов'янської філології Київського державного університету.
- С у д д я (до Озерного). Що ви скажете з приводу звинувачень свідків?
- О з е р н и й. Доповідь про Шевченка я робив. Свідки тут наголошували на «Ватрі». Хотів би я запитати, хто з учителів був на цьому вечорі?
- Ц а п і в. Мені вечір сподобався, але це була заслуга учнів.
- О з е р н и й. Категорично заперечую свідчення Мельниченка Григорія. Тут він твердив, що «Розрита могила» читалася тричі, а син – один раз. Потім, Мельниченко Григорій говорив тут про москалів...
- М е л ь н и ч е н к о. Острійо було направлене протів росіян.

С у д д я (до Озерного). Чи роз'яснювали ви учням, що Шевченко говорив у своїй «Розритій могилі» про царизм?

– Свою доповідь я написав. Подивіться. Категорично заперечую, що в 11 класі була якась клятва. Про цей вечір я не знав. Як стало про нього відомо, то зібрали батьківські збори. Учора Мельниченко сказав суду, що в нас була клятва. Це плід хворої фантазії Мельниченка. Власне, Мельниченко й не дав пояснення. Його покази нещирі, неправдиві, уважаю, що це вигадки, наклеп. Дехто зі свідків казав, що Озерний діяв хитро. Хотів би заявити, що якби я був хитрий, то не сидів би тут. Свої думки я висловлюю відверто.

П р о к у р о р (до Озерного). Коли була написана стаття «Відкриття Києва»?

– У 1964 році.

– Коли вами складено пасквіль «Привезли маргарин».

– Це було при Хрущові. Переписано моєю рукою, але це не мій вірш.

– Про який стихійний рух 1961 року йде мова у ваших показах?

– Можливо, є такий показ.

– Що ж це за стихійний рух?

– Я мав на увазі, що в 1961 році відзначали Шевченківські свята. У газетах, журналах появилось більше творів, почалося пошвавлення серед науковців. А в 1964 році святкували Шевченкове 150-річчя. Я це мав на увазі.

П р о к у р о р. Яка ж тут стихія? Це ж проводила партія й уряд?

О з е р н и й. Я так собі й уявляв. Під стихійним рухом я також розумію.

– Ви ж знаєте, що заарештовані Іванишин, Заливаха, у Львові?

– Учора від свідків дізнався.

– Так ви вважаєте, що це стихійний рух? Що ж таке стихія?

– Стихійне, значить, протилежне організованому й запланованому.

– Так ваші дії й ваших співучасників – стихійні?

– Так.

С у д д я. Крім журналу «Жіноча доля», у вас вилучено лондонський бюлетень за 1935 – 1936 роки. Це у вас вилучили «Історію України» Аркаса та «Українську богеми»?

О з е р н и й. Так.

П р о к у р о р. Коли справу вже було закінчено, підсудний звернувся до мене з листом. Оскільки я буду в державному звинуваченні посилатися на цей документ, прошу прилучити його до справи.

С у д д я. Даю згоду.

П р о к у р о р (до Озерного). Ваша остаточна думка відносно скоєного?

О з е р н и й. У ході слідства я став на шлях признання содіяного мною. Хочу заявити тут, що в майбутньому я цього не творитиму. 30 листопада 1965 року в приміщенні Івано-Франківського КДБ я мав зустріч з головою Комітету держбезпеки Нікітченком. Після розмови другого дня мені стало відомо, що Нікітченко на нараді в КДБ узяв до уваги моє зізнання. Я засуджую содіяне.

– Це були злочинні, націоналістичні вчинки?

– Звичайно.

– І ви розкаюєтеся?

– Так.

П р о к у р о р. Прошу долучити до справи й записки, знайдені на прогулочному дворіку тюрми. В одній з них сказано: «Брате мій, я знав, що ти тут, чув твою пісню. Я зізнався. Не журися. Не такий страшний чорт, як його малюють. Горджуся вами. У мене є «Протуберанці серця». До кого були звернені слова «горджуся вами»?

– До Іванишина. На одній із прогулок Іванишин кинув мені записку, де було написано, що він погано себе почуває. Я хотів його підтримати й написав.

– А чому «розкаявся» в лапках?

– Це було написано мною в кінці грудня, коли я познайомився з обвинуваченням.

– Ви зустрічалися із заступником обласного прокурора. Чому ж ви йому не сказали?

– Про цю записку я вже забув.

І в а н и ш и н. Я дійсно почував себе погано й написав записку.

П р о к у р о р. Звідки у вас ця конспірація?

– Мені було скучно. Я почував себе погано, мамі недавно зробили операцію.

П р о к у р о р (до Озерного). Чому ж у двох примірниках?

О з е р н и й. Залишав на прогулочному дворіку без конверта. Хотів передати. Звичайна арештантська пошта.

– Чому ж «розкаявся»?

– Я не штовхав його на те, щоб він тримався. Просто підтримав.

П р о к у р о р. Прошу підшити ці записки до справи.

О з е р н и й. Уважаю їх несуттєвими.

П р о к у р о р. Чи були по відношенню до вас недоволені методи, порушення соціалістичної законності?

О з е р н и й. Ні. Але були випадки, як, наприклад, з Малярчином, слідчий виснажував мене своїми безконечними запитаннями, і я підписував написане.

– А які ще порушення?

– Слідчий не завжди записував так, як я хотів.

– Ще один приклад назвіть.

– Я пам'ятаю зараз один.

– Чому ви, приїхавши з Києва, не сказали своєму учневі, що так писати не можна?

– Я цього листа забув.

– А кінцівку листа пам'ятаєте?

– Забув.

А д в о к а т. Скільки ви працювали в Ріпківській школі?

О з е р н и й. Два роки.

– А перед тим?

– Також два.

А д в о к а т. Прошу приєднати до справи довідку про стан родини Озерного, похвального листа, яким нагороджено Озерного в армії, характеристику, видану Озерному дирекцією Доругівської школи, в якій він працював до 1962 року, ряд документів, що Озерний хорував, і про поганий стан дружини, десять заяв про влаштування Озерного на роботу в м. Тернополі.

П р о к у р о р. Не заперечую. Прошу дати документи для ознайомлення. Кожна довідка повинна бути зареєстрована. На деяких з них немає номерів. Прошу підсудного познайомити, хто накладав резолюції на документах.

О з е р н и й. Тернопільське райвно й облвно.

Державне обвинувачення прокурора Параскевича

Підсудний обвинувачується в скоєнні державного злочину. Розділ – особливо важкі державні злочини. Підсудний – молода людина зі спеціальною вищою освітою.

Націоналістичні оунівські банди давно розбиті, і їхні могили давно заросли бур'яном. Уважаю за потрібне на даному процесі зупинитися на діяльності українських буржуазних націоналістів. Лозунг «Самостійна Україна!» – облудні слова. Шевченко гнівно таврував тих, що «за шмат гнилої ковбаси» й матір продадуть. Бандера й Мельник знали про напад Гітлера. Вони допомагали йому, діставали ласі шматки з гітлерівської кухні. Після розгрому фашизму націоналісти втекли під опіку англо-американських імперіалістів. Націоналісти продалися за шмат гнилої ковбаси, та ще й консервованої. Письменник Мельничук у статті «Слуги жовтого диявола» писав: «Гидке це слово – бандерівці». Ось ще один письменник, з яким мені особисто доводилося працювати, – Козланюк: «За часів окупації ми побачили, що таке оунівці...»

У вересні 1939 року трудящі Західної України визволилися. Завдяки ленінській дружбі народів які перетворення сталися в Прикарпатті! 84 млн. крб. виділено Івано-Франківській області бюджету на рік, 60 млн. – на спорудження комбінату. Усе це – плоди рук усіх націй, зокрема нашого старшого брата. Галан писав у Нюрнберзі про старшого брата.

Вітчизняна війна поклала особливий тягар на плечі російських людей. І яка честь іти з великим російським народом до комунізму. Подивіться на братські могили, у них – люди всіх націй.

За виступи Галана проти папи його відрекли від церкви (цитата з памфлету «Плюю на папу»). І ось у жовтні 1949 року заблистів топор, і він був убитий.

І ось сьогодні з-за кордону надсилають літературу, яку ви бачите тут, на суді. Скажу про книгу, яка в процесі не фігурує. У писанні Лебеда – головного редактора бюлетеня, який видається за кордоном Українською головною визвольною радою, ганьблять ім'я Мельничука. А Галана навіть не спростовують. Можливо, підсудний скаже, що зброя сучасних націоналістів – перо, бумага. За кордоном працює 30 радіостанцій, які щоденно передають антирадянщину. Я змушений говорити про це, бо Озерний зашморгнув себе 10-ма заповідями й 44-ма правилами й прожив з ними до дня арешту – до 25 серпня 1965 року.

Прошу згадати, з якою любов'ю й ласкою згадували свідки про вчителя. А що ж сіяв підсудний серед учнів? Приводжу лист учня Лютака: «Традиційний вечір проходив для декого з сумом. Усі дякували царям і КПРС». Це наклеп – таке поєднання: імперії з СРСР. Тут учні казали, як хитро підходив Озерний до людських душ. Продиктував учням «геніальні» думки «геніальних» людей. Не дивно, що Мельниченко Григорій учора з сльозами доказував, як покалічив підсудний дітей. Тепер зрозуміло, чому підсудний так старався тут нападати на Мель-

ниченка. Питання сина: «Чому Бельгія має самостійність, а ми – ні?» – не могло не примусити Мельниченка звернутися в КДБ. Тут виступали деякі науковці й письменники, так Мельниченко по культурі й політичному розвитку стоїть вище них.

У статті «Українська освіта в шовіністичному зашморзі» гудиться ім'я Леніна. Підсудний цей документ розповсюджує, доказує про русифікацію. Але де ж вона? У 1937 році в нас в області було 108 шкіл, зараз – 12441, з них українських – 11229. У медінституті з 1607 студентів – 1368 українців, у педагогічному з 1200 – українців 1122. Хто підрахував, скільки українців учиться у вузах Росії? З таких-от областей і складається наш Союз. Ленін у статті «Критичні замітки по національному питанню» писав, що з українським буржуазним націоналізмом треба боротися. Подивіться 130 статтю Конституції. Ми ж будемо судити Озерного ім'ям Української Радянської Соціалістичної Республіки, а пропаганда проти неї карається законом.

Я просив додати до діла написаний мені лист Озерного. У ньому є такі слова: «Скільки в моєму житті неслави й подвигу – судити тяжко. Хай нас розсудять люди. Я далекий від українського буржуазного націоналізму. Я далекий і від псевдопатріотів. Моє кредо – на людській кривді щастя не збудуєш». Це кредо хочу прокоментувати.

Підсудний 1929 року народження. Які подвиги скоїв Озерний? А от які злочини – суд і слідство бачать. Спробую визначити, скільки зла заподіяв Озерний. Ви пишете, що далекі від фальшивого українського буржуазного націоналізму й псевдопатріотів. І ось я підходжу до вашого кредо. «Відкриття Києва». Ви розкаюєтеся тільки тоді, коли вас притисли до стіни. Ви не могли утриматися, щоб не розповсюджувати виступ папи. У статті «Відкриття Києва» ви закликаєте перерізати тих, що зовете їх «червоними українцями». Ось ваше кредо.

«Привезли маргарин» – це наклеп на нашу дійсність. Підсудний сказав, що почуте йому сподобалося. Ходити по українській землі, їсти український хліб – і такий наклеп на нашу дійсність. Коли не вистачало продовольчих продуктів, це була не політика радянської влади, це помилки. Підслуховувати й колекціонувати пасквілі не годиться.

Не можу не зупинитися на вечорі 22 серпня 1965 року, який відбувся на квартирі Герети. Якщо закордон не прийде на допомогу Україні, то виникне ядерна війна, – ось про що говорено на вечорі. Тут удосконалювався гімн, словами обвинуваченого сказано, що цей гімн застарів.

На суді доведено, що підсудний скоїв особливо небезпечний державний злочин, передбачений 62 статтею Кримінального кодексу УРСР. Щодо статті 64 – її слід виключити з обвинувачення. Якоїсь організації в наш сучасний вік не може бути. Це окремі явища, як-от Озерний, Герета. Уважаю, що своїм розкаянням Озерний один рік скинув, і вимагаю шість років.

Про дії Матвієнко прошу повідомити в Київський університет, про можливість перебування її на роботі, а вчену раду – зняти кандидатське звання.

Підсудний прожив з 1961 року в зашморзі 44-х правил, 10-ти заповідей і 12-ти прикмет. Хотів би почути про це в останньому слові підсудного. Хочу, щоб покарання зняло з нього цей зашморг, щоб жив він по принципах Програми Комуністичної партії.

Громадський обвинувач, директор школи

За 25 років зійшло сонце свободи над Карпатами, розірвало окупи – ось ці слова треба було нести Озерному до людських душ. Замість цього він ніс націоналістичні. Дивно мені, що люди, які мають справу з педагогікою, займалися цим.

Де правда, що російських уроків у школах більше, ніж українських? Її немає. З нашого села 10 чоловік мають вищу освіту, 20 – середню, зараз навчається 27. Половина наших випускників учаться. Це не ваша, Озерний, заслуга – колективу вчителів. І ось цим учням продиктували ви націоналістичні правила без відома вчителів і батьків.

У вік космосу й кібернетики згоріла бібліотека. Це, кажуть, дивно. А що відбувається такий процес, хіба не дивно? У характеристиці, яку видано було Озерному раніше, написано було, що він відданий справі комунізму. Суд допоміг нам розкрити його справжнє обличчя. Ми пропонували Озерному більше годин, а він брав тільки ставку, посилаючись на зайнятість. Тепер я зрозумів, навіщо він це робив. Він спеціально поступив у вуз, щоб їздити на сесію та возити націоналістичну літературу.

Хочу виразити велике обурення нашого колективу, нашого села проти дій Озерного. Виношу пропозицію покарати його згідно радянських законів. Пропоную позбавити його звання радянського вчителя.

Адвокат

У сучасний момент на території західних областей України значно виросла свідомість людей. Наше село, якщо порівняти з панською Польщею, – це семимильний крок уперед. Дивно, що такі явища, як прояви націоналізму, ще є. Хай би хоч після війни! Це поодинокі темні плями на нашому білому тілі. Сьогоднішня справа показала, що опошлено найдорожчі принципи. Тут говорилося про якесь приниження української мови, про русифікаторство. За Польщі, я пам'ятаю, висіли навіть вівіски – «День без українця». У цей день нас могли бити як псів. Старші люди пам'ятають, що це була подія, коли українець одержував роботу. Зараз ми всі забезпечені роботою, і говорити про якесь русифікаторство – без-

глуздя й одурманення молоді. Я не буду зупинятися, що склад злочину доведений. Я згодний. Я з боку захисту представляю обставини й мотиви злочину. Треба вибрати таку міру покарання, щоб виправити злочинця.

Я вважаю, що таких нездорових ворожих думок мій підзахисний раніше не виявляв. В армії йому видано було похвального листа, який дають кращим...

Значить, в армії мій підзахисний вів себе як слід. Уважаю, що в нього ці ворожі думки появились під впливом інших осіб. Мотив, що йому в Тернополі не вдавалося влаштуватися на роботу, несерйозний. Якби Озерний звернувся до суддів – вони допомогли б йому влаштуватися на роботу. Документи, які попали до нього, треба було здати куди слід.

Дружина Озерного – комуніст. Якби вона знала про діяльність чоловіка, то була б залишила його або перевиховала. Якби підсудний був із сім'єю, то цього б, певно, не трапилось! Тут виступав громадський обвинувач. Мені здається, що Озерним слід було б зацікавитися школі й партійній організації, а цього не зроблено. Чому не викликали Озерного на збори й не сказали про недоліки доповіді про Шевченка? Якби такі міри було прийнято, то цього б, думаю, не трапилось. Суд має винести окрему ухвалу й донести її до відома облвно.

Тут ми слухали покази Матвієнко. Вона каже, що хотіла вивчити промову Ейзенхауера на відкритті пам'ятника у Вашингтоні й написати статтю для «Літературної України». А чому ж вона віддала її Озерному на цілий рік? З судового розбору видно, що не Озерний давав статті Матвієнко, а вона йому. Або візьмемо Герету – старшого наукового співробітника Тернопільського музею. Він повинен пропагувати минуле. А як же він це робить, коли він син священника? Прошу звернути увагу на найсерйозніше. Мій підзахисний на допитах казав правду. Щодо показів Матвієнко Озерний зізнався. Тут він поступив чес-

но. Уважаю, що треба взяти це до уваги. У 1950-х роках давалися Озерному характеристики, які говорять про те, що Озерний був дуже позитивним. Думаю, що й у майбутньому він вестиме себе так. На його утриманні двоє дітей. Стан здоров'я Озерного та його дружини поганий, отже, судити його треба м'якше. Шість літ, по-моєму, забагато.

Останнє слово підсудного

Я скоїв антидержавний, антинародний злочин, за який несу відповідальність тепер. Мені дуже соромно перед судом і присутніми за свої антинародні дії. Я щиро каюся. Прошу суд повірити моїм словам, що такого більше ніколи й ніде не повториться. Це було вперше й востаннє в моєму житті.

Я прожив 37 років, 18 з них учився, 3,5 року віддав армії. 13 років працював на педагогічній роботі, чотири роки був пастухом. Дитинство моє пройшло в тяжких умовах: ріс без батька, зазнав і голоду і холоду, різних поневірянь, було нелегко й учитися. Учився я у Львові, жив із стипендії. У 1948 році був призваний до армії, де служив до 1952 року. В армії я не мав жодного покарання. За відмінну службу мені присвоїли звання сержанта. Не сачкував, як кажуть, після демобілізації з армії працював у Старобешевому, на Донбасі. Там я був на хорошому рахунку.

У 1954 році я одружився. Дружина моя – лікар, має 16 років стажу, вилікувала багатьох дітей. Старший син учиться читати. Молодший син пішов тільки цієї осені до першого класу. Я не бачив ще, як він пише, жодного його зошита, хоч я вчитель. Старшого я хоч почерк бачив (плаче, дружина кидає із зали репліку: «Михайле, не плач»). Тому я прошу суд. Я заслужив велику кару перед радянським правосуддям, але моє горе помножується на страшне горе дружини й малих дітей. Діти нічого не винні. Коли я працював, то я, власне, сам себе пока-

рав ще до суду. Я жив у Івано-Франківській області, а сім'я – у Тернополі. Я був наче в добровільному засланні. Коли я працював, то міг вислати сім'ї хоч 40 – 50 крб. Ось уже півроку я нічим не допомагав своїй сім'ї. А зарплата дружини не дуже велика, щоб нагодувати й послати до школи дітей. Сама вона хвора, а тому на неї впало подвійне горе. Я знаю, що зробив дуже тяжкий злочин. Проклинаю той день, коли я взяв у руки ці дурацькі наклепницькі націоналістичні папери. Коли б я жив із сім'єю, то мені б ніколи було їх читати.

Я звертаюся до суддів моїх із проханням повірити моїм словам. Десятому закажу, а якщо десь почую, то зразу повідомлю державні органи. Готовий понести будь-яке покарання. Але я прошу суддів подумати над тим, що при вирішенні моєї долі вирішується й доля моїх невинних дітей. Вони навіть не знають, що я заарештований. Мати сказала, що я скоро повернуся. Хай краще діти не знають, що я в такому становищі. Звертаюся до суддів, щоб вони врахували велике горе, яке випало на долю моєї дружини, дуже чесної людини. Я не хотів би плямувати дітей, яким жити за комунізму. Соромно, що їм доведеться колись написати в анкеті, що батька засуджено за антирадянський злочин. Прошу суд замінити покарання на заслання на будь-який строк чи край Радянського Союзу. Чесною працею я відкуплю свою провину. Діти мої, напевне, житимуть при комунізмі. Прошу суд допомогти мені зберегти сім'ю. Якщо суд піде мені назустріч, то я відроблю провину чесною працею й зможу принести користь. У житті я не був паразитом. Прошу суд увійти в трагедію моєї сім'ї, допомогти мені стати на чесний шлях. Свого слова дотримаю, і те, що було в 1964 – 1965 роках, не повториться. Я вірю у велику справедливість радянського суду. Вірю, що радянське правосуддя допоможе мені зберегти сім'ю. Це найбільша моя мрія. У мене все.

Оголошується вирок: 6 років ув'язнення в таборах суворого режиму.

(Пізніше Верховний суд УРСР зменшив ув'язнення до 3-х років. – В. Ч.)

Надзвичайно важливий для характеристики всіх процесів 1965 – 1966 рр. запис став можливим завдяки випадковості. Журналіст П. Скочок був у Івано-Франківську в редакційних справах, випадково почув розмову про процес (про який ніде не оголошувалося) і, користуючися посвідченням працівника органу ЦК КПУ, потрапив до зали суду.

[«СПРАВА» М. МАСЮТКА]

Додаток № 21

СПРОСТУВАННЯ ВИСНОВКІВ ЕКСПЕРТНОЇ ФІЛОЛОГІЧНОЇ КОМІСІЇ В СКЛАДІ ФІЛОЛОГІВ НЕБОРЯЧКА, ЗДОРОВЕГИ, ГРИЦЮТЕНКА, ШАХОВСЬКОГО від 27.XII 1965 р.

Для того, щоб установити авторство, необхідно відповісти на такі питання:

1. Чи працює автор у жанрі творчості, яка підлягає дослідженню? У даному разі – у жанрі політичної статті соціологічного характеру.

2. Наявність часто вживаних, специфічних, властивих лише даному авторові стилістичних зворотів.

3. Наявність часто вживаних своєрідних виразів.

4. Наявність часто вживаних, своєрідних, характерних лише для даного автора літературних прийомів.

5. Уживання неологізмів з маловідомого діалекту.

6. Уживання неологізмів, створених самим автором.

7. Наявність однакових стилістичних та орфографічних помилок.

Якщо на більшість цих питань відповісти не можна, то встановити авторство неможливо. Якщо на дані питання не відповідати навмисне й замінити їх іншими питаннями при дослідженні, то висновки будуть фальшивими.

Експерти, автори «Висновків», у своєму дослідженні відповіли на такі питання:

1. Наявність подібної ідеології.

2. Наявність спільних мовностилістичних прийомів.

3. Повторення однакових слів.

4. Наявність подібних думок.

Відповідь на поставлені питання запевне недостатня, бо:

1. Подібна ідеологія може виникати в різних авторів незалежно один від одного або під взаємовпливом (Л. Толстой, Р. Роллан). Так, теза «Україна не має жодних суверенних прав» зустрічається не тільки в «Сучасному імперіалізмі», «12 запитань для тих, хто вивчає суспільствознавство», «Стан і завдання українського визвольного руху», «Класова та національна боротьба на сучасному етапі розвитку людства», «Відповідь на зауваження», а й у таких статтях, авторство яких відоме або експерти їхнє авторство не приписують мені: Р. Рахманний «До письменниці Ірини Вільде та її земляків, які не бояться правди» (с. 2, 3, 4), «Відповідь діячам культури УРСР від діячів української культури Канади та США» (с. 2), «З приводу процесу над Погружальським» (с. 3), «Про сучасне і майбутнє України (ч. 1, теза 8). Теза «СРСР – російська комуністична імперія» зустрічається не тільки у вищезгаданих статтях, авторство яких експерти приписують мені, а й у статтях Р. Рахманного «До письменниці І. Вільде...» (с. 2). «З приводу процесу над Погружальським» (с. 3), «Про сучасне і майбутнє України» (ч. 1, теза 2, 8) та інші.

2. Спільні мовностилістичні прийоми, знайдені експертами в досліджуваних творах, не є характерними для творчості одного автора. Це широко розповсюджені норми сучасної літературної мови. Так, уживання антитези властиве численним авторам літературно-критичних, художніх та політичних творів. Це саме можна сказати про полемічний прийом «запитання – відповідь» або вживання двокрапки. Уживання форми т. зв. передминулого часу є теж літературна норма і відповідно не може бути своєрідною ознакою одного автора. Досить навести приклад, що в статті «Радянізація Тичини», авторство якої експерти мені не приписують, на с. 1 (другий абзац знизу) зустрічається ця форма: «монастирська освіта *позначилася була*».

Уживання віддієслівної форми на -но, -то є також літературна норма сучасної української мови, до того ж аж надто поширена в сучасній літературі та народній творчості. Так званий «полемічний зворот» – раптовий висновок з попередньої думки – широковідомий у літературі прийом.

3. Уживання у вказаних статтях однакових слів, знайдених експертами, не є характерна ознака лише для моєї творчості. Слова «тотальний», «геноцид», «фікція», «каста», «шовінізм» – широковідомі, часто вживані багатьма авторами різних мов інтернаціоналізми. Досить навести приклад, що слово «тотальний» зустрічається в статті «Радянізація П. Тичини» (с. 2), слово «фікція» вживається в статті Р. Рахманного «До письменниці І. Вільде» і т. д.

4. Подібність думок і виразів може виникати в різних людей незалежно один від одного (Лавуазьє – Ломоносов, Марконі – Попов). Думки й вирази можуть запозичатися.

Виходячи з відповіді тільки на одне останнє питання, експерти знаходять спільність між моїми художніми творами та політичними статтями, які вони аналізували, що, безперечно, підлягає сумніву.

Експерти не змогли не звернути увагу на те, що серед усіх моїх творів (художніх оповідань, поезій, повістей, п'єс, літературно-критичних та мистецтвознавчих статей) немає жанру політичної статті соціологічного характеру.

Наявність часто вживаних народних приказок у статті «12 запитань для тих, хто вивчає суспільствознавство» й відсутність народних приказок у моїй літературно-критичній творчості говорить не за, а проти експертів.

Що автори «Висновків» зробили фальшивий аналіз, легко переконатися, коли порівняти зміст статей «Про сучасне і майбутнє України» та «Стан і завдання українського визвольного руху». Ці дві статті не тільки за змістом, але й за формою майже ідентичні, однак «Стан і завдання» експерти приписують мені, а «Про сучасне і майбутнє України» не приписують мені.

Те, що експерти дають ідейну характеристику моїй творчості, чого від них не вимагалось, говорить про те, що до аналізу вони підходили необ'єктивно. З вищесказаного можна зробити безпомилковий висновок, що автори «Висновків» провели експертизу не на науковому рівні, а відповідно висновки їхні фальшиві.

Грудень 1965 року

М. Масютко

ВИСТУП МИХАЙЛА МАСЮТКА
НА СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ 21.III 1966 р.
(На пропозицію судді дати пояснення в справі)

Я почну свій виступ з аналізу «Висновків» двох філологічних експертиз, оскільки це є єдиний доказ слідчих органів приналежності мені авторства анонімних документів, за якими ведеться обвинувачення. Про показання обвинувачених Гориня Богдана та Гориня Михайла скажу пізніше, а про весь характер обвинувачення скажу в кінці свого виступу. Отже, розгляну спочатку «Висновки» першої експертної комісії в складі філологів Неборячка, Здоровеги, Грицютенка, Шаховського.

Щодо висновків першої експертної комісії, то про них сказано в протоколі від 27 грудня 1965 року. Моє спростування цих висновків зводиться в основному до наступного: (Передається зміст «Спростування від 27.XII 1965»).

На додаток до спростування мовностилістичних ознак експертизи хочу зараз деталізувати ці спростування:

а) Експерти стверджують, що для всіх анонімних творів є характерним застосування *антитези*. Але застосування антитези характерне для всієї полемічної літератури. Приклад:

«Ніхто не винен у тому, що він народився рабом; але раб, який не тільки уникає прагнень до своєї свободи, але виправдовує і прикрашає своє рабство (наприклад, називає удушення Польщі, України і т. д. «захистом вітчизни великоросів»), такий раб є викликаючий законне почуття обурення зневаги й огиди, холуй і хам» (Ленін. – Т. 21. – С. 86).

б) Експерти стверджують, що для всіх анонімних творів властивий виклад матеріалу *способом запитання – відповідь*. Але такий спосіб теж характерний для полемічної літератури. Приклади:

«Норвегія, маючи меншість населення, мирно відокремилася від Швеції демократично, культурно, а не так, як хотілося кріпосникам і військовій партії. Що ж? Чи потерпів народ? Чи потерпіли інтереси культури? чи інтереси демократії? інтереси робітничого класу від такого відокремлення?? Нітрохи!» (Ленін.— Т. 20. — С. 202).

«Що означає обов'язкова державна мова? Це означає практично, що мова великоросів, які складають меншість населення Росії, нав'язується всьому іншому населенню Росії» (Ленін. — Т. 20. — С. 54).

в) Експерти стверджують, що для всіх анонімних творів характерне вживання *двокрапки* з метою підсилення думки, акцентування уваги. Але ж це дуже широко розповсюджений прийом у різноманітній літературі. Приклади:

«Коли у нас сидить Мілюков і посилає Родичева у Фінляндію, який там безсоромно торгується з фінським народом, ми говоримо: Ні, не смій, російський народ, насилувати Фінляндію: не може бути вільний народ, який сам пригноблює інші народи. У резолюції про Боргб'єра ми говоримо: виведіть війська й дайте можливість вирішити питання самостійно. Ось, якщо завтра Рада візьме владу в свої руки, це не буде «методом соціалістичної революції», ми скажемо тоді: Німеччино, геть війська з Польщі, Росіє, геть війська з Вірменії, — інакше це буде обман» (Ленін. — Т. 24. — С. 268).

«Тому, коли нам говорять: самовизначення при соціалізмі зайве, це таке ж безглуздя, така ж плутанина, якби хто сказав: демократія при соціалізмі зайва» (Ленін. — Т. 23. — С. 63).

«Уночі його розбудив страшний сон: у полі стояли шибениці, на них гойдалися мерці, і мерці висували язика, і язика тяглися далі й далі. І хтось кричав: «Твоя робота, твоя робота» (Толстой Л. Фальшивий купон. — Ч. 2. — Розділ 15).

г) Експерти стверджують, що для анонімних творів властиве вживання *форми давноминулого часу*. Але ж фор-

ма давноминулого часу є норма української літературної мови й часто вживається в художній і політичній літературі. Приклади:

«Ви, може, чували, що як вони ще жили в Полтаві і покійний Терпило ще живий був, то *прийняв* був до себе якогось сироту Петра за годованця» (Котляревський І. Наталка Полтавка. – Т. І).

«Монастирська освіта *позначилася* була...» («Радянізація П. Тичини». – С. 1).

д) Експерти стверджують, що для анонімних творів характерне вживання *віддієслівної форми на -но, -то*. Але ж така форма зустрічається в кожній газеті. Наприклад:

«Намічено виробити 357 мільйонів погонних метрів тканин, 294 млн. пар панчішно-шкарпеткових виробів, 33 мільйони штук верхнього трикотажу» (Щербицький В. // Вільна Україна. – 22 грудня 1968 р.).

е) Експерти стверджують, що для анонімних творів властиве вживання полемічних за своїм значенням зворотів на зразок «*Стоп. Нам можуть закинути*», «*От тобі й маєш*». Але ж такі звороти зустрічаються в багатьох творах полемічної літератури. Приклади:

«Правда, вони (троє міністрів. – М. М.) «вимагають звільнення території» лише «згідно з волею населення». Чудово! Тоді вимагатимемо від них і від себе послідовності й признаємо «звільнення території» Ірландії і Фінляндії – з одного боку, Алжиру і Сіаму – з другого ...

Так, так, «нам було б дуже цікаво вислухати думку» також і Керенського, і Церетелі, і Чернова, і Скобелева про «самовизначення» Вірменії, Галичини, Туркестану» (Ленін. – Т. 24. – С. 524).

є) Експерти стверджують, що для анонімних документів характерне вживання інтернаціоналізмів: «*тотальний*», «*геноцид*», «*фікція*», «*каста*», «*шовінізм*». Але ж усе це є широкорозповсюджені слова. Візьмемо для прикладу хоч би слово «шовінізм»:

«Але всякий російський соціаліст, який не признає свободи Фінляндії, України, скотиться до *шовінізму*. І ніякими софізмами й посиленнями на свій «метод» вони себе не виправдають» (Ленін. – Т. 24. – С. 268).

«Якщо Фінляндія, якщо Польща, якщо Україна відокремляться від Росії, у цьому нічого поганого нема. Що тут поганого? Хто це скаже, той *шовініст*. Треба з'їхати з глузду, щоб продовжувати політику царя Миколи» (Ленін. – Т. 24. – С. 267).

У своєму запереченні протоколу від 27 грудня член експертної комісії Грицютенко пише: «Ми свідомі були того, що слова типу «тотальний», «шовінізм», «геноцид», «імперіалізм» та інші можуть мати протилежну класову редакцію». Цю саму думку висловлює у своєму запереченні член комісії Здоровега, говорячи, що «інтернаціоналізми «фікція», «каста», «шовінізм» дійсно широко відомі», але в анонімних творах «вони вживаються у специфічному контексті антирадянського змісту». Хіба ж слова «шовінізм», «геноцид», «імперіалізм» можуть мати позитивне й негативне значення? Ці слова мають негативне значення при будь-якій редакції і в будь-якому контексті. Таке припущення про двозначність цих слів можна допустити тільки на основі маррівських домислів про класовий характер мови, що давно спростовано й що сучасним мовознавством засуджується.

Логіка говорить: для того, щоб виділити часткове з цілого, треба знайти характерні ознаки для цього часткового. Якщо цих ознак знайдено не буде, то часткове з цілого виділити неможливо. Так, якщо ми будемо твердити: властивість людей – ходити на двох ногах, то на основі цього твердження можна провести паралель: курка ходить на двох ногах. Висновок: курка – людина. Висновок фальшивий, бо не вибрано характерної ознаки для людей. А ось коли ми будемо твердити: властивість

людей – здатність мислити, і на основі цього твердження проведемо паралель: курка не здатна мислити, висновок буде правдивий: курка не є людина.

Судді можуть сказати: ми в тонкощах лінгвістики не розбираємося, і якщо стверджують у своїх висновках авторитетні філологи щось, то ми не маємо підстав їм не вірити. Тоді підійдемо до «Висновків» з іншого боку так, щоб було зрозуміло будь-кому. Коли взяти навіть ці всі сумнівні ознаки, підведені в паралелях до анонімних документів експертною комісією, то вони розподіляються між окремими документами так: «Сучасний імперіалізм» має 7 ознак, спільних з іншими анонімними документами, «Мета статті» – 3, «Класова та національна боротьба» – 8, «Стан і завдання українського визвольного руху» – 1, «12 запитань...» – 6.

(«Літературу і псевдолітературу на Україні» я не зачисляю, оскільки за останніми розпорядженнями вона не включається до списку антирадянських документів).

Як можна на основі однієї ознаки, такої сумнівної ознаки, як, приміром, уживання двокрапки, яку вживає кожен, хто має освіту, вищу чотирьох класів, приписувати комусь авторство документа. Цей факт говорить про те, що експерти підійшли до справи або вкрай тенденційно, або взялися за роботу, яку не спроможні виконати.

Це так установлювали експерти першої комісії спільність між п'ятьма анонімними документами. Щоб установити спільність між цими п'ятьма документами й творами Масютка, вони провели змістово-текстуальні паралелі.

Знайшли:

а) Подібність вислову й думки в анонімному документі «Класова та національна боротьба» й у повісті Масютка «Химера». У «Класовій та національній боротьбі» написано: «У царській Росії в часи захоплення влади більшовиками на 120 мільйонів населення не було й трьох мільйонів пролетаріату...», у «Химері» експерти

знайшли таке речення: «А на якій підставі прийшов до влади пролетаріат у Росії, коли на початок революційних заворушень у дев'ятисотих роках пролетаріат у Росії не складав і трьох мільйонів...» Тут експерти обривають думку, викидають з речення такі слова: «... з *ста шістдесяти* мільйонів населення царської імперії». Для чого це роблять експерти? Якби вони написали речення повністю, то кожному було б ясно, що той, хто знав, що в царській Росії було *160 млн.* населення, не міг написати, що там було *120 млн.* населення, тобто помилитися на 40 млн. Якби експерти виписали речення повністю, то висновок був би діаметрально протилежний тому висновку, який вони хотіли зробити, а саме: автор «Химери» не може бути автором «Класової та національної боротьби». Це вже не неспроможність, це свідомо фальсифікація, навмисно штучне підтасовування матеріалу.

б) Експерти знаходять подібність думок у документі «Сучасний імперіалізм» та в оповіданні «Мирний допит» і в повісті «Химера». У «Сучасному імперіалізмі» експерти знаходять такий вислів: «Спроби деяких народів вибитися з-під цієї деспотії було нещадно придушено. СВУ на Україні, 1930 р., УПА на Україні, 1945–1950 рр...» І знову тут, щоб допасувати до своїх домислів, експерти йдуть на фальсифікацію. Останнє речення вони обривають і викидають зсередини слова. Воно в «Сучасному імперіалізмі» написано так: «СВУ та СУМ на Україні, 1930 р., УПА на Україні, 1945 – 50 рр., повстання в Угорщині 1965 р., повстання в Болгарії 1965 р.».

в) Експерти знаходять аналогію в думках, висловлених у «Сучасному імперіалізмі» та в оповіданні Масютка «Вечір пам'яті Т. Шевченка». У «Сучасному імперіалізмі» вони знаходять такі слова: «США не завоювали метра чужої землі», у «Вечорі пам'яті Т. Шевченка» – такі слова: «Ти, світова сило, що турбуєшся про долю двох- і трьохмільйонних народів! Чому ні слова не скажеш на захист 42-мільйонного народу?». На якій же

підставі роблять експерти висновок, що Масютко під «світовою силою» розумів саме США, а не Організацію Об'єднаних Націй? Нема таких підстав, це безпідставні тенденційні домисли експертів.

Інші паралелі (а їх усього п'ять) між анонімними творами й творами Масютка мають такий же характер, як і три вищепроаналізованих. Скрізь викидаються слова з речень, скрізь штучно підтасовується думка.

Коли ж узяти кількісні показники цих змістовно-текстуальних паралелей між анонімними документами й творами Масютка, то підсумок буде такий:

«Сучасний імперіалізм» має 3 спільності з творами Масютка, «Мета статті» – 0, «Класова та національна боротьба» – 1, «Стан і завдання українського визвольного руху» – 0, «12 запитань...» – 1.

У своїх поясненнях до протоколу від 27 грудня філологи Здоровега й Грицютенко визнають, що наявність неологізмів, діалектизмів та стилістичних і орфографічних помилок дійсно є та ознака, за допомогою якої можна виділити часткове з цілого, тобто встановити або заперечити авторство. Проте вони стверджують, що ні в анонімних документах, ні у творах Масютка неологізмів, діалектизмів, стилістичних та орфографічних помилок нема. А це ж неправда. Є неологізми у творах Масютка, напр.: «підголовки» в оповіданні «Серед лисих», «в кукурік» в оповіданні «Революційний дід». Є діалектизми й своєрідні вирази у творах Масютка, напр.: «позаяк», «зазубень», «по саме годі» («Химера»), «тлусте», «писок» («Дуже пильна справа»), «люстерко» («Рошка») «закапелок» («Комунізм по-китайськи»), «роботяги», «доходяги», «придурки» («Сила золота»), «шастати» («Кров відзивається кров'ю»), «харцизяки», «песиголовиці», «сулія» («Революційний дід»), «маринарка», «кримінал» («Маринарка була його»), «поплічниці» («Допит»), «шопа» («Очі»), «заволока» («У трамваї»). Є діалектизми та своєрідні вирази і в анонімних документах, напр.: «зме-

тикували» («Сучасний імперіалізм»), «тим паче», «цупко» («Класова та національна боротьба»), «либонь», «добродії» («Відповідь матері В. Симоненка»), «відсоток», «домінанта», «універсально» («Класова та національна боротьба»), «творіння», «виздихали» («Відповідь матері В. Симоненка»), «офіційний гаразд», «плювізм» («Українська освіта в російському зашморзі»).

У «Класовій та національній боротьбі» слово «схвально» пишеться помилково через ф: «сфально», а в документі «Стан і завдання українського визвольного руху» слова «профашистський», «сфера» пишуться через хв – «прохвашистський», «схвера». Останнє не можна розглядати як помилку, а скоріше як певну тенденцію в українській лінгвістиці. Ніде я у своїх творах не вживаю виразу «за рубежем», бо вважаю, що це є невластивий і непотрібний вираз в українській мові. У документі «12 запитань...» такий вираз є.

Усього цього не могли не бачити експерти, аналізуючи твори Масютка та анонімні документи, але вони цього не визначили у своїх «Висновках», бо якби вони це відзначили, тоді треба зробити висновки цілком протилежні тим, які вони зробили.

На підставі своїх «доказів» перша експертна комісія зробила висновок, що між п'ятьма анонімними документами «Сучасний імперіалізм», «Мета статті», «Класова та національна боротьба», «Стан і завдання українського визвольного руху», «12 запитань...» є спільність, що є спільність цих документів з творами Масютка, а, значить, відповідно автором їх є Масютко. Ця ж комісія встановила, що Масютко не може бути автором документа «З приводу процесу над Погружальським» на цілком логічному висновку з того, що автор документа «Мета статті», яку експерти приписують Масюткові, посилається на авторство документа «З приводу процесу над Погружальським». Ця ж комісія без будь-яких обґрунтувань припустила думку, що Масютко може бути співав-

тором таких документів: «Відповідь матері В. Симоненка», «Радянізація П. Тичини», «Про сучасне і майбутнє України», «Українська освіта в російському шовіністичному зашморзі». А поки комісія припускала таку думку, слідчі органи виявили дійсне авторство документа «Радянізація П. Тичини». Це свідчить про те, як тенденційно і як безвідповідально комісія підійшла до обов'язку об'єктивності й науковості в експертизі. Свої висновки перша експертна комісія сама перекреслила своїм твердженням про те, що Масютко є автор документа «Стан і завдання українського визвольного руху» і що він не є автор документа «Про сучасне і майбутнє України». Ці документи, за винятком дуже незначних несуттєвих змін, тотожні. Це все одно, що експерти, маючи перед собою двох братів-близнюків, твердили б, що вони народжені двома матерями. Хоч би який був тенденційний суд, він у таке твердження не повірив би, бо воно антинаукове. Це все одно, що над віршем Сосюра «Любіть Україну» написати інший заголовок, припустимо «Шануйте Україну», і на цій підставі твердити, що вірш написав не Сосюра. А раз комісія робить такі абсурдні висновки щодо двох документів, то які підстави є вірити їй щодо інших документів? Якби слідство було не тенденційне, а об'єктивне, то воно зобов'язане було б на підставі ст. 178 КПК УРСР членів цієї комісії притягти до судової відповідальності за фальшиві докази.

Тепер розгляну висновки другої експертної комісії в складі філологів Матвійчука, Ящука, Худаша, Кибальчича, Бабишкіна та Кобилянського. Друга експертна комісія пішла стежкою першої комісії: вона хоч і розширила кількість ознак, проте при виділенні часткового з цілого не взяла характерних ознак для часткового.

Кожному ясно, що для того, щоб установити, що двоє людей є рідні брати, мало доказати, що вони обидва мають по дві руки, що вони обидва мають по двадцять

пальців на руках і ногах. Мало доказів і того, що ці двоє мають чорне волосся на головах і карі очі. Є специфічні ознаки, властиві тільки рідним братам, і саме їх беруть під увагу при встановленні спорідненості, а не ознаки, властиві широкому колу подібних об'єктів. Ось цих специфічних ознак не побачили чи не захотіли побачити експерти.

Друга комісія зайшла з іншого кінця. Вона почала з виявлення характерних ознак творчості Масютка. Тут вона, безперечно, ступила на правильний шлях. Але ж які характерні ознаки в творчості Масютка ця комісія виявила?

1. Комісія виявила вживання... *двокрапки*. Я вже говорив, характеризуючи роботу першої комісії, про широке вживання двокрапки різноманітною літературою, нехай хоч і з метою підкреслення думки, як на це звертають увагу експерти другої комісії. Наведу ще приклад двокрапки з метою підкреслення думки:

«За яким правом сміє демократ відступати від теорії доказаного й досвідом демократичних революцій підтвердженого принципу: ніяких властей для місцевого населення, які б назначалися зверху» (Ленін. – Т. 25. – С. 81).

2. Комісія виявила в творчості Масютка вживання *афористичних виразів, приказок та фразеологізмів*. Але хто з українських письменників не вживав фразеологізмів? Афористичними висловами, приказками та фразеологізмами переповнена українська література від Івана Вишенського й Сковороди до Олеса Гончара. Приклад:

«В и б о р н и й. Для обману? Спасибі за се! Брехати й обманьовать других – *од Бога грїх, а од людей сором*.

В о з н и й. О простота, простота!.. Хто тепер – тее-то як його – не брешеть і хто не обманиваєть? Повір мні: ежелі б здесь собралося много народу і зненацька ангел з неба з огненною різкою злетів і воскликнул: «Брехуни і обманщики!.. ховайтесь, а то я поражу вас...» – ей-ей,

всі присіли би к землі совісті ради. *Блаженна лож, когда биваєть в пользу ближніх, а то біда – тее-то як його, – що часто лжем ілі ради своєї вигоди, ілі на упад других»* (І. Котляревський, «Наталка Полтавка»).

Шкода тільки, комісія не помітила, що в своїх літературно-критичних статтях Масютко не вживав приказок.

3. Ступаючи слідом за першою експертною комісією, друга комісія знайшла у творах Масютка *«постановку запитання, часто за градацією або несподіваним висновком»*. Хоч я вже наводив приклади широкого вживання такого прийому в полемічній літературі для першої комісії, наведу ще приклад і для другої:

«Що означає – «метод соціалістичної революції» під гаслом «геть кордони»? Ми стоїмо за необхідність держави, а держава передбачає кордони. Держава може, звичайно, вміщати буржуазний уряд, а нам потрібні Ради. Але й для них стоїть питання про кордони. Що означає «геть кордони»? Тут починається анархія. «Метод» соціалістичної революції під гаслом «геть кордони» – це просто каша» (Ленін. – Т. 24. – С. 266).

4. Експерти другої комісії стверджують, що для творів Масютка характерне широке використання *анафори*. Хто ж із літераторів чи політичних діячів не застосовує у своїх творах цей спосіб? Ось приклад:

«А ви хто, Керенський, Церетелі, Чернов, Скобелєв? А ви хіба «не приручені буржуазією соціалісти»? Ви хіба піднімали в міністерстві *«російської буржуазії, що стоїть при владі»*, питання про *російський Алжир*, тобто Туркестан, Вірменію, Україну, Фінляндію та інше?» (Ленін. – Т. 24. – С. 624). (Підкр. Леніна).

5. Експерти знайшли у творах Масютка *антитезу*. І це широко відомий у літературі спосіб, про що я вже говорив. Наведу ще приклад:

«Реформістське в національній програмі *не заперечує всіх привілеїв пануючої нації, не створює повного рівноправ'я, не усуває всякого національного гноблення.* «Ав-

тономна» нація не рівноправна з державною нацією». (Ленін. – Т. 22. – С. 329). (Підкр. Леніна).

6. Експерти знайшли у творах Масютка *риторичні запитання й вигук*. Таких риторичних запитань і вигуків у творах полемічної, та й не тільки полемічної, літератури можна знайти не сотні й не тисячі, а мільйони.

«Ось тут і постає питання, яке обминають: чи заперечення права на національну державу не є запереченням рівноправ'я? Звичайно, є» (Ленін. – Т. 23. – С. 63).

7. Експерти знаходять в оповіданнях Масютка *введення в текст російських слів у «саркастичному забарвленні»*. Таке вживання російських слів в українській літературі починається від Котляревського й тягнеться до наших днів. Приклади:

«За святую правду-волю *розбойник* не стане» (Т. Шевченко).

«Та *отечество* так люблять, так за ним бідкують» (Т. Шевченко).

«*Їх благородіє*» працював на винограднику» (О. Гончар, «Перекоп»).

«Де герой нашого часу, веселий «*парень*, «ударник»-комсомолець?» (П. Гришко, «Останній твір Миколи Хвильового»).

8. Експерти другої комісії відзначають, що Масютко у своїх творах вживає так звані «терміни у невластивому радянським людям значенні: «*геноцид*», «*тотальне вимирання селян*», «*українсько-російський сурогат*», «*літературні жандарми*» («Література і псевдолітература на Україні»), «*емгебіст*», «*державна панщина*», «які гинуть у *рабстві-каторзі*» («Химера»), «*узурпаторська петербурзька революція*» («Вечір пам'яті Т. Шевченка»), «*кремлівські правителі*» («Сила золота»).

Говорячи про першу експертну комісію, я вже відзначав, що сучасне радянське мовознавство не визнає класового характеру мови, а значить, експерти не мають права будувати обвинувачення на ґрунті фіктивної мар-

рівської соціології в мовознавстві. Це, по-перше, а по-друге, при зіставленні цієї особливості – уживання Масютком вищевказаних «термінів» – з особливостями анонімних творів у цьому напрямі експерти, за винятком слова «геноцид», тотожності не знайшли.

9. Експерти знаходять у творах Масютка наявність *«свідомої архаїзації правопису слів іншомовного походження»*: «варіант», «алхеміки» («Химера»). Вимовлення співзвуччя *-ія* в основі слова при написанні *-іа* в словах іншомовного походження є норма орфоепії сучасної живої української мови. Так що тут без «усвідомлення» можна написати замість *-іа*, *-ія*; слово «алхемік» міг написати кожний, хто вчився в школі до 1934 року. Такого слова експерти в анонімних творах не знайшли, а *-ія* знайшли тільки в деяких творах.

10. Експерти знайшли у творах Масютка *одну орфографічну помилку*: у слові «незважаючи» частка «не» пишеться окремо. Таку ж помилку знаходять в анонімних документах «Сучасний імперіалізм» та «Класова і національна боротьба». Але ж у написанні частки *не* з прислівниками та дієприслівниками всі письменні, малописьменні й дуже письменні так часто роблять помилки, що приписати цю особливість одній людині – це взяти великий гріх на душу.

11. Експерти вважають за характерне для творів Масютка *наявність зв'язки в іменному складеному присудку*. Це неправильно. Наявність зв'язки в іменному складеному присудку – широко розповсюджена особливість різноманітної літератури. Приклад:

«Якщо будь-яка нація утримується в межах даної держави силою, якщо їй, усупереч вираженому з її боку бажанню, – усе одно, чи виражене це бажання в пресі, у народних зборах чи заворушеннях і повстаннях проти національного гніту, – не надається права вільним голосуванням, при повному виведенні війська приєднуючої або взагалі сильнішої нації вирішити без найменшого

примусу питання про форми державного існування цієї нації, *то приєднання її є анексія, тобто загарбання і насильство*» (Ленін. – Т. 21. – С. 373).

«Імперіалізм є прогресуюче зноблення націй жменькою великих держав, є епоха війн між ними за розширення і зміцнення гніту над націями...» (Ленін. – Т. 21. – С. 373).

«Любити свій край не є злочин...» (П. Тичина).

12. У галузі лексики експерти знаходять *уживання слів у невластивому їм значенні, використання одного слова з можливої синонімічної пари, помилкове вживання слова «складати» в розумінні «становити», вживання слова «виключно» замість «винятково», «заключається» в значенні «полягає», «належить» замість «належиться», «прийняти участь» замість «узяти участь», «зала» замість «зал».*

Це такі особливості, що їх можна знайти на сторінках будь-якої обласної газети, а слово «зала» є норма сучасної української мови. Крім того, коли зважити на те, що десяток років тому була тенденція в українській лінгвістиці до штучного наближення української літературної мови до російської, то значну частину цих лексичних відхилень не можна вважати за порушення норм української літературної мови. До того ж експерти часто брали ці відхилення з мови героїв творів Масютка, а мова героїв твору, як відомо, не характеризує мови автора.

Друга комісія, так само, як і перша, не прийняла до уваги чи навмисне відкинула справді характерні специфічні ознаки творів Масютка, а саме: наявність діалектизмів, неологізмів, своєрідних зворотів і висловів. Та це й зрозуміло: у такому разі вона не змогла б виконати поставлене перед нею завдання: доказати, що Масютко є автор анонімних документів. Так само, як і перша комісія, друга комісія провела паралелі між окремими анонімними матеріалами на підставі тих же нехарактерних ознак, які вона застосувала до творчості Масютка. Правда, комісія у своїх «Висновках» визнає, що встановити спільність між анонімними творами фактично неможли-

во, але якщо від неї цього вимагають, то вона може це зробити: «Яскраво виражених стилістичних ознак, які б дозволяли вважати, що всі анонімні матеріали належать одній особі, при першому ознайомленні не відчувається. Проте при детальному аналізі, зіставленні між собою окремих матеріалів комісія встановила ряд часто вживаних стилістичних прийомів та мовних засобів, які свідчать про причетність однієї й тієї ж особи до *авторства, співавторства чи редагування* зазначених матеріалів», – пишуть експерти (Справа № 114. – Т. 3. – С. 253).

Що означає «причетність до співавторства чи редагування»? Це означає, що Масюткові можна приписати, що він міг підправити якесь речення чи слово. А це значить редагування, а це значить співавторство. Такий припис можна зробити будь-якому літераторові, який і не бачив ніколи вказаних анонімних матеріалів, і він нічим не зможе доказати, що він не підправляв там слова чи речення. Експерти визнають: «Наявність у справі двох нетотожних текстів статті «Сучасний імперіалізм» дає підставу вважати, що в колі однодумців автора подібні документи зазнавали втручання з боку кількох осіб. При цьому, зрозуміло, на первісний текст нашаровувалися стильові особливості інших осіб, які виступали як співавтори, рецензенти чи редактори. Це утруднює беззастережну відповідь на поставлене перед комісією перше питання, хоч і не виключає можливості дати загалом ствердну відповідь» (Справа № 114. – Т. 3. – С. 258).

Інакше кажучи, експерти визнають, що авторство анонімних документів установити неможливо, бо як можна встановити авторство твору, який перейшов співавторство, рецензування, редагування, може, не десятка, а сотні людей. І все ж, кажуть експерти, це «не виключає можливості дати загалом ствердну відповідь». Тобто, ще інакше кажучи, комісія визнає, що науково неможливо доказати авторство, але якщо це потрібно для слідчих органів КГБ, то вона може піти на порушення наукових

принципів, вона може дати «загалом (!) ствердну відповідь». А хіба в таких випадках місце підходу «загалом» чи «оптом»? Тут повинна бути точність і конкретність.

Друга комісія, на відміну від першої, аналізувала не одинадцять, а дев'ять анонімних творів, бо за перерву між їхніми роботами виявилось авторство «Радянізації П. Тичини», а відносно «Літератури і псевдолітератури на Україні» прийшла вказівка не зачисляти її до антирадянських документів.

Друга комісія, на відміну від першої, у своїх висновках щодо причетності авторства Масютка до анонімних документів розподілила їх не на дві категорії, а на три. До першої категорії вона віднесла документи, за якими визнає беззастережно авторство Масютка («Сучасний імперіалізм» та «Мета статті») усупереч своєму твердженню в цих же «Висновках», що авторство «Сучасного імперіалізму» встановити неможливо, оскільки він зазнав рецензування, редагування та співавторства, свідченням чого є наявність двох варіантів цього документа.

До другої категорії експерти віднесли документи, де Масютко є автор або співавтор («12 запитань...», «З приводу процесу над Погружальським», «Класова та національна боротьба», «Українська освіта в російському шовіністичному зашморзі», «Відповідь матері В. Симоненка»). Як розуміти висновок: є автор або співавтор? Це треба розуміти так, що експерти, з одного боку, дають право судові засудити Масютка за авторство цих документів, а з другого боку, застерігають за собою право відмовитися від цього висновку в разі виявлення справжнього авторства. «Ми не стверджували категорично, що Масютко є автор даного документа, – скажуть вони, – ми тільки припускали думку, що він міг бути автором; може, він підправив якесь речення, а це вже співавторство». Раз комісія взяла на себе таку відповідальність – установлення авторства, то вона повинна давати конкретні висновки: в яких із п'яти документів другої кате-

горі Масютко був автором, а в яких – співавтором. Такий же висновок – *або-або* – може зробити будь-хто без філологічного аналізу, за такий висновок ніхто не несе відповідальності. Об'єктивний суд такий висновок повинен би був відкинути.

До третьої категорії експерти віднесли документи, в яких визнають тільки співавторство Масютка («Про сучасне і майбутнє України» та «Стан і завдання українського визвольного руху»).

Тут знов-таки судді можуть сказати: ми не філолоґи, а раз така авторитетна комісія дає свої висновки, то нам нема підстав не довіряти їй. На це можна відповісти так: є логіка і є факти. Якщо проти законів логіки й проти фактів буде виступати не тільки доктор наук, а ціла академія наук, то й вона не в спроможності буде її заперечити. Коли експерти другої комісії провели паралелі за допомогою своїх сумнівних спільних ознак між окремими анонімними документами, то наслідки були такі:

1. «Сучасний імперіалізм» мав дев'ять ознак, спільних з іншими анонімними документами.

2. «Класова та національна боротьба» – 10.

3. «12 запитань...» – 7.

4. «З приводу процесу над Погружальським» – 6.

5. «Мета статті» – 3.

6. «Відповідь матері В. Симоненка» – 4.

7. «Українська освіта в російському шовіністичному зашморзі» – 3.

8. «Про сучасне і майбутнє України» – 1.

9. «Стан і завдання українського визвольного руху» – 0.

А коли вони зіставили на основі змістово-текстуальних паралелей анонімні документи з творами Масютка, то наслідки були такі:

1. «Сучасний імперіалізм» мав 3 ознаки, спільні з творами Масютка.

2. «Класова та національна боротьба» – 4.

3. «12 запитань...» – 2.

4. «З приводу процесу над Погружалаським» – 0.
5. «Мета статті» – 0.
6. «Відповідь матері В. Симоненка» – 1.
7. «Українська освіта в російському шовіністичному зашморзі» – 1.
8. «Про сучасне і майбутнє України» – 0.
9. «Стан і завдання українського визвольного руху» – 0.

Ну, припустімо, суд буде такий, який повірить експертам, що «Про сучасне і майбутнє України» треба віднести до авторства однієї особи разом з іншими анонімними документами на підставі однієї ознаки (уживання російського слова), припустімо, судді повірять експертам, що автором «Української освіти в російському шовіністичному зашморзі» треба вважати Масютка на підставі однієї ознаки (уживання двокрапки). Але як суд може повірити експертам, що Масютко був співавтором «Стану і завдань українського визвольного руху», коли експерти не знайшли жодної ознаки спільності цього документа з іншими анонімними творами і з творами Масютка?

Це так: питають на суді Лимаренка, чи він бачив, як крав Гончаренко.

– Ні, – відповідає Лимаренко, – не бачив.

– Може, вам хтось казав, що Гончаренко крав?

– Ні, ніхто не казав.

– Тоді ж на якій підставі ви його обвинувачуєте в крадіжці?

– Мені хочеться, щоб суд Гончаренка засудив.

Так кого повинен засудити суд: Гончаренка чи Лимаренка, який зводить на Гончаренка наклеп?

Це вам факт: експерти без будь-яких підстав приписують мені авторство анонімного документа. А ось логіка: якщо експерти без будь-яких обґрунтувань приписують Масюткові один документ, то які є підстави вірити їм, що інші документи вони приписали Масюткові обґрунтовано? Ніяких.

З аналізу експертизи ми бачимо, що не «Сучасний імперіалізм» і не «Мета статті» мають найбільше спільностей з іншими анонімними творами й творами Масютка, навпаки, у «Меті статті» експерти не знайшли жодної ознаки спільностей з творами Масютка, однак саме чомусь ці два анонімні документи експерти беззастережно приписують Масюткові, а щодо інших висловлюють або-або. Є тут логіка? Нема тут логіки, як і нема підстав до таких тверджень. Експерти другої комісії у своїх «Висновках» заявляють, що вони не спростовують висновків першої комісії, а лише «доповнюють і розширюють їх». Між тим зіставлення висновків першої й другої комісій робить ясным, що ці висновки одні одних виключають.

1. Перша комісія беззастережно визнає авторство за Масютком п'ятьох анонімних документів («Сучасний імперіалізм», «Мета статті», «Етапи і завдання українського визвольного руху», «Класова та національна боротьба», «12 запитань...»), друга комісія беззастережно визнає авторство за Масютком двох анонімних документів («Сучасний імперіалізм», «Мета статті»).

2. Перша комісія категорично заперечує (цілком обгрунтовано) авторство за Масютком документа «З приводу процесу над Погружальським», друга комісія твердить, що Масютко є автор або співавтор цього документа.

3. Перша комісія встановила авторство Масютка документів «Етапи і завдання українського визвольного руху», «Про сучасне і майбутнє України». Друга комісія за обома цими документами «встановила» співавторство Масютка. Твердячи, що своїми висновками друга комісія не спростовує висновків першої комісії, експерти другої комісії цим самим поділяють з першою комісією її висновки про те, що в одного документа під різними назвами («Етапи і завдання українського визвольного руху», «Про сучасне і майбутнє України») могло бути два автори (у двох братів-близнюків було дві матері). Цим самим вони поділяють з першою комісією її при-

пущення, що Масютко міг бути автором документа «Радянізація П. Тичини», авторство якого тепер уже встановлено, а це значить, що друга комісія бере на себе той абсурд, який зробила перша комісія.

А фактично, якщо визнати правдивими доказами висновки другої комісії, то на основі цих висновків-доказів перша комісія повинна стати перед судом за фальшивий припис авторства анонімних статей Масюткові, і, навпаки, якщо визнати правдивими висновки першої комісії, то друга комісія повинна стати перед судом на цій же підставі.

До цього треба додати, що ні перша комісія, ні друга не захотіли вислухати моїх зауважень і пояснень, на що я мав право за положенням КПК УРСР, і судові повинно бути ясно, як слід оцінити «Висновки» першої та другої експертних комісій.

З питань авторства анонімних творів люди захищають кандидатські й докторські дисертації. І рідко кому вдається це зробити. Протягом сотні років українські філологи не можуть дати відповідь на запитання: «Написав П. Гулак-Артемівський байку «Пан» чи її написав інший автор?». Протягом десятків років франкознавці не можуть установити, чи належить поема «Пані в альбом» І. Франкові чи не належить. А тут тобі за 12 днів було «достовірно» встановлено авторство 9 анонімних документів.

Установлення авторства під час слідства способом філологічного аналізу науково неправомірне. Судова наукова експертиза не передбачає й не допускає на основі такого аналізу встановлення авторства.

Це все одно, що перед лікарями-психіатрами поставлено було б питання: установити на основі попередньої поведінки громадянина Х, чи вчинив він убивство, чи ні. І ці лікарі (таких лікарів можна знайти, як було знайдено й філологів), проаналізувавши попередні вчинки гро-

мадянина Х, написали висновок: громадянин Х убив, бо перед цим він заколов кабана, а ще раніше ходив на полювання, де вбив двох зайців і одну лисицю.

Ну а якщо вже слідчі органи в змові з групою експертів-аматорів (я називаю їх аматорами, бо вони не належать до судової експертизи) пішли на порушення засад наукового дослідження, то суд, який повинен бути достатньо компетентний і об'єктивний у таких питаннях, повинен виправити цю навмисну чи ненавмисну помилку. Бо «служителі правосуддя повинні піддавати сумніву все, що не доказано з вичерпною повнотою. А коли на основі лише того, що «щось усе-таки було», виноситься рішення... – це вже суспільно небезпечно. Тому що це прямий шлях до беззаконня і свавілля» (Феофанов Ю. // Известия. – 1966. – 5 січня).

Тепер я перейду до спростування свідчень Гориня Богдана та Гориня Михайла.*

Свідчення Гориня Богдана плутані, непослідовні й суперечливі. Горинь Богдан фактично у своїх свідченнях проти мене сам себе неодноразово спростовує, його свідчення не підтверджуються свідченнями інших свідків, що видно з аналізу його доказів.

Розглянемо насамперед документи «Мета статті» та «Сучасний імперіалізм». На одному з перших допитів Горинь Б. показує, що «Мету статті» йому було підкинено в бібліотеці університету на вулиці Драгоманова в березні або квітні 1965 р. (Справа № 114. – Т. II. – С. 8).

Обвинувачений Косів М. на очній ставці з Горинем Михайлом дає покази, а Горинь М. це підтверджує, що в березні або квітні 1965 року він читав на квартирі Го-

---

* Михайло Горинь під час судового слідства в справі Масютка відмовився від своїх свідчень проти Масютка, які дав на попередньому слідстві, пояснивши їх відверто розгубленістю після арешту й малодушшям. — Прим. В. Ч.

риня М. статтю «Сучасний імперіалізм», до якої безпосередньо стосується документ «Мета статті» (Справа № 114. – Т. II. – С. 160). Обвинувачений Горинь М. стверджує, що «йому брат Богдан передав статтю «Сучасний імперіалізм» у березні або квітні місяці» (Справа. – Т. II. – С. 81). Ще раз підтверджує Горинь Михайло, що статтю «Сучасний імперіалізм» йому приніс брат Богдан у березні (там само. – С. 120), і ще раз він підтверджує це на очній ставці зі мною (Там само. – С. 134).

Горинь М. показує, що після одержання статті «Сучасний імперіалізм» через декілька днів він написав «Зауваження» до цієї статті, у травні передав ці «Зауваження» Богданові, а через 2–3 тижні одержав відповідь, тобто «Мету статті», яку він уперше прочитав у червні 1965 року (Справа. – Т. 2. – С. 81 – 82).

Горинь Богдан підтверджує мої покази про те, що зблизилися ми з ним у кінці травня або на початку червня, до цього ми з ним один раз бачилися на квартирі мого брата в 1963 р. і після цього не були близькими знайомими (Покази Гориня Б. – Справа. – Т. II. – С. 41).

«Примерно в мае или июне я встретился с Масютко» (Спр. – Т. II. – С. 14).

«Первый раз я посетил квартиру Масютко в начале лета после встречи с ним на улице» (Там само. – С. 19).

«Мое ближе знакомство с Масютком М. відбулося весною 1965 р. Тоді, випадково зустрівшись з ним на вулиці, я поїхав з ним на його квартиру на вулиці Городецькій» (Там само. – С. 31).

Отже, сумніву нема: Масютко, якщо і міг передати Гориневі Б. якусь літературу, то тільки після цього зближення, яке відбулося в кінці весни або на початку літа.

Горинь Б. показує:

«Через неделю (після зближення) Масютко передал мне «Сучасний імперіалізм» (Справа. – т. II. – С. 14).

«Масютко передал мне «Сучасний імперіалізм» в начале или середине июня» (Там само. – С. 16).

«Приблизно при другій зустрічі з Масютком він передав мені для ознайомлення антирадянський документ «Сучасний імперіалізм» (Там само. – С. 32).

«Через деякий час Масютко М. передав мені документ, надрукований на друкарській машинці, який був відповіддю на «Зауваження» (тобто «Мета статті») (Там само. – С. 32).

Горинь Михайло показує, що «Зауваження» до статті він написав у травні, а через два-три тижні одержав відповідь (Справа. – Т. II. – С. 81).

З цього випливає висновок, що стаття «Сучасний імперіалізм» була в Горинів задовго до зближення Гориня Б. з Масютком, а значить, твердження Гориня Б. про те, що Масютко йому передав цю статтю, не відповідає дійсності, як не відповідає дійсності те, що Масютко передав Гориню Б. документ «Мета статті».

Про фіктивність твердження щодо передачі Масютком Гориневі Б. статті «Сучасний імперіалізм» свідчить і той факт, що Горинь Б. показує на очній ставці зі мною, нібито я передавав йому всі матеріали віддрукованими на машинці (Справа. – Т. II. – С. 20, 32, 35, 37), тоді як за свідченням хазяйки квартири, в якій я мешкав, Нагірної Віри (Справа. – Т. II. – С. 234, 235, 236) та моєї дружини Масютко Ганни (там само. – С. 220, 221) я машинку придбав за півтора місяця до від'їзду в Феодосію, що цілком сходиться з моїми показами, тобто в середині червня 1965 р. Отже, це ще раз підтверджує те, що *ні в березні, ні в квітні, ні в травні* я Гориневі Б. не міг давати ніяких матеріалів, віддрукованих на машинці. Про фіктивність твердження щодо передачі документів «Сучасний імперіалізм» та «Мета статті» свідчать також покази Гориня Михайла про те, що нібито я мав з ним розмову на тему цих документів у перших числах серпня 1965 р., але розмова не була закінчена (Справа. – Т. II. – С. 83). Якщо розмова на таку важливу тему не була закінчена, то, зрозуміло, при наступній зустрічі вона повинна була б закінчитися, од-

нак при другій зустрічі, яка відбулася у Феодосії, за твердженням Гориня Михайла, між ним і мною ніяких розмов на політичні теми не відбувалося (Справа. – Т. II. – С. 99, 134 – 137).

Це саме стосується й документа «Відповідь матері В. Симоненка Щербань Г. Ф.».

Горинь Богдан показує на допиті: «Десь у той же час, тобто весною або на початку літа 1965 р., Масютко М. дав мені для розповсюдження антирадянський документ під назвою «Відповідь матері В. Симоненка» в кількох примірниках» (Справа. – Т. II. – С. 33).

Горинь Михайло показує: «Весной этого года брат принес статью «Відповідь матері В. Симоненка». По стилю изложения я понял, что написал эту статью Масютко, хотя брат мне не говорил об этом» (Там же. – С. 90).

«У травні 1965 року Богдан передав мені надруковану статтю «Відповідь матері В. Симоненка» і тоді ж сказав, що отримав цю статтю від Масютка. Про її авторство мені нічого не відомо» (Там само. – С. 137).

Отже, виходить, що й статтю «Відповідь матері В. Симоненка», «віддруковану на машинці», Масютко «передав» Гориневі Б. тоді, коли він не мав машинки. А той факт, що Горинь Михайло визначив за стилем, що статтю «Відповідь матері В. Симоненка» написав Масютко тоді, коли він не знав ані Масютка, ані його творів, ані авторства будь-якого анонімного документа, говорить про те, з якою легковажністю Горинь М. свідчить.

Ще виразніше виступає фіктивність показів Гориня Б., коли проаналізувати його твердження про передачу йому Масютком документів «Українська освіта в російському шовіністичному зашморзі» та «З приводу процесу над Погружальським». На одному з перших допитів Горинь Богдан свідчить, що *Масютко йому* передав для розповсюдження ці документи (Справа. – С. 32), а через деякий час він зізнається: «Приблизно в той же час, як відбувалися наші зустрічі з Масютком М., у мене були документи

«Українська освіта в російському шовіністичному зашморзі», «З приводу процесу над Погружальським». Ці документи я також міг давати Масюткові М. для ознайомлення й передрукування» (Справа. – Т. II. – С. 33 – 34). А ще пізніше Горинь Б. показує таке: «Я передав Масюткові М. для передрукування й розмноження документи під назвою «Промова Дуайта Ейзенхауера на відкритті пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні», «Українська освіта в російському шовіністичному зашморзі», фотоплівку з передмовою, «Зауваження», написані моїм братом Михайлом» (Справа. – Т. II. – С. 43).

Потім Горинь Б. у своїй пояснювальній записці пише: «Цими документами були машинописні тексти: «З приводу процесу над Погружальським», «Українська освіта в російському шовіністичному зашморзі» й програмний документ «Український визвольний рух (короткі тези для обговорення)», виготовлені як три фотокартки. Не буду зараз повторювати, як я познайомився з цією антирадянською націоналістичною літературою, від кого її отримав і кому передав, – про все це я докладно розповів у ході слідства» (Справа. – Т. II. – С. 48).

Так ось цього, що Горинь Б. «докладно розповів у ході слідства» про ці документи, ми не знаємо, бо слідчі органи, створюючи окрему справу Масютка, узяли з протоколів допиту Гориня Б. тільки ті протоколи, в яких під тим чи іншим кутом можна обвинуватити Масютка, дарма, що ці покази плутані й розсипаються при першому дотику до них логічного аналізу. Ті ж свідчення, де підтверджуються вигадки Гориня Б. про Масютка, слідчі органи постаралися приховати.

Горинь Богдан твердить, що всі документи, які нібито давав йому Масютко, він віддавав своєму братові Михайлові для розповсюдження (Справа. – Т. II. – С. 35 – 36). У цьому ж протоколі Горинь Богдан показує, що йому Масютко передав документ «12 запитань для тих, хто вивчає суспільствознавство», але Горинь *Михайло* у

своїх зізнаннях ніде не підтверджує того, що йому брат Богдан передавав цей документ від Масютка, навпаки, Горинь Михайло свідчить, що документ «12 запитань...» одержав від Осадчого М. (Справа. – Т. II. – С. 91).

З постанови 31 січня 1966 року слідчого Клименка (Справа. – Т. II. – С. 175) видно, що до документа «12 запитань...» Масютко не має стосунку, бо ніхто з обвинувачених, зв'язаних з документом, Осадчий, Горинь М., Гель І., Менкуш Я., не вказує на походження цього документа від Масютка. Однак в обвинуваченні Гориня Б. (Справа № 114. – Т. II. – С. 57) та в обвинувальному висновку Масюткові (с. 12) авторство цієї статті беззастережно приписується Масюткові.

Це саме стосується вірша «Повстаньте, гнані і голодні». Горинь Б. показує, що йому його дав Масютко й він його передав братові Михайлові (Справа. – Т. II. – С. 33), а Горинь М. показує, що цього вірша він не читав, але припускає думку (!), що Богдан міг принести його (Справа. – Т. II. – С. 100).

Найвиразніше фіктивність показів Горинів видно на документі «Класова та національна боротьба на сучасному етапі розвитку людства». В усіх своїх показах Горинь Б. документа не згадує зовсім, аж поки слідчий не повідомив Богдану, що його брат Михайло на допиті від 13 листопада твердить, що він від Богдана одержав цей документ (Справа. – Т. II. – С. 35 – 36). На таку несподіванку Горинь Б. відповідає дослівно так: «Я не завжди знайомився з тими документами, які давав мені Масютко, зразу ж відносячи їх на квартиру брата...

...Що стосується статті «Класова та національна боротьба», то цю статтю я також міг принести моему брату Михайлові від Масютка, але зараз цього не пам'ятаю, бо цієї статті я не читав і змісту її не знаю» (Справа, т. II, с. 35 – 36). Гориневі Б. слідчий ставить запитання: «Ваш брат М. Горинь на цьому ж допиті розказав, що ви, передаючи йому статтю «Класова та національна бороть-

ба», говорили йому, що її автор є Масютко М. Чи говорили ви про це братові?».

Горинь Б. відповідає: «*Можливо*, що, передаючи статтю «Класова та національна боротьба», я говорив братові, як твердить він у своїх зізнаннях, що автор її є Масютко».

Питання: «Звідки вам було відомо, що Масютко М. є автор документа «Класова та національна боротьба?»».

Відповідь: «Масютко М., передаючи мені статтю «Класова та національна боротьба», *напевно* (там *можливо*, а тут *напевно!*), говорив мені, що він її автор, і я про це сказав моєму братові Михайлові. Точніше пригадати собі розмови, яка була між мною, Масютком і братом Михайлом щодо авторства цієї статті, я не можу» (Справа. – Т. II. – С. 36–37).

Гориневі дають можливість ознайомитися зі змістом документа «Класова та національна боротьба». Ознайомившись із змістом, Горинь Б. говорить: «Зараз я пригадую, що дійсно цей документ отримав від Масютка М. і передав для розповсюдження моєму братові Михайлу. Скільки примірників цього документа я отримав від Масютка, пригадати не можу. Тоді я тексту документа не читав і тому не можу пригадати його змісту» (Справа. – Т. II. – С. 37).

«Тоді» Горинь Б. не читав статті й не знайомився з цим документом, передаючи його братові, але все ж, прочитавши на допиті, «пригадав», що він документ «*дійсно*» отримав від Масютка (пригадав те, чого він ніколи не знав і не бачив!). Можна вірити такому свідченню?

Горинь Б., навіть не читаючи документа, не знаючи змісту, уперше побачивши, але почувши свідчення свого брата Михайла, підтверджує його покази про те, що він передав цей документ Михайлові, не читавши його. Горинь Б. підтверджує покази Гориня М. про те, що він говорив йому про написання Масютком, лише додає слово «*можливо*». Горинь Б. говорить і про те, що Масютко йому казав, що він написав цю статтю, лише до-

дає слово «напевно». І це все свідчення на той документ, який Горинь Б. уперше побачив на допиті (брат брата, звичайно, повинен виручати).

Щодо авторства статті «Класова та національна боротьба», то Горинь Б. у пізніших своїх твердженнях як цю вигадку, так і вигадки його й брата Михайла щодо інших анонімних документів спростовує: «Передаючи мені для розмноження антирадянські документи, Масютко М. прямо не говорив мені, які з документів він написав особисто...» (Справа. – Т. II. – С. 43 – 44).

«Отримуючи від Масютка М. від березня по червень 1965 р. згадані сьогодні на очній ставці надруковані з метою розповсюдження документи антирадянського змісту, я ніколи не чув від нього, щоб він сказав, що саме він є автор того чи іншого документа» (Справа. – Т. II. – С. 65).

З другого боку, виникає таке питання: якщо Горинь Б. передавав своєму братові Михайлу добуті ним матеріали, як він твердить на допиті, не завжди знайомлячись з їхнім змістом, то звідки він знає так «докладно» про всі інші документи, які нібито йому передавав Масютко?

Горинь Б. твердить також, що Масютко передав йому статтю «До письменниці Ірини Вільде та її земляків, що не бояться правди» Р. Рахманного, опубліковану за кордоном у журналі «Сучасність», однак Горинь М. ніде у своїх показаннях не підтверджує того, що йому Богдан приносив цей матеріал від Масютка, а повинен був би підтвердити, оскільки, за твердженням Гориня Б., усі матеріали він передавав братові. І все ж для слідчих органів було цього достатньо, щоб висунути обвинувачення Масюткові в розповсюдженні цієї статті.

Щодо матеріалів «Стан і завдання українського вільного руху» та «Сучасне і майбутнє України», то ні Горинь Богдан, ні Горинь Михайло і ніхто з інших обвинувачених чи свідків ніде у своїх зізнаннях не зв'язують ці матеріали з ім'ям Масютка. Однак і при таких обставинах, виявляється, слідчим органам можна при-

писати Масюткові розповсюдження й навіть авторство цих документів; (Обвинувачення Гориня Б. – Справа. – Т. II. – С. 54; Обвинувальний висновок Масюткові).

Цілком ясно, чому слідчі органи так захочені приписати Масюткові вчинки, вину яких доказати неможливо. По-перше, їм дуже хочеться показати, що вони знайшли автора анонімних творів, а по-друге, їм дуже хочеться, щоб цим автором був саме Масютко, бо в Масютка під час трусу його квартири було знайдено багато написаних ним самим оповідань, зміст яких спрямований проти сваволі в період культу особи Сталіна та проти дій великодержавного шовінізму.

То дурниця, що ніхто з обвинувачених, зв'язаних зі справою Масютка, а також ніхто зі свідків не свідчить, що Масютко свої оповідання коли-небудь розповсюджував чи комусь читав. За ідеологію, яка б вона не була, ніякий суд не має права судити людину, якщо ця ідеологія не розповсюджувалася між людьми, бо тут нема факту агітації. Масютко нікому не давав і не читав своїх творів, однак слідчі органи Масютка обвинувачують за написання цих оповідань (Обвинувальний висновок. – С. 11).

А якби Масютко дійсно писав і розповсюджував антирадянські документи, то кожному ясно, що насамперед він пустив би в хід свої публіцистичні оповідання, які слідчі органи називають антирадянськими. Проте жодне з оповідань Масютка по руках не ходило.

Ніде у своїх показаннях ні Горинь Б., ні Горинь М. не називають Масютка автором будь-якої анонімної статті, однак в «Обвинувальному висновку Масюткові» (с. 7) указується, що нібито Горинь Михайло назвав Масютка автором «Сучасного імперіалізму», «Мети статті» та «Відповіді матері В. Симоненка».

Ні в яких анонімних документах не вихваляється фашизм, а навпаки, засуджується в статті «Сучасний імперіалізм», ні в яких анонімних документах нема заклику до боротьби проти радянської влади, навіть мови нема в

них про радянську владу; однак слідчі органи й таке обвинувачення висувають (Обвинувальний висновок Масюткові. – С. 3).

Слідчим органам хочеться, щоб саме Масютка було засуджено за авторство анонімних творів, і тому вони на Масютка ллють усе без розбору: їм добре відомо з документів судової справи Масютка за 1937 рік, що його батько керував хором у церкві лише до 1926 року, а пізніше викладав співи в школі, ще пізніше був завідуючим метеостанцією, однак у своєму «Обвинувальному висновок» (с. 11) вони пишуть, напевно, для того, щоб викликати більше зневаги до нього з боку суду, що Масютко – син служителя релігійного культу.

То дурниця, що ніхто з обвинувачених у своїх зізнаннях не зв'язує ім'я Масютка з документом «Стан і завдання українського визвольного руху», а експерти-аматори не знайшли жодної ознаки спільностей цього документа з творами Масютка. Як слідчим органам захочеться, то вони й без будь-яких підстав припишуть авторство кому завгодно й чого завгодно. «Масютко написав «Стан і завдання українського визвольного руху», – пишуть вони у своїх обвинуваченнях. Їх не турбує те, що доказів цього твердження в матеріалах слідства нема, вони повністю покладаються на ту злагодженість і узгодженість, яка існує між слідчими органами й судом. Та практика нашого життя говорить, що така злагодженість і узгодженість не завжди діють на користь честі радянського суду.

Усі анонімні та неанонімні матеріали, за якими ведеться обвинувачення, не відповідають жодній статті Кримінального кодексу. Слідчі органи підводять їх під характер злочину, передбаченого ст. 62 Кримінального кодексу УРСР, але в змісті цих матеріалів нема того, за що можна було б судити за цією статтею. У них нема ні агітації, ні пропаганди, яка була б спрямована на підрив чи ослаблення радянської влади, у них нема наклепницьких вигадок, спрямованих проти радянського державного

й суспільного устрою, за що передбачає засудження ст. 62 КК УРСР. Навпаки, у них є те, що дозволяє радянська Конституція, що відстоює Програма КПРС, що є душею ленінської національної політики – боротьба за право націй на самовизначення.

Уже час назвати авторів принаймні деяких поширюваних самвидавом анонімних статей, авторство яких експерти, слідчі та судді намагалися приписати Михайлові Масюткові.

В основу статті «З приводу процесу над Погружальським» (1964 р.), одного з найпопулярніших документів анонімного самвидаву 60 – 70 років, ліг текст, написаний у Києві Євгеном Сверстюком із вставками Івана Дзюби та Івана Світличного. Остаточну редакцію, завданням якої було стерти всі індивідуальні ознаки авторського стилю, робив я, дописавши також дещо від себе. Документ «Стан і завдання українського вільного руху» склав десь на початку 1965 року киянин Євген Пронюк. Я дав йому підзаголовок «Теж для обговорення», трохи доредагував і пустив у світ. У самвидаві був і кимсь змінений варіант тексту під назвою «Сучасне і майбутнє України». Так само доредаговувалася (мною та І. Світличним) стаття «У шовіністичному зашморзі» (ходила по руках і під назвою «Українська освіта в шовіністичному зашморзі»), написана десь наприкінці 1964 року викладачем Київського педінституту Василем Яременком (до речі, В. Яременку вдалося уникнути серйозніших репресій, хоча він був учасником не тільки відкритих, а й нелегальних дій «шістдесятників»: наприклад, у його київській квартирі передруковувалися з мордовських рукописів матеріали справи групи львівських юристів – І. Кандиби, Л. Лук'яненка та ін.).

Був я співавтором статті «12 запитань для тих, хто вивчає суспільствознавство», значно доповнивши текст і надавши йому форми риторичних запитань. Пам'ять не зберегла, хто з киян дав мені первісний рукопис. Здається, Є. Сверстюк.

У Львові, очевидно, були написані статті «Сучасний імперіалізм», «Класова та національна боротьба на сучасному

етапі розвитку людства», до написання яких міг мати причетність Михайло Масютко. Вони в широкому обігу не були й в інших містах України не вилучалися.

ОСТАННЄ СЛОВО М. С. МАСЮТКА
НА СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ У ЛЬВІВСЬКОМУ
ОБЛАСНОМУ СУДІ
23 березня 1966 року

Головуючий – суддя Назарук К. П., народні засідателі – Попадін М. П., Галь І. М., секретар Юрко А. О., прокурор – Садовський І. М., адвокат – Сергієнко О. Г.

Це значить так: у перший день суду Чумаченко по-свідчив, що він бачив, як Коваленко вкрав у колгоспній коморі мішок сала. На другий день суду Чумаченко сказав: «Ні, я не бачив, як Коваленко крав сало, а я бачив, як він украв з колгоспного городу торбу огірків». На третій день суду Чумаченко сказав: «Ні, я не бачив, як Коваленко крав огірки, я бачив, як він украв на колгоспному дворі в'язку сіна».

Як повинен у такому разі вчинити з Чумаченком і Коваленком суд? Він повинен, якщо не притягти до судової відповідальності Чумаченка за наклеп, то вигнати його в шию, а Коваленка перепросити за те, що примусив його сидіти на лаві підсудних. Якщо ж суд зробить інакше й засудить Коваленка на основі таких свідчень Чумаченка, то він може догодити Чумаченкові чи тому, хто його послав за свідка, але втратить авторитет правосуддя.

Аналогічну ситуацію ми маємо сьогодні з філологічною експертизою. Експертна комісія у своїх висновках визнала за Масютком авторство п'ятьох анонімних документів. Члени цієї ж комісії вчора у своїх «Висновках» визнали за Масютком авторство двох анонімних документів. Значить, цим самим вони визнають, що у своїх попередніх висновках вони фальшиво приписали Масюткові авторство трьох анонімних документів.

Після такого зізнання суд повинен членів експертної комісії на підставі ст. 178 КК УРСР притягти до судової відповідальності за наклеп на Масютка, за фальшивий припис йому авторства трьох статей.

Члени другої експертної комісії у своїх перших висновках визнали за Масютком беззастережне авторство двох статей, авторство або співавторство п'ятьох статей, співавторство двох статей. У вчорашніх «Висновках» члени цієї ж комісії визнають за Масютком авторство двох статей, авторство або співавторство двох статей і співавторство або редагування п'ятьох статей. На яких же підставах у попередніх своїх «Висновках» члени цієї ж комісії приписали Масюткові авторство або співавторство трьох статей? Це значить, що члени комісії визнають, що в попередніх своїх «Висновках» вони фальшиво приписали Масюткові авторство або співавторство трьох статей. За такий фальшивий доказ суд повинен притягти до судової відповідальності членів експертної комісії. І чи є хоч найменші підстави в суду вірити третім висновкам тих експертів, які самі стверджують, що попередні висновки їхні були неправдивими? Нема ніяких підстав.

Як же можна обвинувачувати Масютка на підставі «Висновків» першої експертної комісії, коли вони спростовуються висновками другої та третьої експертних комісій? Як же можна обвинувачувати Масютка на підставі «Висновків» другої експертної комісії, коли вони спростовуються «Висновками» першої й третьої експертних комісій? Як же можна обвинувачувати Масютка на підставі «Висновків» третьої експертної комісії, коли вони спростовуються «Висновками» першої та другої експертних комісій?

Як повинен учинити з «Висновками» всіх трьох комісій суд? Суд повинен з усіма цими трьома комісіями зробити точно так, як він повинен був би зробити з Чумаченком.

Чи є підстави засудити Масютка на основі свідчень Гориня Богдана? Як я вже казав, Горинь Б. своїми свідчен-

нями проти Масютка сам себе неодноразово спростовує: він показує, що зблизився зі мною в кінці травня або на початку червня 1965 р. (Справа № 114. – С. 14, 19, 41), для цього зближення, показує Богдан там же на слідстві й на вчорашніх судових показах, він з Масютком був настільки віддалено знайомий, що про передачу якихось документів не могло бути й мови.

Звинувачений Косів Михайло стверджує, а Горинь Михайло підтверджує, що стаття «Сучасний імперіалізм» була в Горинів уже в березні або квітні 1965 року (Справа. – Т. II. – С. 160). Пізніше Горинь Б. також підтверджує, що стаття «Сучасний імперіалізм» була в них ще в березні. Це змушує його крутити й, усупереч своїм попереднім свідченням про час зближення з Масютком, не вказувати конкретно цього часу, а розтягти його на всю весну. Але хіба ж це свідчення?

Горинь Б. стверджує, що йому Масютко передав статті «12 запитань...» та «З приводу процесу над Погружальським» і що він ці статті передав своєму братові Михайлу, однак Горинь М. не підтверджує цього й говорить, що всі ці документи одержав з інших джерел (Учорашні показання Гориня М. на суді). (Справа. – Т. II– С. 91).

Як видно з матеріалу слідства (Справа. – Т. II. – С. 35 – 36), Горинь Богдан зовсім не був ознайомлений із статтею «Класова та національна боротьба», навіть не знав назви цієї статті, бо не згадував її ніколи на попередніх допитах. Однак у своїх показах пізніших допитів і вчора на суді він говорить, що йому Масютко давав цю статтю і що він передав її своєму братові Михайлу, чого Михайло не підтвердив у своїх свідченнях учора на суді.

З вищенаведених прикладів ясно, що покази Гориня Б. не підтверджуються фактичними обставинами й показами його брата, а значить, не можуть бути визнані правдивими.

Щодо показань Гориня Михайла на попередньому слідстві – то їх спростував сам Горинь Михайло своїм

учорашнім виступом на суді, зрозуміло, – вони відпадають.

Доказів нема, є припущення, а на основі припущень хіба судять?

Оскільки у своєму виступі обвинувач тут дає свою характеристику анонімних творів і на цьому будує проти мене обвинувачення, то не можу не сказати дечого з приводу цього. Обвинувач з ідейного боку оцінює їх дуже однобічно – антирадянські і все.

Я не буду говорити докладно про характер моїх оповідань, на які посилається прокурор, за ними не ведеться обвинувачення, хоч про деякі скажу, зокрема про «Кров відзивається кров'ю». На чиєму боці автор у цьому оповіданні – невідомо. Прокурор нав'язує свою думку, що автор на боці зрадника. Повторення слів «кров відзивається кров'ю» – це думка, якою я підкреслюю, що надмірні жорстокості й репресії не проходять безслідно в народів, а тягнуть за собою відповідні антидії, що вони, ці надмірні жорстокості й репресії, несумісні з демократією.

Усі анонімні та неанонімні матеріали, за якими ведеться обвинувачення, не відповідають жодній статті Кримінального кодексу. Обвинувач підводить їх під характер злочину, передбаченого ст. 62 Кримінального кодексу УРСР, але в змісті цих матеріалів нема того, за що можна було б судити за цією статтею. У них нема ні агітації, ні пропаганди, які були б спрямовані на підрич чи ослаблення радянської влади, у них нема наклепницьких вигадок, спрямованих проти радянського державного й суспільного устрою, за що передбачає засудження ст. 62 КК УРСР. Навпаки, у них є те, що дозволяє радянська Конституція, що відстоює програма, що є душою ленінської національної політики – боротьба за право націй на самовизначення.

Я не буду тут повторювати, як це право гарантується Конституцією чи програмою партії. Це загальновідомо. Я хочу нагадати засади ленінської національної політики.

«Переможний соціалізм необхідно повинен здійснити право на самовизначення пригноблених націй, тобто право на вільне політичне відокремлення. Соціалістичні партії, які не докажуть всією своєю діяльністю і тепер, і під час революції, і після її перемоги, що вони звільнять поневолені нації і побудують відношення до них на основі вільного союзу, – а вільний союз є фальшива фраза без свободи відокремлення, – такі партії вчинили б зраду по відношенню до соціалізму» (Ленін. – Т. 22. – С. 132).

На якій же підставі все те, де йдеться про відокремлення Української Радянської Республіки в самостійну державу, підводиться під категорію антирадянської пропаганди?

«За всіма націями, що входять до складу Росії, повинне бути визнане право на вільне відокремлення і на створення самостійної держави. Заперечення такого права й неприйняття мір, що гарантували б його практичне здійснення, рівносильне підтримці політики загарбань чи анексій» (Резолюція 7 (квітневої) конференції РСДРП, 1917 р. Ленін. – Т. 24. – С. 269).

«В ім'я цього права (права націй на самовизначення), відстоюючи його нелицемірне визнання, с.-д. гноблячих націй повинні вимагати свободи відокремлення націй пригноблених, – бо в протилежному випадку визнання рівноправ'я націй та інтернаціональної солідарності робітників було б насправді лише порожнім словом, лише лицемір'ям» (Ленін. – Т. 21. – С. 373).

Кому ж потрібне таке лицемір'я, яке паплюжить ленінську національну політику?

«Право на самовизначення націй означає виключне право на незалежність в політичному змісті, на вільне політичне відокремлення від гноблячої нації, конкретно це вимагає політичної демократії, означає повну свободу агітації за відокремлення і вирішення питання про відокремлення референдумом нації, що відокремлюється» (Ленін. – Т. 22. – С. 135).

А прокурор говорить, що в анонімних матеріалах є агітація за відокремлення окремих народів від Радянського Союзу, і на цій підставі називає таку агітацію антирадянською. Як же це привести у відповідність з ленінською національною політикою?

Може, хтось скаже, що Ленін передбачив таке право націй на відокремлення лише в капіталістичному суспільстві, а в соціалістичному суспільстві це право відкидав. Так на це є такі слова в Леніна: «Якщо соціалістична партія заявляє, що вона «проти насильницького утримання пригнобленої нації в кордонах анексуючої держави», то ця партія тим самим зобов'язується відмовитися від насильницького задержання, коли вона буде при владі» (Ленін. – Т. 22. – С. 315). (Підкр. Леніна).

Або: «По суті, залишається одне: соціалістична революція все вирішить! Або як говорять прихильники поглядів П. Київського (П'ятакова): самовизначення за капіталізму неможливе, за соціалізму зайве.

Це теоретично безглуздий, практично – політично шовіністичний погляд.

...Тому, коли говорять: самовизначення за соціалізму зайве, це таке ж безглуздя, така ж плутанина, якби хтось сказав: демократія за соціалізму зайва.

...Але тут якраз і постає питання, яке обминають: чи заперечення *права* на національну державу не є запереченням рівноправ'я? Звичайно, є» (Ленін. – Т. 23. – С. 263). (Підкр. Леніна).

«Якщо Фінляндія, якщо Польща, Україна відокремлюється від Росії, у цьому нічого поганого нема. Що тут поганого? Хто це скаже, той шовініст. Треба з'їхати з глузду, щоб продовжувати політику царя Миколи» (Ленін. – Т. 24. – С. 267). Сталін не тільки продовжував політику царя Миколи в національному питанні, а й перегнув її, перевершив найлютіших царських російських чорносо-тенців, знищуючи цілі народи, які входили до складу СРСР, кидався ними, як олов'яними солдатиками. І якщо

тепер хтось виступає на захист репресованих Сталіним народів Кавказу й Криму, на захист українського народу, до двох десятків мільйонів якого Сталін умертвив, а територію України заселив сімома мільйонами росіян, то як назвати того, хто це називає антирадянською пропагандою? І чи ж дивно, що в анонімних роботах порушується питання про становище народів СРСР у даний момент і, може, часом занадто різко засуджується сучасна національна політика в Радянському Союзі?

Який би ми не взяли з документів, які обвинувач зачисляє до антирадянських матеріалів, у кожному з них ми побачимо основний напрям і головну ідею – боротьбу за право націй на самовизначення, виступ проти тих шовіністичних сил, які розтоптали принципи ленінської національної політики, проти тих сил, які підмінили інтернаціоналізм Леніна соціал-шовінізмом П'ятова й чорносотенством Сталіна. Ось «Сучасний імперіалізм», в якому обвинувач убачає найбільше крамоли: «Народи не хочуть бути залежними, хоч би якими солодкими обіцянками не обдаровував їх завойовник, хоч би якою силою не душив їхнє прагнення до свободи».

Чим це відрізняється від слів Енгельса: «Одне лише безперечне: переможний пролетаріат не може кожному чужому народові накидати (нав'язувати) будь-якого ошасливлення, не підриваючи цим своєї власної перемоги»? (Маркс К., Енгельс Ф. Вибрані листи.–1949.– С. 346 – 347).

Ось «Класова та національна боротьба на сучасному етапі розвитку людства»: «Людство повинно боротися проти експлуатації внутрішньої – одного класу іншим – паразитизму між людьми не повинно бути, але головною боротьбою поневоленого народу повинна бути боротьба проти вдесятеро страшнішої зовнішньої експлуатації народу народом».

Чим це відрізняється від слів Маркса: «Не може бути вільний народ, який пригнічує інші народи».

А ось «Відповідь діячам культури УРСР від діячів культури в США та Канаді»: «І що найголовніше – страждав і боровся Шевченко не за якусь там абстрактну Україну, не за саму лише її назву, не за куце право раба говорити своєю мовою й співати своїх пісень, а за велику справді вільну й незалежну Україну, де справжнім господарем був би сам український народ».

Або «До письменниці Ірини Вільде та її земляків, що не бояться правди» Р. Рахманного: «Ми хочемо на фактах бачити поліпшену ситуацію України в «народів вольнім колі», а український народ як «господаря домовитого», а не етнографічну масу».

Або візьмемо «12 запитань для тих, хто вивчає суспільствознавство»: «У нас усі нації рівноправні. Чому ж росіяни, яких за 250 дореволюційних років переселилося на Україну півмільйона, а останні 20 – 40 років 7 мільйонів, – чому вони почувають себе на Україні більшими господарями, ніж українці?». Хіба всі ці питання не є питання ленінської національної політики, в якій головний стрижень – боротьба за право націй на самовизначення? І чим ці слова не відповідають вимогам Леніна в національній політиці партії: «Якщо соціал-демократ гноблячої, анексуєчої нації, відстоюючи взагалі злиття націй, забуде хоч на хвилину про те, що «його» Микола II, «його» Вільгельм, Георг, Пуанкаре та інші *теж* за злиття з дрібними націями (шляхом анексії) – Микола II за «злиття» з Галичиною, Вільгельм II за «злиття» з Бельгією та інше, -- то подібний соціал-демократ виявиться смішним доктринером у теорії, посібником імперіалізму на практиці.

Центр ваги інтернаціоналістського повстання робітників у гноблячих країнах неминуче повинен складатися в пропаганді й відстоюванні ними свободи відокремлення гноблених країн. Ми маємо право й зобов'язані третирувати всякого соціал-демократа гноблячої нації, який не веде такої пропаганди, як імперіаліста й негідника» (Ленін. – Т. 22. – С. 33). (Підкр. Леніна).

Або: «Проклятий царизм перетворював великоросів у катів українського народу, по всякому вигодовував у ньому ненависть до тих, хто забороняв навіть українським дітям говорити й учитися рідною мовою.

Революційна демократія Росії, якщо вона хоче бути справді революційною, справді демократією, повинна порвати з цим минулим, повинна повернути собі, робітникам і селянам Росії, братерське довір'я робітників і селян України. Це неможливо зробити без повного визнання прав України, у тому числі *права* на вільне відокремлення» (Ленін – Т. 25. – С. 74). (Підкр. Леніна).

Як же ж можна сьогодні обвинувачувати когось за те, що він висловив думку про доцільність чи потребу якоїсь нації вийти зі складу Радянського Союзу, коли ясніше ясного, що за соціалізму «вільний союз є фальшива фраза без свободи відокремлення», що партії, які б не відстоювали такого права кожної нації, «вчинили б зраду по відношенню до соціалізму»?

Щодо таких справ, які сьогодні розглядаються на суді (я маю на увазі не лише свою справу, а й подібні справи багатьох у різних містах України), то Ленін також дав недвозначне роз'яснення вже в часи радянської влади на Україні: «При такому стані справи ігнорувати значення національного питання на Україні – на що дуже часто хибують великороси (і, мабуть, не набагато менш часто, ніж великороси, хибують на це євреї), – значить, робити глибоку й небезпечну помилку.

...І, як інтернаціоналісти, ми повинні, по-перше, енергійно боротися проти залишків (іноді несвідомих) великоруського імперіалізму та шовінізму в «руських» комуністів; ми повинні саме в національному питанні, як порівняно маловажному (для інтернаціоналіста питання про кордони держав питання другорядне, коли не десятирядне), іти на поступки.

...Нас анітрохи не може здивувати – і не повинно лякати – така перспектива, що українські робітники й

селяни перепробують різні системи й протягом, скажімо, кількох років випробують на практиці і злиття з РФСР, і відокремлення від неї в окрему самостійну УРСР, і різні форми їхнього тісного союзу і т. д. і т. д.

Намагання наперед, раз назавжди «твердо» й «безповоротно» вирішити це питання було б вузькістю розуміння або просто тупоумством...

Нетерпимі й нещадні, непримиренні й непохитні ми повинні бути в інших, більш корінних питаннях, почасті вже сказаних мною вище» (Ленін, Сталін. Про Жовтневу революцію. – 1947. – С. 123–124).

Так невже ж хтось може припускати собі думку, що Ленін створив свою національну політику тільки для того, щоб увійти в довір'я багаточисленних народів царської Росії, а тепер її можна відкинути й забути?

Я пропонував і домагався, щоб було створено ідеологічну експертну комісію, яка б змогла об'єктивно оцінити ідейний напрям документів, за якими велося обвинувачення, однак слідчі органи мою заяву відкинули. А що слідчі органи не можуть визначити ідейного напрямку матеріалів, за якими велося обвинувачення, свідченням цього є те, що вони відому революційну пісню «Шалійте, шалійте, скажені кати» включили до моєї справи поряд з іншими матеріалами, які вони вважають антирадянськими.

Таке обвинувачення не може бути в інтересах радянської влади, бо радянська влада у своїй Конституції надає народам право боротьби за самовизначення. Не може воно бути і в інтересах Комуністичної партії, бо Комуністична партія визнає ленінську національну політику в СРСР, яка забезпечує свободу пропаганди за відокремлення кожної нації, що входять до складу Радянського Союзу.

В інтересах кого ж може бути таке обвинувачення? Тільки в інтересах російського шовінізму. Не інакше. Так, так, не інакше, бо ні соціалізм, ні комунізм таких судів

не потребує. Доказом цього є слова: «Ми не можемо стояти за те, щоб соціалізм «впроваджувати», це було б величезною дурницею. Ми повинні соціалізм проповідувати» (Ленін. – Т. 31. – С. 357).

Вирок: 6 (шість) років позбавлення волі, з них 3 (три) роки тюремного ув'язнення і 3 (три) роки таборів із суворим режимом. Стягнути видатки за експертизи в сумі 1483 крб. 50 коп.*

---

* Примітка 1966 року.

ПОПРАВКИ ДО ПРОТОКОЛУ
ЗАСІДАНЬ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ
ЛЬВІВСЬКОГО ОБЛСУДУ В СПРАВІ
МАСЮТКА, ЩО ВІДБУВСЯ ПІД
ГОЛОВУВАННЯМ НАЗРУКА К. П.
21, 22, 23 березня 1966 р.

С. 220

Неправильно записано моє пояснення про батька. Я пояснював так: батько мій керував військовим оркестром до революції, після революції до 1926 р. керував церковним хором, з 1926 р. викладав співи в школі, а під кінець життя був завідувачим метеостанцією, помер батько в 1940 році.

С. 222

У протоколі не записано внесені з мого боку судові такі заяви:

1. Моя заява від 16 лютого 1966 р. до розпорядчого засідання носила характер не клопотання про об'єднання моєї справи зі справою № 107, а характер протесту проти порушення слідчими органами ст. 26 КПК УРСР при вилученні моєї справи зі справи № 107. Отже, ухвала розпорядчого засідання суду від 6 березня 1966 р. не була відповіддю на мою заяву.

2. Під час слідства я вносив заяву про проведення додаткової ідеологічної експертизи, яка б могла встановити ідейний напрям матеріалів, за якими велося слідство, у чому мені було відмовлено. Цю заяву не включено в мою справу.

3. Заявляю, що слідчі органи підключили до справи рукописи моїх творів, які нічого спільного не мають з пред'явленим мені обвинуваченням, що визнають самі слідчі органи. Ці рукописи складають п'ятий том справи на 380 сторінках.

4. Прошу з'ясувати мені, на підставі яких міркувань суд прийняв рішення про проведення закритого, а не відкритого засідання.

Прошу ознайомити мене, яку освіту мають і де працюють народні засідателі.

С. 224 (зворот)

У протоколі записано: Ленін, т. 1, с. 26. Я читав: Ленін, т. 21, с. 86.

Від с. 224 до с. 228

Пропущено моє посилання на цитати з творів Леніна: т. 20, с. 54; т. 24, с. 226; т. 24, с. 267; т. 26, с. 218; т. 21, с. 373; т. 25, с. 81.

С. 227

Пропущено таке роз'яснення: У «Класовій та національній боротьбі» написано: «У царській Росії в часи захоплення влади більшовиками на 120 мільйонів населення не було трьох мільйонів пролетаріату»..., у «Химері» експерти знайшли таке речення: «А на якій підставі прийшов до влади пролетаріат у Росії, коли на початок революційних заворушень у 900-х роках пролетаріат у Росії не складав і трьох мільйонів...» Тут експерти обривають думку, викидають з речення такі слова: «... з *ста шістдесяти мільйонів* царської імперії». Для чого це роблять експерти? Якби вони написали речення повністю, то кожному було б ясно, що той, хто знав, що в царській Росії було 160 мільйонів населення, не міг написати, що там було 120 мільйонів, тобто помилитися на 40 млн.

Якби експерти виписали речення повністю, то висновок був би діаметрально протилежний тому висновку, який вони зробили, а саме: автор «Химери» не може бути автором «Класової та національної боротьби». Це вже не неспроможність, це свідомо фальсифікація, навмисно штучне підтасовування матеріалу». Зміст цього роз'яснення на с. 227 передано лише словами: «Не можна назвати автором «Класової та національної боротьби» автора «Химери». Пропущено моє повідомлення про те,

що експерти першої філологічної експертної комісії приписали мені співавторство документа «Радянізація П. Тичини», авторство якого тепер встановлено слідчими органами.

С. 228 (зворот)

Написано, що я заявив про те, що придбав друкарську машинку за два місяці перед від'їздом у Феодосію, фактично я заявляв, що придбав машинку за півтора місяця перед від'їздом у Феодосію.

С. 229

Написано: «Якби я писав ці статті, то розповсюджував їх». Я говорив, якби дійсно писав і розповсюджував антирадянські документи, то кожному ясно, що насамперед я пустив би в хід свої публіцистичні оповідання, які слідчі органи називають антирадянськими. Однак жодне з моїх оповідань по руках не ходило.

С. 229 (зворот)

Написано: «Мій батько керував хором церкви, а в обвинувальному висновку вказується, що я син служителя культу». Я говорив: «Слідчим органам добре відомо з моєї судової справи за 1937 р., що мій батько керував хором у церкві лише до 1926 р., а пізніше викладав співи в школі, ще пізніше був завідуючим метеостанцією». Однак у своєму обвинувальному висновку вони пишуть, напевно, для того, щоб викликати до мене більше зневаги з боку суду, що Масютко – син служителя релігійного культу.

С. 230 (зворот)

Написано: «Не дочекавшись наказу про виключення з інституту (мається на увазі Український поліграфічний інститут, 1952 р.), я виїхав у Москву». Я говорив: «Не дочекавшись наказу про виключення із Запорізького педінституту, 1936 р. я виїхав на роботу».

С. 231 (зворот)

Написано, що я не посилав свої твори у видавництва тому, що там «були рецидивісти». Я говорив, що я не

посилав свої твори у видавництва тому, що серед деяких працівників видавництв ще утримувалися рецидиви культу особи.

С. 232 (зворот) – 233

Написано, що я «Горинів не хотів назвати серед своїх знайомих». Такого я на процесі не заявляв.

С. 234

Написано: «Усі вилучені в мене матеріали не антикомуністичні, а мають самовизначення». Це спотворення мого вислову. Я говорив, що вилучені в мене під час трусу анонімні документи не можна розцінювати як антикомуністичну літературу, тому що вони відстоюють право боротьби націй за самовизначення, що становить стрижень ленінської національної політики.

Написано: «Я вважаю, що антикомуністичні твори, це антирадянські». Я говорив: «Я вважаю, що антикомуністичні твори – це ще не є антирадянський виступ, за який можна судити за ст. 62 КК УРСР».

С. 236 (зворот)

Написано: «У цій статті йде питання про прямий виступ на боротьбу за право націй на самовизначення». У реченні не збережено змісту. Я говорив: «У цій статті порушується питання про право націй на боротьбу за самовизначення». Не записано відмову судді на мою пропозицію зачитати аналіз статті «Сучасний імперіалізм».

С. 237 (зворот)

Написано, що я заявляв: «Я знаю, що цю справу (спалення бібліотеки в Києві) розглядав Верховний суд УРСР, а слідство вела Прокуратура УРСР». Я заявляв: «я не знаю, що цю справу»... і далі за текстом.

С. 241

У підсумках паралелей, проведених другою експертною комісією, які я давав у своєму виступі, між окремими анонімними документами та між документами й моїми творами пропущено документ «Про сучасне і майбутнє України». При порівнянні цього документа з іншими

анонімними документами експерти знайшли одну ознаку спільностей, при порівнянні цього документа з моїми творами експерти не знайшли жодної ознаки спільностей.

С. 243 (зворот)

Написано: «По факультативним ознакам можна пізнати індивідуаліста того чи іншого твору». У реченні змісту не збережено. Відповідаючи на запитання члена першої експертної комісії Грицютенка, я говорив: «За факультативними ознаками (вираз, придуманий Грицютенком, слід розуміти під цим виразом своєрідні ознаки) можна визначити індивідуальний стиль автора того чи іншого твору».

С. 244

Написано: «Я говорив, що додаткових питань для в'яснення комісії не маю». Речення вирвано з повної відповіді на запитання члена другої експертної комісії Кибальчича й тому не дає уявлення про суть розмови. Кибальчич, виступаючи проти моєї заяви про те, що ні перша, ні друга експертні комісії не побажали вислухати мої пояснення перед написанням своїх «Висновків», сказав, що друга експертна комісія викликала мене на розмову. Я відповів, що тоді ж, на тому виклику, я сказав, що такий виклик не вважаю за надання мені можливості подати пояснень, оскільки комісія не ознайомила мене з результатами своїх досліджень, а лише повідомила мені про те, які анонімні документи вона має намір мені приписати.

С. 244

Написано: «Слово «закапелок» і др. є своєрідним тільки для одного автора, хоча в той час можуть бути індивіди стилю». У реченні не збережено змісту. Я говорив: «Слово «закапелок» та інші діалектизми не вузьких діалектів не є своєрідною ознакою одного якогось автора, але при частому їхньому повторенні можуть складати характерну ознаку певного стилю».

С. 245 (зворот)

Написано: «А пройшло двадцять років, і українців збільшилося на 1 мільйон, тоді як росіян – удвоє, 40% на

Україні». Думка в реченні не збережена. Я говорив, що із статті В. І. Леніна «Ще про «націоналізм» (т. 20, с. 91) нам відомо, що в Російській імперії на Україні проживало 30 мільйонів українців, за всесоюзним переписом 1959 р. українців на Україні проживає 31 мільйон з лишком, тобто за весь післяреволюційний час українців збільшилося всього на 1 мільйон і навіть менше, бо за цей час до України було приєднано 6 мільйонів українців Західної України, які не входили до складу Російської імперії. Це за той час, коли населення Радянського Союзу від дореволюційного часу збільшилося наполовину. Я пояснив зменшення населення на Україні голодом 1933 р. та систематичними репресіями в період культу особи Сталіна. Слів «... тоді як росіян – удвоє, 40% на Україні» я не говорив. Я говорив: «У Львові до 1939 року було всього 12 росіян, тепер у Львові росіян 40%».

С. 252

Записано слова Гориня Богдана: «У 1965 р. з Масютком була зустріч у кінці березня або на початку квітня місяця». Цього Горинь Б. не говорив. На моє запитання – назвати місяць нашого зближення Горинь Б. уперто відмовлявся назвати його, а говорив, що зближення відбулося весною, якого місяця, він не пам'ятає.

С. 252 (зворот)

Записано слова Гориня Михайла: «Я був розгублений і тому давав невідшліфовані покази». (Мова йшла про розмову в парку ім. І. Франка при першій зустрічі). Не записано про те, що Горинь заявив, що він давав неправдиві покази тому, що «бажав себе вигородити й виявляв малодушся».

С. 257

Записано слова Гориня Михайла: «Ще до знайомства з Масютко я був антирадянсько настроєний до радянської влади, і він на мене впливу не мав». Я добре пригадую, що Горинь М. говорив про те, що був не «антирадянсько настроєний», а «антишовіністично настроєний».

С. 257 (зворот)

Скрізь написано про те, що Горинь називав свою діяльність антирадянською, тоді коли він говорив про свою антишовіністичну діяльність.

С. 261

Записано: «Унаслідок революції 1917 р. відбувся переворот у Росії й до влади прийшов пролетаріат у союзі з лівими есерами, партією керованою». Я говорив: «Унаслідок революції 1917 року до влади прийшов пролетаріат, керований партією більшовиків у союзі з лівими есерами».

Протоколи судових засідань велися вкрай недбало або й зумисне фальшувалися, що дуже утруднювало потім можливість касаційного чи наглядового оскарження вироку. Наприклад, на протокол свого 3-го суду в квітні 1973 р. я написав понад сто суттєвих зауважень, вимагаючи, згідно з процесуальним законом, повідомлення, які із зауважень судом прийняті, а які відхилені й чому. Відповіді чекаю досі...

Верховному суду Української
Радянської Соціалістичної Рес-
публіки

від засудженого Масютка Ми-
хайла Савовича, що перебуває
під вартою у львівському ізо-
ляторі органів держбезпеки

СКАРГА

Мене було засуджено 23 березня 1966 року судовою колегією в кримінальних справах Львівського обласного суду в складі головуючого Назарука К. П., Галя І. М., при секретареві Юрко А. О., з участю прокурора Садовського І. М. та адвоката Сергієнка О. П. за ст. ст. 62, ч. 1 і 64 КК УРСР у закритому судовому засіданні на 6 років позбавлення волі.

Мене було обвинувачено: по-перше, у написанні оповідань антирадянського змісту. Я дійсно такі оповідання писав, але їх нікому не читав і ніде не розповсюджував, слідчі органи не встановили будь-яких доказів такої діяльності з мого боку, до того ж більшість з цих оповідань написано про часи беззаконня періоду культу особи Сталіна. Чи ж повинен я нести кару за це?

По-друге, мене обвинувачено в написанні статей «Сучасний імперіалізм» та «Мета статті не та», а також за участь у написанні статей «12 запитань для тих, хто вивчає суспільствознавство», «Класова та національна боротьба на сучасному етапі розвитку людства», «Стан і завдання українського визвольного руху», «Про сучасне і майбутнє України», «Українська освіта в російському шовіністичному зашморзі», «Відповідь матері В. Симоненка Щербань Г. Ф.», «З приводу процесу над Погружальським».

Під час слідства й на судовому процесі 21, 22, 23 березня жоден свідок не підтвердив авторства чи моєї участі в написанні вищепойменованих статей, серед моїх рукописів слідчі органи не знайшли жодного рукопису цих документів.

Висновки трьох експертних комісій суперечливі. Так, перша експертна комісія (Справа № 114. – Т. 3. – С. 144 – 247) приписала мені авторство шести та співавторство п'яти анонімних документів; друга експертна комісія (Справа. – Т. 3. – С. 247–265) визнала за мною авторство двох анонімних документів, авторство або співавторство п'ятьох анонімних документів; третя експертна комісія (Вирок. – С. 1) визнала за мною авторство двох анонімних документів та участь у написанні сімох анонімних документів.

Висновки першої та другої експертних комісій я спростував на судовому процесі, третя експертна комісія змінила висновки першої й другої експертних комісій, але не обґрунтувала свої висновки доказами додаткового філологічного аналізу. Серед текстів, вилучених у мене під час трусу, відсутні тексти документів «12 запитань для тих, хто вивчає суспільствознавство», «Стан і завдання українського визвольного руху», «Про сучасне і майбутнє України», вони не друкувалися на відібраній у мене машинці, що підтверджують висновки судової експертизи (Справа. – Т. 3).

По-третє, мене обвинувачено в розповсюдженні вищезгаданих анонімних документів. Єдиний свідок цього обвинувачення, сам обвинувачений Горинь Богдан Миколайович, дає з цього приводу плутані, не підтверджені іншими свідками «докази». Так, свідчення Гориня Б. про те, що Масютко йому передав у березні – травні місяцях 1965 р. документи «Відповідь матері В. Симоненка Щербань Г. Ф.», «Українська освіта в російському шовіністичному зашморзі», «Сучасний імперіалізм», «З приводу процесу над Погружальським», «Повстаньте гнані і голодні», «Виступ Ейзенхауера на відкритті па-

м'ятника Т. Г. Шевченкові у Вашингтоні» (Вирок. – С. 2) цілком спростовується його ж свідченням про те, що зближення між Масютком і ним відбулося в кінці травня чи на початку червня 1965 р. (Справа. – Т. 2. – С. 14, 19, 41).

Цей «доказ» Гориня Б. спростовується також підтвердженням моїх зізнань, що друкарську машинку я придбав у середині місяця червня 1965 р., свідченням хазяйки квартири, де я проживав, Нагірної Віри Євгенівни (Справа. – Т. 2. – С. 234 – 236) та моєї дружини Масютко Ганни Григорівни (Справа. – Т. 2. – С. 220 – 221), Горинь Б. стверджує, що Масютко йому передав статтю «Сучасний імперіалізм» у червні або травні місяці 1965 р. (Справа. – Т. 2. – С. 14, 32, 65). А обвинувачений Косів М. свідчить, що стаття «Сучасний імперіалізм» була в Горинів ще в березні або квітні (Справа. – Т. 2. – С. 160).

По-четверте, мене обвинувачено в організації антирадянської діяльності, але доказів цього нема ніяких. Вищезгадані статті, які були вилучені в мене під час турсу, суд так само, як і слідчі органи, оцінив огульно як антирадянські документи, не вникаючи в суть їхнього змісту. Слідчі органи долучили до справи навіть широківідому революційну пісню «Шалійте, шалійте, скажені кати». Суд не добачив, що всі ці матеріали, хоч і написані часом у надто різкому тоні, часом направлені проти сучасної політики Комуністичної партії Радянського Союзу, але тільки в галузі національного питання, не розходячись з принципами ленінської національної політики. Вони порушують питання права націй на самовизначення й ніде не закликають до боротьби проти радянської влади, а значить, вони не можуть бути кваліфіковані як антирадянська пропаганда за ст. 62 КК УРСР. Як відомо, В. І. Ленін дав недвозначне роз'яснення, як треба ставитися до національного питання в часи радянської влади на Україні: «При такому стані справи ігнорувати значення національного питання на Україні, на що дуже часто хибують великороси (і, мабуть, не наба-

гато менш часто, ніж великороси, хибують на це євреї), – це значить робити глибоку й небезпечну помилку. ...І, як інтернаціоналісти, ми повинні, по-перше, особливо енергійно боротися проти залишків (іноді несвідомих) великоруського імперіалізму та шовінізму в «руських» комуністів; ми повинні саме в національному питанні, як порівняно маловажному (для інтернаціоналіста питання про кордони держав питання другорядне, коли не десятирядне), іти на поступки. ...Нас анітрохи не може здивувати – і не повинно лякати – навіть така перспектива, що українські робітники і селяни перепробують різні системи й протягом, скажімо, кількох років випробують на практиці й злиття з РРФСР, і відокремлення від неї в окрему самостійну УРСР, і різні форми їхнього тісного союзу і т. д. і т. д.

Намагання наперед, раз назавжди, «твердо» й безповоротно вирішувати це питання було б вузькістю розуміння або просто тупоумством...

Непримиренні і нещадні, непримиренні і непохитні ми повинні бути в інших, більш корінних питаннях, почасти вже сказаних мною вище». (Ленін В., Сталін Й. // Про Жовтневу революцію. – Укрполітвидав. – 1947. – С. 123–124). Суд не прийняв до уваги цих слів Леніна, зачитаних мною на процесі. Він виносив свій вирок, орієнтуючись на судовий процес над Синявським і Данієлем, не врахувавши, що між цим судом і судом над Масютком подібність є лише зовнішньою, на перший погляд.

Кожному, хто ознайомився з моєю справою, безперечно, повинно бути ясным: суд виніс таке рішення не тому, що мав у своєму розпорядженні докази антирадянської діяльності Масютка, а тому, що, перечитавши оповідання Масютка, заразився неприязню до його особи. Але як же це сумістити з такою заявою голови Верховного суду РРФСР Л. Смирнова: «Предвзятость и так называемый «обвинительный уклон» нетерпимы для любого работника дознания, предварительного следствия

или прокурорского надзора. Но они особенно нетерпимы для суда, выносящего приговор и решающего судьбу человека?» («Правда», 18 грудня 1965).

Як це можна сумістити із заявою голови судової колегії в кримінальних справах Верховного суду СРСР т. Аношкіна: «Особенно важно соблюсти три условия: знать, уважать и неуклонно выполнять законы»? («Известия», 2 грудня 1965).

Зважаючи на вищевикладене, я категорично не погоджуюся з вироком судової колегії Львівського обласного суду під головуванням судді Назарука К. П. від 23 березня 1966 року й прошу мою справу переглянути.

Я вважаю також, що суд несправедливо й безпідставно відніс за мій рахунок судові витрати на першу й другу філологічну експертизи, оскільки висновки їхні одні одних спростовують та спростовуються третьою філологічною експертизою. Я не домагався проведення цих експертиз, навпаки, я був проти проведення другої експертизи. У чім моя вина, що філологічні експертизи повинні були одна одну заперечувати й підправляти? Тут не моя вина, а вина того, хто таких експертів підбирав.

29 березня 1966 р.

Касаційна колегія Верховного суду УРСР постановила: зняти ст. 64 КК УРСР, а залишити ст. 62; 3 роки тюремного ув'язнення замінити таборами суворого режиму; докази всіх трьох філологічних комісій не були визнані підставними; витрати на філологічні комісії зняти, а залишити витрати на судову експертизу в сумі 444 крб. 20 коп.*

---

* Примітка 1966 року.

До Пленуму Верховного суду УРСР

від засудженого на 6 років позбавлення волі за ст. 62 КК УРСР Масютка Михайла Савовича

ЗАЯВА

Згідно з положенням Процесуального кодексу УРСР підсудного повинні судити там, де він учинив злочин.

Я постійно проживав і працював у м. Феодосії Кримської обл. з 1957 р. Там у мене під час трусу було вилучено т. зв. «антирадянську літературу», за якою велося обвинувачення, там мене було заарештовано й розпочато слідство слідчими органами КДБ по Кримській області. Але згодом за вимогою прокуратури Львівської області мене було відправлено до Львівського КДБ, де продовжувалося слідство, на тій підставі, що один свідок, житель м. Львова Горинь Б., давав на мене покази про те, що ми з ним обмінювалися т. зв. «антирадянськими матеріалами». Але Горинь Б. такі покази давав не тільки на мене, а на багатьох громадян м. Києва, Луцька, Тернополя, Івано-Франківська. Проте нікого з громадян цих міст, арештованих за показами Гориня Богдана, до м. Львова не везли, а вели слідство на місці й на місці судили їх.

Мій «злочин» полягав у зберіганні т. зв. «антирадянської» літератури та в написанні ідейно невідповідних комуністичній ідеології оповідань. Покази Гориня Б. сумнівні й суперечливі, і не вони становлять центр ваги обвинувачення. Оповідання я написав у Феодосії, указану літературу зберігав у Феодосії, на якій же підставі судив мене Львівський обласний суд? Судова колегія Львівського обласного суду, щоб якось виправдати цей

процес, написала у вироці, що я проживав у м. Львові до серпня 1965 року, тоді коли я в м. Львові з 1965 року не тільки постійно, але й тимчасово не був прописаний. Я тільки зрідка іноді бував у цьому місті, періодично беручи роботу для художнього оформлення книжок у львівському видавництві.

Таке повідомлення про мене у вироці судова колегія Львівського обласного суду під головуванням Назарука написала всупереч тому, що вона мала перед собою мій паспорт з постійною пропискою в м. Феодосії з 1957 р., свідоцтво звільнення від військового обов'язку, видане Феодосійським військкоматом, довідку з Феодосійського міськсоцзабезу, де я одержував пенсію з 1962 р., довідку з Феодосійської лялькової фабрики, де я працював художником по день арешту.

Добре знаючи, що я не житель м. Львова, судова колегія, виходячи з того, що їй ніхто не докорятиме за її поведження з жителем іншої області, винесла вирок максимально суворий. Тоді як за подібні вчинки громадян м. Львова засуджували до 8 місяців, до 1 року, мене засуджено до 6 років позбавлення волі. Вона залишила без відповіді мою заяву про те, що слідчі органи долучили до справи рукописи моїх творів, які становлять 380 сторінок п'ятого тому справи і які, за визнанням самих слідчих органів, за ідейним змістом відповідають вимогам нашої сучасності й ніякого стосунку до справи обвинувачення не мають.

Пишучи свою скаргу до Касаційної комісії Верховного суду УРСР, я не звернув уваги на вищевикладені обставини, бо не знав, що за положенням Процесуального кодексу УРСР суд над підсудним повинен відбуватися там, де він заподіяв свій злочин.

Тому прошу пленум Верховного суду розглянути цю мою заяву й надати мені можливість захищатися перед судом своєї області, а не перед судом, який поставився до мене як до чужинця.

[ДО «СПРАВИ» СВЯТОСЛАВА
КАРАВАНСЬКОГО]

Додаток № 27

Министерство внутренних дел
Управление ИТ ЖХ
Отд. № 2
19 декабря 1960 г.

Справка 062377
Серия № 54

Выдана гражданину Караванскому Святославу Иосифовичу, он же Мельник Иван Сергеевич, год рождения 1920, национальность – украинец, уроженец города Одесса, осужденному Военным трибуналом Одесского гарнизона 6 – 7 февраля 1945 г. по ст. ст. 54 «б» УК к 25 годам лишения свободы, в прошлом не судимому, в том, что он отбывал наказание в местах заключения МВД с 1 августа 1944 г. по 19 декабря 1960 г., откуда освобожден по постановлению Дубравного ИТЛ от 14.XII 1960 г., применен указ от 17.IX 1955 года, ст. 2, срок сокращен наполовину, т. е. 12 лет 6 месяцев.

Начальник Управления
(подразделения) колонии,
тюрьмы

(підпис)

Начальник отдела (части),
секретарь тюрьмы

(підпис)

Заместителю председателя
Совета Союза Верховного
Совета СССР депутату Стель-
маху М. Г.

от Строкатой Нины Антонов-
ны – г. Одесса-53, Черномор-
ская дорога, 56-а, кв. 47

Я, жена журналиста С. И. Караванского, обращаюсь к Вам с просьбой внимательно ознакомиться с нижеизложенным и сообщить о моем заявлении Генеральному прокурору Союза ССР.

Мой муж, Караванский Святослав Иосифович, 1920 г. рождения, украинец, житель г. Одессы, 1944 г. был осужден по ст. 54-б (действовавшего тогда уголовного кодекса) к 25 годам лишения свободы. 1960 г. к осужденному Караванскому по постановлению лагерной администрации была применена амнистия 1955 года.

В соответствии с этим Караванский был освобожден от дальнейшего отбывания наказания и в декабре 1960 г. возвратился в Одессу, где сразу приступил к трудовой деятельности.

Окончил курсы механиков по счетным машинам, работал по этой специальности.

В 1962 г. поступил на заочное отделение факультета украинской филологии Одесского университета. Учился весьма успешно.

Караванский занимался также литературной деятельностью. Им опубликован в различных журналах и газетах, издаваемых на Украине, ряд переводов произведений Шекспира, Байрона, Киплинга. Многочисленны его публикации в рубриках «Мова про мову». Подготовлено к изданию 1000 страниц машинописи «Словаря рифм украинского языка» – огромный труд, который выпол-

нен Караванским совершенно самостоятельно. Этот труд получил высокую оценку Института общественных наук (Львов). Караванский заканчивал также перевод с английского языка на украинский романа «Джен Эйр» по договору с издательством «Дніпро».

Литературная и журналистская деятельность моего мужа была прервана внезапным арестом 13 ноября 1965 года. Караванский был задержан на улице сотрудниками КГБ и помещен в КПЗ Одесского горотдела милиции. На 3 – 4 день после задержания ему было предъявлено постановление за подписью Генерального прокурора т. Руденко, который на пятом году после применения к Караванскому амнистии пришел к выводу, что эта амнистия была применена к Караванскому неправильно, а поэтому он снова должен быть изолирован до истечения того срока наказания, который был предусмотрен для него по приговору 1944 года.

Таким образом, мой муж, Караванский С. И., сейчас снова в заключении и ему предстоит изоляция в течении 8 лет и 7 мес. (срок, оставшийся до 25 лет после отбывания наказания в течении почти 17 лет к концу 1960 г.).

Ни областной прокурор Ясинский, ни его заместитель Дубровин не смогли мне объяснить, с чем связан такой поворот в судьбе моего мужа. И только статья, появившаяся в областной газете «Чорноморська комуна» от 21 ноября с. г. под названием «Триликий» (за подписью неизвестного мне М. Петренко) проливает свет на обстоятельства дела Караванского. В этой статье ничего не говорится о том, что Караванский в настоящее время вновь находится в заключении, но зато много внимания уделяется журналистской и публицистической деятельности моего мужа. Эта деятельность характеризуется, как заваривание каши на националистической почве; автор считает, что факты и цифры, действительно приводимые моим мужем в некоторых его заявлениях, адресованных партийным органам прессы, подтасованы, взяты буквально с потолка.

В этой же статье Петренко говорится о том, что отщепенец Караванский вдалбливает своими писаниями бандеровские идеи в головы советских людей. Именно такая характеристика, данная на страницах областной газеты моему мужу, делает для меня ясным, почему в 1965 году возникла вновь необходимость вернуться к старому делу Караванского. Статья Петренко помогла мне понять то, чего мне не могли или не хотели объяснить в областной прокуратуре. И если для меня осталось неизвестным, кто натолкнул Петренко на составление неправдоподобной характеристики журналистской деятельности Караванского, то для меня самой хорошо известно, что писал мой муж в период своего пребывания на свободе.

Караванский – не как отщепенец, бандеровец или оуновец, а как сын своего украинского народа – близко принимал к сердцу судьбы родного слова и языка. Обеспокоенный тем, что сокращение школ с украинским языком преподавания, а также преподавание в большинстве вузов Украины преимущественно на русском языке отнюдь не способствует развитию национальной культуры, Караванский составил два ходатайства по этому вопросу. Одно из них было адресовано Прокурору УССР, другое было направлено автором в ЦК КПСС и органам прессы.

В связи с тем, что возникла тенденция характеризовать эти заявления Караванского как бандеровско-оуновские вылазки, я прилагаю к своему письму оба заявления Караванского для того, чтобы вы сами либо с участием компетентных лиц могли составить себе представление об истинном духе публицистических выступлений моего мужа.

Обращаю ваше внимание на то, что по поводу письма под заглавием «Про одну політичну помилку» Караванский был приглашен в Одесский обком партии (2.VIII 65 г.), где ему было сообщено, что по вопросам, затронутым в его заявлении-письме, высказывались и другие товарищи с Украины, а поэтому при ЦК КПСС

будет создана соответствующая комиссия. В этой беседе, состоявшейся в обкоме партии, никто не указывал Караванскому на наличие в его заявлении националистических или каких-нибудь еще ошибок.

Сотрудники КГБ, знакомившиеся с домашним архивом Караванского, читали эти его материалы и не нашли в них ничего антигосударственного. Более того, ст. следователь т. Рыбак разъяснял Караванскому, что так как он не накапливает у себя свои писания, адресует их партийным органам и органам прессы, подписывает все своим именем, то эти материалы не представляют для сотрудников КГБ никакого интереса.

Обращаясь к вам, я не могла не вспомнить о том, что именно в последние месяцы на Украине были проведены в жизнь мероприятия, очень напоминающие по форме и содержанию то, о чем писал Караванский в прилагаемых мною документах: выпускникам украинских школ дана возможность на вступительных экзаменах в вузы и техникумы Украины сдавать экзамены на украинском языке; совещанием ректоров (16.VIII 65 г.) рассмотрен вопрос о переходе на украинский язык преподавания в большинстве вузов Украины (последнее проводится в жизнь с 1.IX 1965 г.).

И вот наряду с этими важными поворотами в культурной жизни Украины снова поднимается вопрос о Караванском – как об отщепенце, носителе бандеровских идей. По-видимому, именно такое толкование журналистской деятельности Караванского послужило тем толчком, за которым последовал вопрос о правильности применения к Караванскому амнистии. В результате этого человек, отбывший ранее такую меру наказания (почти 17 лет), которая более чем достаточна за любое преступление против человечества, снова находится в заключении по своему старому делу.

Считаю, что все, изложенное мною, характеризует Караванского как способного, одаренного человека, ко-

торый своей деятельностью на свободе не скомпрометировал ни себя, ни тех, кто, рискнув применить к нему амнистию, освободил его в 1960 году.

Прошу Вас, члена правительства Союза, помочь привести в жизнь решение, которое могло бы быть единственно человечным: считать, что наказание, понесенное ранее Караванским (17 лет ИТЛ) является насколько серьезным, что нет необходимости продолжать его до 25 лет, предусмотренных приговором.

При вынесении такого решения следует принять во внимание то, что в период пребывания на свободе Караванский проявил себя трудолюбивым гражданином Украины, а не врагом ее, который в новых условиях своей жизни взялся за старое.

Одаренность Караванского и его способность внести вклад в нашу культуру (я имею в виду издание его оригинального и нужного труда – «Словаря рифм украинского языка») также должны быть приняты во внимание при окончательном решении вопроса о возможности оставить Караванского на свободе.

Строкатая Н. А.

Приложения:

Клопотання Прокуророві УРСР – автор Караванский С. И.

Про одну політичну помилку – автор Караванский С. И.

Мне очень хотелось бы, чтобы Вы, писатель и депутат, представив себе всю сложность ситуации, в которой находится сейчас не только сам Караванский, но и его семья, смогли изложить Генеральному прокурору соображения, которыми я руководствуюсь в моей просьбе ограничиться для Караванского тем тяжким наказанием, которое он понес в прошлом.

[ЗАЯВИ Н. СВІТЛИЧНОЇ]

Додаток № 29

Зав. юридичною консультацією Шевченківського району м. Києва тов. Ольшвангер Соломії Яківні
Прокуророві УРСР тов. Глухові Федору Кириловичу*

У грудні минулого року я найняла на випадок суду над моїм братом Іваном Світличним адвоката юридичної консультації Шевченківського району Павлюка В. Ф.

Не знаю його ні як юриста, ні як людини, але на прикладі останніх аналогічних процесів, особливо Геврича Я. 9 – 11.ІІІ ц. р., неважко уявити, до чого зводиться роль адвоката, поставленого в рамки помічника прокурора. Відмовляюся в зв'язку з цим від подібних послуг і розриваю угоду з Павлюком В. Ф., якого, зрештою, не хочу ставити у фальшиве становище.

Н. Світлична

---

* Заява подана в березні 1966 року. – Прим. автора.

Москва, Кремль, Президиуму
XXIII съезда КПСС

Сейчас в адрес съезда приходит много телеграмм и писем с поздравлениями, с признательностью... А я обращаюсь к вам, коммунистам Страны Советов, с горем, которое пришло в нашу семью в начале сентября прошлого года: за решетку внутренней тюрьмы Киевского КГБ был брошен мой брат – литературный критик Иван Светличный. С нетерпением и тревогой ждала, что съезд объяснит происходящее на Украине. Но надежды тают...

Мой брат был и останется для меня идеалом человека, одержимого идеей прекрасного, справедливого. И никакие распускаемые сплетни, никакие тайные обвинения и судилища не смогут разубедить меня в этом.

Когда во время допроса я попыталась что-то сказать о невинности брата, следователь Донецкого КГБ ответил: «Мало вас перестреляли в свое время!». Кого «вас»? В какое время? За что? В такую ли справедливость я самозабвенно верила всю жизнь (в школе, в комсомоле, в университете)? С чьего благословения творится этот произвол? Почему отмалчиваетесь вы, коммунисты?

Смутно надеюсь, что найдется честный коммунист, который не станет «вправлять мне мозги», а просто, по-человечески ответит на мои вопросы.

1. IV 66 г.

*Н. Светличная,
Киев, 86,
ул. Верболозная, 16*

ПРИКЛАДИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ЗА ПЕРЕКОНАННЯ

1. Іван Світличний – на початку 1964 року звільнений з Інституту філософії АН УРСР за виступ на вечорі пам'яті В. Симоненка 20.XII 1963 року в Київському медінституті; 12.VII 1965 року звільнений з посади зав. редакцією мови й словників видавництва «Наукова думка» за вказівкою академіка Білодіда, якого покритикував у статті «Гармонія і алгебра» («Дніпро». – № 3. – 1965); після восьмимісячного ув'язнення – *безробітний*.

2. Михайло Косів – під час попереднього слідства звільнений з посади зав. кабінетом франкознавства Львівського університету; після п'ятимісячного ув'язнення півроку безробітний, тепер учителює у Львівській області.

3. Іван Дзюба – звільнений з роботи у видавництві «Молодь» у вересні 1965 року після виступу 4.IX 1965 року в кінотеатрі «Україна» з протестом проти політичних арештів; тепер – літредактор «Українського біохімічного журналу».

4. Євген Сверстюк – звільнений з роботи в Інституті психології 4.VI 1965 року за «єретичний» виступ перед учителями Волинської області. Тепер – секретар «Українського ботанічного журналу».

5. Матвій Шестопал – на початку 1965 року дістав партійне стягнення й звільнений від викладання в університеті за «націоналізм».

6. Михайлина Коцюбинська – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник АН УРСР, виключена в квітні 1966 року міськкомом КПУ з партії за «ідейні збочення» та протест проти арештів.

7. Вячеслав Чорновіл – за сигналом з КГБ знятий з посади зав. ідеологічним відділом газети ЦК ЛКСМУ «Молода гвардія» в квітні 1965 року; звільнений з роботи в тій же газеті 12.IX 1965 року за виступ у кінотеатрі

«Україна»); за те ж не зарахований в аспірантуру Київського педагогічного інституту; 5.V 1966 року «скорочений» з редакції «Друг читача» за відмову давати свідчення на закритому суді у Львові, тепер – *безробітний*.

8. Василь Стус – виключений у вересні 1965 року з другого курсу аспірантури Інституту літератури АН УРСР за виступ у кінотеатрі «Україна», з плану видавництва «Радянський письменник» викинуто його збірку поезій. У червні 1966 року звільнений з посади ст. наукового співробітника Державного історичного архіву; у вересні 1966 року звільнений з роботи на будівництві київського метро як такий, що працює не за фахом.

9. Група журналістів – працівників газет, журналів, радіо Києва (Тоїчкін, Лігостов, Творинський та інші) – навесні 1965 року звільнені з роботи, одержали партійні й комсомольські стягнення за заяву протесту проти звільнення М. Шестопаля.

10. Група студентів факультету журналістики КДУ (Вадим Мицик, Богдан Уніат, Юрій Пархоменко та інші) навесні 1965 року були виключені з університету, дехто з партії, за протест проти звільнення М. Шестопаля.

11. Алла Горська й Людмила Семикіна – у травні 1964 року були виключені зі Спілки художників УРСР за створення не схваленого партійним начальством вітража в університеті (нині поновлені).

12. Юрій Бадзьо – звільнений навесні 1965 року з посади молодшого наукового співробітника Інституту літератури АН УРСР за участь в організації Шевченківського вечора на заводі верстатів-автоматів; за те ж та за присутність в кінотеатрі «Україна» 4.X 1965 року виключений міськкомом КПУ з партії в квітні 1966 року.

13. Микола Холодний – виключений у грудні 1965 року з п'ятого курсу університету за неслухняність (виступи й вірші нестандартного змісту), півмісяця перебував у тюрмі за фальшивим звинуваченням у «посягательстве на жизнь

робітників міліції», виселений з Києва, після тимчасової роботи сторожем радгоспного саду – *безробітний*.

14. Володимир Міщенко – звільнений з роботи в редакції альманаху «Донбас», на вимогу донецької прокуратури й КГБ за читання недозволених книжок знято з виробництва збірку його поезій.

15. Рита Довгань – одержала партійне стягнення й змушена була в грудні 1965 року звільнитися з редакції газети «Друг читача» за організацію вечора поезії пам'яті В. Симоненка в Інституті зв'язку.

16. Тетяна Цимбал – артистка Укрконцерту, нині пенсіонерка. Позбавлена права виступів зі сцени... за виступи зі сцени.

17. Антоніна Матвієнко – у лютому 1966 року звільнена з посади в. о. доцента Київського університету, позбавлена права викладання в Київському університеті за рішенням Івано-Франківського обласного суду (була свідком у справі Озерного), не допущена до викладання на підготовчих курсах у Київському педінституті (вересень 1966), тепер – *безробітна*.

18. Ярослав Дашкевич – звільнений у квітні 1966 року з посади бібліографа Інституту суспільних наук (Львів) за читання закордонних видань та за вміщення в міжнародному орієнталістичному журналі статті про воловецьку мову, тепер – *безробітний*.

19. Іван Бойчак – знятий з посади зав. відділу критики журналу «Дніпро» за вміщення ряду статей, зокрема І. Світличного та І. Дзюби.

20. Павло Скочок – звільнений у квітні 1966 року з редакції газети «Радянська Україна» за критику лінії газети в ряді питань та за заяву до ЦК КПУ з приводу суду в Івано-Франківську, тепер – *безробітний*.

21. Роман Кудлик – звільнений на початку 1966 року з редакції журналу «Жовтень» (Львів) за запит на письменицьких зборах з приводу арештів.

22. Стефан Козак – виключений з аспірантури КДУ й висланий на батьківщину (в Польщу) за підозрою в передачі зарубіжних видань.

23. Володимир Данилейко – «скорочений» навесні 1966 року з газети «Літературна Україна» за самотійність мислення...

24. Лідія Мельник – «скорочена» навесні 1966 року з «Літературної України».

25. Лідія Орел – «скорочена» влітку 1965 року з кіностудії КДУ за присутність на розігнаній дискусії з питань національної культури (квітень 1965 року) та за співання українських народних пісень біля пам'ятника Шевченкові 22 травня.

26. Ольга Борбот – виключена в березні 1966 року з IV курсу вечірнього відділу філологічного факультету КДУ за те, що на семінарі з політекономії поставила «еретичне» запитання викладачеві Кузнецову, який відразу доніс куди слід; виселена з Києва.

27. Григорій Дем'янчук – на початку 1966 року одержав партійне стягнення й звільнений з роботи зав. відділу культури газети «Червоний прапор» (Рівне) за читання виступу І. Дзюби на вечорі пам'яті В. Симоненка, тепер працює у відділі реклами облспоживспілки.

28. Олександра Громова – «скорочена» в січні 1966 року з Інституту вдосконалення вчителів за знайомство із засудженими.

29. Геннадій Грицай – літературознавець (Москва), звільнений з роботи, а потім виключений з партії за знайомство з Даніелем, Синявським, а також Світличним та іншими українськими «крамольними», тепер – *безробітний*.

30. Омелян Михальчук – виключений влітку 1965 року з V курсу Київського медінституту за відмову давати військову присягу російською мовою.

31. Вадим Мицик – у травні 1966 року за вказівкою парткому звільнений з роботи у жашківській районній

газеті Черкаської області. Раніше звільнений з університету за виступ на захист М. Шестопапа та читання віршів В. Симоненка.

32. Людмила Шереметьєва – звільнена з редакції газети «Друг читача» тільки за знайомство з «крамольними».

33. Василь Михайлюк – звільнений з посади голови сільради восени 1965 року за встановлення погруддя Шевченка в селі Шешори Косівського району Івано-Франківської області.

34. Ольга Концевич – змушена була звільнитися навесні 1966 року з роботи в житомирській друкарні. Вина – розголошення таємниці «іменинного» альбомчика (див. розділ II), за знайомство з «крамольними» киянами, тепер – *безробітна*.

35. Любомир Грабовець – виключений із Львівської консерваторії восени 1965 року, керований ним міжвузівський хор улітку 1965 року виступав на Гуцульщині, зокрема на відкритті погруддя Шевченка в селі Шешори.

36. Людмила Тищенко – звільнена в 1965 році з посади лаборантки словникового відділу Інституту мовознавства АН УРСР за відмову співробітничати з КГБ, увільнена від викладання на підготовчих курсах Київського педінституту (жовтень 1966 року).

37. Микола Петренко – одержав сувору догану за те, що в одній з передач Львівської телестудії згадав ім'я Р. Кудлика, перед тим покараного за запит з приводу арештів, з плану видавництва «Каменярь» викинуто його збірку поезій.

38. Мирослава Зваричевська – звільнена з роботи у Львівському обласному архіві під час попереднього слідства, після виходу з тюрми – *безробітна*.

39. Світлана Попель – «не пройшла по конкурсу», звільнена в червні 1966 року з посади молодшого наукового співробітника Інституту літератури АН УРСР за знайомство з І. Світличним.

40. Ігор Сандурський – звільнений у червні 1966 року з посади викладача суспільних наук у Львівському сільськогосподарському інституті. Тепер *безробітний*.

41. Ірина Стасів – звільнена з роботи влітку 1966 року з Львівського етнографічного музею за зв'язки із засудженими, тепер – *безробітна*.

42. Ольга Горинь – звільнена з роботи у Львівському будинку вчителя за те, що вона дружина засудженого М. Гориня.

43. Олександр Сергієнко – студент Київського медінституту, заарештований на ювілейному вечорі Івана Франка, відсидів півмісяця у в'язниці; безпідставно звинувачений у «посягательстві на життя працівників міліції».

44. Валерій Набок – заарештований 28 травня 1966 року на ювілейному вечорі І. Франка, відсидів півмісяця в Лук'янівській в'язниці за безпідставним звинуваченням у «посягательстві на життя працівників міліції». Під час ув'язнення виключений з партії (без його присутності на партбюро).

45. Віктор Ковальчук – робітник Київського річкового порту, делегат останнього з'їзду ЛКСМУ, заарештований 28 травня 1966 року за читання віршів на святкуванні ювілею І. Франка, відсидів півмісяця в Лук'янівській в'язниці за безпідставним звинуваченням у «посягательстві на життя працівників міліції».

46. Іван Остафійчук – після закінчення в 1966 році Львівського інституту декоративно-прикладного мистецтва як здібний художник був залишений викладачем у цьому ж інституті. Після читання листа ЦК КПУ, де називалося його прізвище, призначення відібрали й скерували в Донбас.

47. Вадим Черкас – художник, брат засудженого М. Мясютка. За сигналом з КГБ звільнений з викладацької роботи у Львівському інституті декоративно-прикладного мистецтва.

48. Осип Петраш – літературознавець, звільнений від викладання в Дрогобицькому педагогічному інституті за знайомство з М. Горинем, тепер – *безробітний*.

49. Олександр Курінний – поет, звільнений з посади бухгалтера колгоспу в с. Макарівка Попільнянського району Житомирської області за нічим не обґрунтованим звинуваченням у націоналізмі. Тепер – *безробітний*.

50. Іван Ющук – «не пройшов по конкурсу» в червні 1966 року й звільнений з посади молодшого наукового співробітника Інституту літератури АН УРСР за зв'язки із засудженими, тепер – *безробітний*.

51. Михайло Гуць – «не пройшов по конкурсу» в червні 1966 року й звільнений з посади молодшого наукового співробітника Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР за зв'язки із засудженими, тепер – *безробітний*.

52. Євген Пронюк – переведений з посади молодшого наукового співробітника Інституту філософії АН УРСР у бібліотекарі – за зв'язки із засудженими.

53. Лідія Сверстюк – «не пройшла по конкурсу» й увільнена від викладання в Київському педінституті в липні 1966 року за переконання її чоловіка.

54. Леонід Череватенко – виключений з V курсу філологічного факультету КДУ за знайомство з І. Світличним, тепер – *безробітний*.

55. Борис Тимошенко – виключений з IV курсу філологічного факультету КДУ за знайомство з І. Світличним, тепер – *безробітний*.

56. [Вадим] Пеньковський – звільнений з посади наукового співробітника сектора держави й права АН УРСР за зв'язки із засудженими.

57. Павло Чемерис – звільнений з роботи у Львівському поліграфічному інституті за зв'язки із засудженими.

58. Михайло Іванишин – після звільнення з Івано-Франківського ізолятора КГБ довгий час безробітний, восени 1966 року звільнений з роботи вчителя зі шкіл

Яворівського району Львівської області за вказівкою згори, тепер – *безробітний*.

Список складений станом на 1 листопада 1966 року, й далеко не повний.

Як правило, переважна більшість перерахованих звільнено з роботи «за власним бажанням», «за скороченням», «за конкурсом», за якісь інші вчинки, хоч від них ніхто не приховував, за що звільняють насправді.*

---

* Примітка 1966 року.